

**DEBRECENI EGYETEM
AGRÁRTUDOMÁNYI CENTRUM
AGRÁRGAZDASÁGI ÉS VIDÉKFEJLESZTÉSI KAR
VÁLLALATGAZDASÁGTANI ÉS MARKETING TANSZÉK**

**INTERDISZCIPLINÁRIS TÁRSADALOM- ÉS
AGRÁRTUDOMÁNYOK DOKTORI ISKOLA**

Doktori iskola vezető:
Dr. Szabó Gábor
a közgazdaságtudomány doktora

**Családi alapon működő mezőgazdasági vállalkozások
(családi gazdaságok) ökonómiai elemzése**

Doktori (Ph.D.) értekezés

Készítette:
Nagy Adrián Szilárd

Témavezető:
Dr. Nábrádi András
a közgazdaságtudomány kandidátusa

**DEBRECEN
2006**

TARTALOMJEGYZÉK

TARTALOMJEGYZÉK.....	2
1. BEVEZETÉS.....	5
1.1. TÉMAFELVETÉS.....	5
1.2. A KUTATÁS ELŐZMÉNYEI.....	8
1.3. CÉLKITŰZÉS.....	9
2. A TÉMA MÓDSZERTANI MEGKÖZELÍTÉSE.....	11
2.1. A VIZSGÁLAT TUDOMÁNYTERÜLETI ÉS TUDOMÁNYÁGI BESOROLÁSA.....	11
2.2. KUTATÁSI PROGRAM.....	12
2.3. A FELHASZNÁLT ADATBÁZISOK.....	13
2.4. A SAJÁT VIZSGÁLAT SORÁN ALKALMAZOTT MÓDSZEREK.....	15
2.4.1. A mintavétel és adatgyűjtés módszere.....	15
2.4.2. Az adatfeldolgozás.....	17
2.4.3. A modellalkotás.....	17
2.5. A FELMÉRÉS FÖLDRAJZI ÉS DEMOGRÁFIAI LEHATÁROLÁSA.....	19
2.5.1. Szabolcs-Szatmár-Bereg megye bemutatása.....	19
2.5.2. A Nyíregyházi kistérség bemutatása.....	23
3. SZAKIRODALMI ÁTTEKINTÉS.....	25
3.1. A MAGYAR AGRÁRTÁRSADALOM FEJLŐDÉSE, KÜLÖNÖS TEKINTETTEL A CSALÁDI GAZDASÁGOKRA.....	26
3.1.1. 1848-ig.....	26
3.1.2. 1848-1918.....	27
3.1.3. 1919-1944.....	28
3.1.4. 1945-1956.....	29
3.1.5. 1957-1979.....	31
3.1.6. 1980-1989.....	33
3.1.7. 1990-től napjainkig.....	35
3.1.8. Nemzetközi kitekintés.....	39
3.2. A CSALÁD, MINT A TÁRSADALOM ALAPEGYSÉGE.....	42
3.3. A CSALÁDI GAZDASÁGOK.....	48
3.3.1. Definíciók, jellemzők.....	48
3.3.2. Családi gazdaságok csoportosítása.....	58
3.3.3. A családi gazdaságok birtokméretének problematikája.....	66
3.3.4. A családi gazdaságok szerepe a magyar mezőgazdaságban.....	73
3.4. AZ ÖSTERMELÉS.....	78
3.5. CSALÁDI GAZDASÁGOK VERSENYKÉPESSÉGE.....	81
4. A FELMÉRÉS EREDMÉNYEINEK ÉRTÉKELÉSE.....	89
4.1. A GAZDÁLKODÁS ÁLTALÁNOS KÖRÜLMÉNYEI.....	89
4.2. BIRTOKMÉRET.....	91
4.3. A TERMELÉSI SZERKEZET.....	92
4.3.1. Növénytermesztés.....	93
4.3.2. Állattenyésztés.....	94
4.4. GÉPELLÁTOTTSA, BÉRMUNKAIGÉNY.....	95
4.5. INFORMÁLTSÁG.....	96
4.6. GAZDÁLKODÓI HITELEK ÉS FEJLESZTÉS.....	98
4.7. ÉLETSZÍNVONAL, ÉLETMINŐSÉG.....	100
5. CSALÁDI GAZDASÁGOK VERSENYKÉPESSÉGI MODELLJE.....	109
5.1. A MODELL MEGALAPOZÁSA.....	111
5.1.1. A létminimum.....	111
5.1.2. A minimálbér.....	114
5.1.3. Az átlagjövedelem, átlagkereset.....	114
5.1.4. Az elvárható jövedelem.....	116

5.1.5. A gazdaság eltartó-képessége.....	120
5.2. A CSALÁDI FEDEZET KALKULÁCIÓJA.....	121
5.2.1. A családi fedezet kalkuláció paraméterei.....	122
5.2.2. A családi fedezet kalkuláció leírása	126
5.3. A MODELL LEÍRÁSA.....	129
5.3.1. A modellben szereplő családtípusok kiválasztása	129
5.3.2. Az off-farm jövedelem, az elvárható jövedelem és a létminimum viszonya	130
5.3.3. Az on-farm jövedelem, az elvárható jövedelem és a létminimum viszonya	135
5.3.4. Az off-farm és on-farm jövedelem együttes vizsgálata.....	141
5.3.5. A mintában szereplő néhány gazdaság adatainak elemzése a modell alapján.....	142
5.4. A MODELLSZÁMÍTÁSOK ALAPJÁN LEVONHATÓ KÖVETKEZTETÉSEK.....	144
6. ÚJ ÉS ÚJSZERŰ TUDOMÁNYOS EREDMÉNYEK	147
7. ÖSSZEFOGLALÁS.....	149
SUMMARY	153
KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS.....	157
SZAKIRODALMI JEGYZÉK	158
ÁBRÁK JEGYZÉKE	170
TÁBLÁZATOK JEGYZÉKE.....	171
MELLÉKLETEK JEGYZÉKE	173
MELLÉKLETEK.....	174

„A független, magyar paraszti birtok legyen sem felette nagy, sem felette kicsi, de éppen elég oly háznép eltartására, mely nem tesz és nem ír rendelkezéseket, nem parancsol, hanem maga fogja az ekeszarvat, az ásót és kapát...”

Széchenyi István

1. BEVEZETÉS

1.1. Témafelvetés

Ősidők óta a mindenkori társadalom alapegysége a család. Ez az egység – részeként nagyobb társadalmi rendszereknek – a történelem során napjainkig megőrizte szuverenitását. Belső és külső kapcsolatrendszere, feladata, tevékenysége alkalmazkodott az adott kor kihívásaihoz, de alapvető funkciója sohasem változott meg.

Az emberiség fejlődése párhuzamos a mezőgazdaság fejlődésével, az emberi civilizáció kialakulása a mezőgazdaságon alapult. (HORN, 2003) Az élelem, a mezőgazdasági termékek előállítása kemény fizikai munkával járt, a termelés kockázata pedig a technológia hatalmas fejlődésének ellenére, mindmáig magas. A technikai fejlődés következtében a mezőgazdaság az egyik legtokeintenzívebb ágazattá vált.

Bárhogy is nevezték a különböző korokban és világokban – paraszti gazdaságnak, farmgazdaságnak, családi gazdaságnak – a gazdálkodó családok mindig meghatározó résztvevői voltak a mezőgazdaságnak.

A világ túlnyomó részén hosszú ideje elterjedt gazdálkodási forma a családi gazdaság, amely minden országban különböző jelentőséggel bír a mezőgazdasági termelésben betöltött szerepe és a gazdasági súlya alapján. Ez a különbség elsősorban az eltérő birtokstruktúrával magyarázható, aminek következtében megítélésük is más és más.

Míg az USA-ban a családi gazdaságokat (farmgazdaságokat) „nem csupán mezőgazdasági jellegű termelő tevékenységnek, hanem az üzleti élet egyik válfajának tekintik”(CASTLE ÉS MTSAL., 1992), hisz ezek adják a mezőgazdasági termelés túlnyomó részét, addig Európában nem ilyen egyértelmű a család által működtetett gazdaságok megítélése. Ez elsősorban a méretbeli különbségekből adódik, hiszen az Egyesült Államokban a földbőség következtében jóval nagyobb birtokméretek alakulhattak ki, mint Európában, ami megfelelő alapot biztosít az árutermeléshez.

Elmondhatjuk, hogy az Európai Unióban is a családi gazdaság az uralkodó üzemforma, de azok átlagos mérete meg sem közelíti az USA-beli méreteket. Európán belül is jelentős eltérések vannak a farmerek által művelt földterületek nagyságában: az EU északi államaiban a nagyobb birtokok, déli részén a kisebbek a jellemzők. Az átlagos

méretük 2003-ban 18,4 ha volt, viszont sokkal arányosabb birtokszerkezet jellemző ezekben az országokban, mint hazánkban.

A magyarországi üzemi szerkezet azonban rendkívül sajátos, egyetlen környező országhoz sem hasonlítható, hisz azokban vagy túlnyomórészt nagyüzemek (Csehország, Szlovákia), vagy pedig kisüzemek (Lengyelország, Románia) jellemzőek. Ezzel szemben nálunk a mezőgazdasági terület 40%-át egyéni gazdaságok, 60%-át gazdasági szervezetek művelik. Ez önmagában még nem okozna problémát, ha kiegyenlített lenne a méretük, de sajnos nem így van. Az egyéni gazdaságok száma megközelíti a 707 ezret, és ezek 93,6%-a 10 ha-nál kisebb méretű területen gazdálkodik. Ezzel szemben a gazdasági szervezetek száma mindössze 7 900, és a művelt területek nagysága is arányosan oszlik meg közöttük. Ez a legfontosabb oka a magyar családi gazdaságok speciális helyzetének. (KOVÁCS, 2001; KSH, 2006)

Magyarországon hosszú ideje vitatott téma a családi működtetésű gazdaságok versenyképessége, elsősorban azok méretbeli problémái miatt, amelyek felvetik a hatékony termelés lehetőségének kérdését is. Figyelemre méltó az a tény, hogy ezen gazdaságok jó része ún. „kényszergazdaság”, amelyek jó esetben is legfeljebb jövedelem-kiegészítést biztosítanak, és többnyire csupán a család saját termelésű élelmiszerrel való ellátását teszik lehetővé. Ez a kérdés azonban nem ilyen egyszerű, hiszen ne felejtjük el azt sem, hogy a szóban forgó gazdálkodók jó része egyéb lehetőség hiányában foglalkozik mezőgazdasági termeléssel, és ha ezzel felhagynának, megélhetésük kerülne veszélybe.

Különbséget kell tennünk Magyarországon belül is az egyes családi keretek között termelést folytató gazdaságok között. Jelenleg több, mint 600 ezer olyan gazdaság van hazánkban, amely kevesebb, mint 10 ha nagyságú területen gazdálkodik, és ezek 70%-a kevesebb, mint 1 ha nagyságú földterületen folytat termelést. Ezek a „kisgazdaságok” az ország termőterületének csupán a 4%-át művelik. Esetükben felmerül a kérdés, hogy szabad-e ennyire apró területen termelést folytatni? Ha viszont nem, akkor mi biztosítja azt a jövedelem-kiegészítést, amit jelenleg a termőföld nyújt számukra?

Az elmúlt ötven év a mezőgazdaságban nagyobb változásokat hozott, mint korábban sok évszázad (HORN, 2003), valamint az ezredfordulóra a család intézménye is válságba jutott. A mai felgyorsult és bonyolult világban különös aktualitása van foglalkozni a családi gazdaságokkal. A világ mezőgazdasági termék-előállításában

betöltött meghatározó szerepük, gazdasági súlyuk és szociális funkciójuk miatt a politika sem közömbös irántuk. A családi gazdaságok életképessége, versenyképessége nem csak számukra fontos kérdés, az hatással van a vidékfejlesztésre és az egész „agribusiness”-re.

A Közös Agrárpolitika is nagy hangsúlyt fektet a családi gazdaságokra, hiszen az Európai Unióban a mezőgazdaságnak a szűken vett gazdasági funkcióján túl egyéb feladatai – környezetvédelem, vidékfejlesztés – is vannak, melyek ellátásában jelentős szerepet szánnak a családi gazdaságoknak. A kérdés csak az, hogy a magyar családi gazdaságok képesek-e ezeket a feladatokat ellátni akkor, amikor a saját megélhetésükért is nehezen küzdenek meg. Egy jelentős részük csak jobb lehetőség híján foglalkozik mezőgazdasággal, másoknak pedig azzal kell szembesülniük, hogy önállóan, integráció nélkül nem tudnak érvényesülni a versenyszférában.

Várható, hogy a jövőben tovább folytatódik a birtokkoncentráció, egyre nő a gazdaságok mérete, ami elősegíti a hatékonyabb termelést, ez viszont együtt jár azzal, hogy a nagyobb, tőkeerősebb gazdaságoknak nagyobb fokú gépesítésre van lehetőségük, ebből viszont újabb foglalkoztatási problémák adódnak. A kívánatos üzemméret elérése mellett tehát szociális szempontok is megjelennek, amelyek megoldása egyre sürgetőbb.

A fentiek alapján láthatjuk, hogy egy összetett gazdasági-társadalmi problémáról van szó, amelyet több szempontból kell és érdemes is megvizsgálni.

A dolgozatomban családi (családi alapon működő) gazdaság alatt azokat a mezőgazdasági vállalkozásokat értem, amelyek tevékenységüket a család megélhetésének biztosítása érdekében végzik, többnyire nem társas vállalkozási formában (kivétel az egy család tulajdonában álló társas vállalkozások). Ezeknek az elnevezése változatos: egyéni gazdaság, kiscsaládi gazdaság, családi gazdaság, stb. A vizsgálat célja szempontjából az elnevezésük indifferens. Dolgozatom keretei között mégis megkísérlem a fogalmi kérdések tisztázását.

1.2. A kutatás előzményei

Kutatási témám megválasztása lényegében 2000-ig nyúlik vissza, amikor végzős hallgatóként TDK dolgozatomat és szakdolgozatomat készítettem a Debreceni Egyetem Mezőgazdaságtudományi Karán.¹ Doktori és kutatási témám végső lehatárolásakor alapvetően törekedtem arra, hogy az illeszkedjen az Interdiszciplináris Társadalom- és Agrártudományok Doktori Iskola „Mezőgazdasági vállalkozások és a vidékfejlesztés ökonómiája” című Doktori programjához, kapcsolódjon a Vállalatgazdaságtani Tanszéken folyó tudományos munkához, illetve megfeleljen a Debreceni Üzemtani Iskola szellemiségének.

Fontos motiváló szempont volt továbbá, hogy családom több generációra visszamenőleg mezőgazdasági termelő tevékenységből, és az ahhoz szorosan kapcsolódó kereskedelemről teremtette meg a megélhetéséhez szükséges feltételeket. A föld szeretete, a természet közelsége nálunk a mindennapok része. Ez az örökség kisgyermek korom óta elkísér és ad muníciót további életem és munkám során.

Törekedtem arra, hogy a dolgozat elkészítése során valóban interdiszciplináris megközelítéssel kezeljem a témát, ötvözve a primer és szekunder kutatási módszerek kínálta lehetőségeket. Tudományos tevékenységemet főként a társadalomtudományok tudományterületen végeztem, a természettudományok, az agrártudományok és a bölcsészettudományok érintésével.

A témához kapcsolódó ismereteim bővítéséhez jelentős mértékben járult hozzá az a Nyitrán és Bécsben megrendezésre került „Agrármarketing és Élelmiszergazdaság” tárgyú három hetes nemzetközi nyári egyetemi kurzus, melyen ösztöndíjként volt szerencsém részt venni 2002-ben.

2003-ban egy szemesztert kutathattam Bécsben a BOKU-n (Universität für Bodenkultur) az Osztrák-Magyar Akció Alapítvány és az Osztrák Külügyminisztérium ösztöndíjasaként. Ez az időszak sokat segített az európai szemlélet megismerésében és lehetőséget teremtett a nemzetközi szakirodalom tanulmányozására.

2004-ben a Debreceni Egyetem és a Rostocki Egyetem együttműködésének köszönhetően egy hetes tanulmányút keretében ismerkedhettem meg a németországi

---

¹ A családi gazdaságok szervezeti keretei a mezőgazdaságban címmel

Mecklenburg-Vorpommern tartomány mezőgazdaságának helyzetével, ami szintén bővítette szakmai tájékozottságomat.

Az, hogy 2001-óta öt alkalommal szervezőként részt vehettem az Agrárgazdasági és Vidékfejlesztési Kar hallgatói részére szervezett Európai Uniós tanulmányutakon, jó lehetőség volt arra, hogy „testközelből” ismerhessem meg az Európai Unió intézményrendszerének működését, illetve gyakorlati tapasztalatokat gyűjtsék az EU-ban gazdálkodók működéséről és napi problémáiról.

Hazai és külföldi konferencia-részvételeim és tanulmányútjaim során szakmai ismereteim bővítése mellett nemcsak értékes tapasztalatokra tettem szert, hanem széleskörű kapcsolatrendszer is lehetőségem volt kiépíteni. Ez nagyban hozzájárul ahhoz, hogy a családi gazdálkodás vizsgálatához kapcsolódó tudományterületek nemzetközi gyakorlatával lépést tartsak és szakirodalmi ismereteimet is folyamatosan bővíteni tudjam.

A doktori dolgozatom témája és végleges szerkezete számos szűkítés után alakult ki. Elkészítésével – részben a terjedelmi korlátok miatt – természetesen nem vállalkozhattam a témakör teljes körű elemzésére, de több éves kutatómunkám alapján hozzá kívánok járulni a családi gazdaságok múltjának, jelenének tudományos igényű megismeréséhez és a jövőjük kedvező alakulásához.

Továbbá bízom abban, hogy a kutatómunkám során felhalmozott ismeretanyag, az összeállított modell és adatbázisok a felsőoktatás különböző szakterületein és szintjein alkalmazhatóak, azok a hallgatók elméleti és gyakorlati képzése során felhasználhatóak, illetve alapjául szolgálhatnak további gazdasági és társadalomtudományi elemzések, kutatások számára.

1.3. Célkitűzés

A kutatás megkezdésekor abból az **alappfeltételezésből** indultam ki, hogy a családi (családi alapon működő) gazdaságok szerepe jelentős mind az agráriumban, mind pedig a társadalomban.

Mindezek alapján a dolgozat **fő célkitűzése**, hogy tudományos megalapozottsággal feltárja a családi gazdálkodás társadalmi és agrárökonómiai összefüggéseit.

A kutatás **célja** a mezőgazdaság kapcsolatrendszerén belül a családi gazdálkodás ökonómiai elemzése, illetve a családi gazdaságok jövedelemtermelő- és eltartóképességének vizsgálata.

Annak a **hipotézisnek** a vizsgálata, hogy az Agrár és Vidékfejlesztési Operatív Program (AVOP) keretében a gazdasági életképesség kritériumaként meghatározott 5 EUME gazdasági méret kizárólag a gazdálkodásból származó jövedelem esetén nem fedezi egy családi gazdaság elvárható jövedelmét.

A fenti bevezető gondolatok alapján a kutatási cél elérése érdekében jelen disszertációban:

- történetiségében **vizsgálom** a családi gazdaságok kialakulását és működését a világon, Európában és Magyarországon, különös tekintettel az újkori történelemre;
- **elhelyezem** a családi gazdaságokat a magyar agráriumban;
- **meghatározom** a családi gazdaság fogalmát saját értelmezésben;
- saját adatgyűjtésre alapozva **elemzem** Szabolcs-Szatmár-Bereg megye, azon belül a Nyíregyházi kistérség családi gazdaságainak helyzetét;
- **felvázolom** a családi gazdaságok versenyképességét és jövedelemtermelő-képességét befolyásoló tényezőket;
- és végül **megalkotok és elemzek** egy, a családi gazdaságok jövedelemtermelő-képességének, a gazdálkodó családok összetételének és jövedelemigényének összefüggéseit jellemző modellt.

2. A TÉMA MÓDSZERTANI MEGKÖZELÍTÉSE

2.1. A vizsgálat tudományterületi és tudományági besorolása

A téma **interdiszciplináris** megközelítésének indoklásául összegyűjtöttem és az *1. táblázatban* bemutatom a családi gazdálkodás átfogó vizsgálatában érintett tudományterületeket és tudományágakat a 169/2000. (IX. 29.) KORMÁNYRENDELET alapján. Ezek alkalmazásának igénye a vizsgálati cél függvényében változik.

1. táblázat: A családi gazdaságok vizsgálatában érintett tudományágak és tudományterületek

Tudományterületek	Tudományágak
1. Természettudományok	1.1. Matematika- és számítástudományok
	1.4. Földtudományok
	1.5. Biológiai tudományok
	1.6. Környezettudományok
	1.7. Multidiszciplináris természettudományok
2. Műszaki tudományok	2.9. Agrár műszaki tudományok
	2.11. Multidiszciplináris műszaki tudományok
4. Agrártudományok	4.1. Növénytermesztési és kertészeti tudományok
	4.3. Állattenyésztési tudományok
	4.4. Élelmiszertudományok
	4.5. Erdészeti és vadgazdálkodási tudományok
	4.6. Multidiszciplináris agrártudományok
5. Társadalomtudományok	5.1. Gazdálkodás- és szervezéstudományok
	5.2. Közgazdaság-tudományok
	5.3. Állam- és jogtudományok
	5.4. Szociológiai tudományok
	5.8. Politikatudományok
6. Bölcsészettudományok	5.10. Multidiszciplináris társadalomtudományok
	6.1. Történelemtudományok
	6.5. Néprajz és kulturális antropológiai tudományok
	6.7. Vallástudományok
	6.9. Multidiszciplináris bölcsészettudományok

Forrás: Saját szerkesztés, 2006

A táblázatban **félkövér** betűvel jelöltem azokat a tudományterületeket és tudományágakat, melyeket saját vizsgálataim során érintek, illetve melyek vonatkozó szakirodalmát fokozottan figyelembe veszem.

2.2. Kutatási program

A célkitűzésekben megfogalmazottak megvalósítása érdekében **önálló kutatásokat** végeztem, amelyek a következő területekre terjednek ki, az alábbi kutatási program mentén:

1. Rendszereztem és feldolgoztam a téma szakirodalmát. Áttekintettem Magyarország agrártársadalmának fejlődését a XIX. század közepétől napjainkig. Megvizsgáltam a családi gazdaságok kialakulásának történetét, és összevettem annak sajátosságait Magyarországon, nemzetközi kitekintéssel. Az általam fellelt szakirodalom tanulmányozása során összegyűjtöttem és egymással ütköztettem a családi gazdaság definícióit, valamint szakirodalmi forrásokra és saját kutatásaimra alapozva megalkottam a családi gazdaság és a családi gazdálkodás újszerű fogalmát.
2. Foglalkoztam a család szerepének változásával az ezredforduló időszakában. Vizsgáltam a család jelentőségét, a házasság és a válás hatásait a családi gazdálkodás tekintetében.
3. Bemutattam a családi gazdaságok birtokméretének problematikáját és a családi gazdaságok szerepét a magyar mezőgazdaságban.
4. Saját adatgyűjtésen alapuló elemzéseket végeztem a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei, Nyíregyházi kistérség családi gazdaságainak körében.
5. Családi fedezeti kalkulációs modellt dolgoztam ki, amelynek segítségével becsülhető a családok által adott évben rendelkezésre álló elkölthető jövedelem mennyisége. Ehhez kapcsolódóan definiáltam az elvárható jövedelem fogalmát.
6. Felállítottam egy családi gazdaságok számára alkalmazható modellt. A modell segítségével kétféle megközelítésből vizsgálható a családi gazdaságok versenyképessége. Megállapítható, hogy a család számára adott, nem mezőgazdaságból származó jövedelmet mekkora mezőgazdasági jövedelemmel kell kiegészíteni, hogy azok együttesen biztosítsák az elvárható jövedelmet.

Becsülhető valamely adott méretű gazdaság jövedelemtermelő képessége. Ennek segítségével megállapítható, hogy adott gazdasági szerkezet és méret mekkora családnak tud elfogadható életszínvonalat és életminőséget biztosítani.

A kutatási program logikai kapcsolatait és egymásra épülő lépéseit a *1. ábrán* foglaltam össze.

Munkám során támaszkodtam a kutatás-módszertani szakirodalomban található ajánlásokra. Figyelembe vettem azokat a metodikai elméleteket, melyeket vizsgálataim szempontjából alkalmazhatónak ítéltam. (TOMCSÁNYI, 2000; LEHOTA, 2001)

2.3. A felhasznált adatbázisok

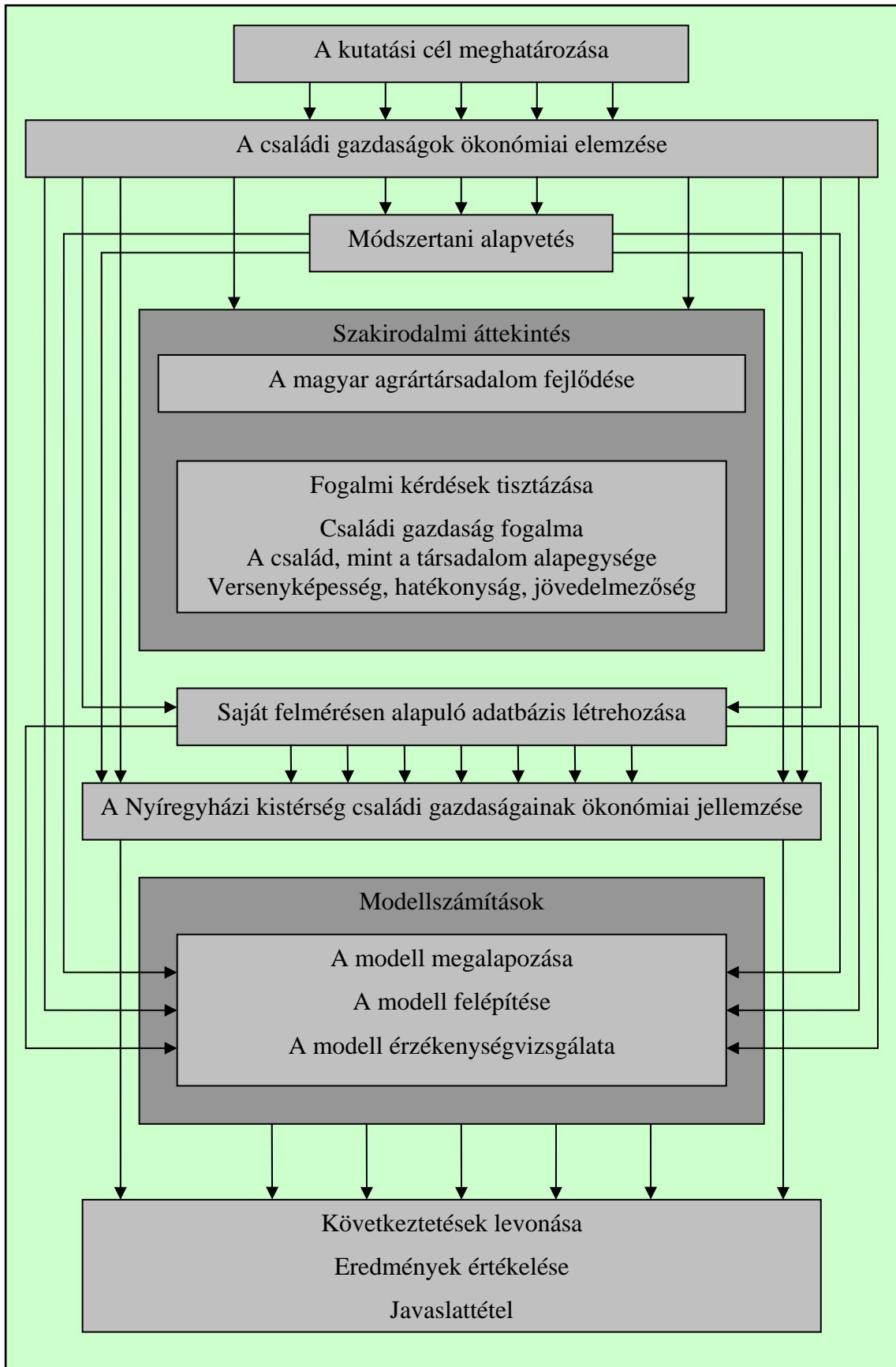
A kutatás során több nyilvánosan hozzáférhető adatbázis adatainak (szekunder) feldolgozását, valamint a saját adatgyűjtésből származó adatbázis (primer) elemzését végeztem el.

A vizsgálat során a következő adatbázisokra, illetve adatokra támaszkodtam:

- KSH statisztikai évkönyvek 2000-2006
- ÁMÖ 2000 adatbázis
- GSZÖ 2003
- GSZÖ 2005 előzetes adatok
- Az APEH adatai
- Az MNB adatai
- Az AKI teszttüzemi rendszerének adatain alapuló SFH adatbázis
- Saját adatgyűjtés a Nyíregyházi kistérségben

A modell kidolgozásakor a nyilvánosan elérhető és a saját adatgyűjtésből származó adatbázisokra egyaránt támaszkodtam. A modell tesztelésekor saját adatgyűjtésből származó adatokat alkalmaztam.

1. ábra: A kutatási program egymásra épülő lépései

Forrás: Saját szerkesztés, 2006

2.4. A saját vizsgálat során alkalmazott módszerek

2.4.1. A mintavétel és adatgyűjtés módszere

Az adatgyűjtéshez használt kérdőív a Vállalatgazdaságtani Tanszéken 2002-ben lezajlott OKTK² kutatás során alkalmazott kérdőív szűkített, továbbfejlesztett változata. A kérdőív összeállítása során támaszkodtam ALVINCZ-VARGA (2000) által a családi gazdaságok versenyképességének vizsgálatokor alkalmazott kérdőívre, valamint figyelembe vettem BABBIE (2003), SCIPIONE (1994); LEHOTA (2001) és MALHOTRA (2001) ajánlásait. A kérdőív alapján végzett korábbi adatgyűjtésekre több, a tanszékünkön készített TDK és diplomadolgozat alapult. Az így nyert tapasztalatok alapján a kérdőív fokozatosan nyerte el jelenlegi formáját. Az alkalmazott kérdőív standardizált, melyben a nyitott és zárt kérdések egyaránt megjelennek.

A vizsgálatot a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében található Nyíregyházi kistérség családi alapon működő gazdaságainak körében végeztem. A mintába kerülés elsődleges kritériuma a legfeljebb 300 ha területen végzett gazdálkodás volt.

A minta kiválasztása önkényes és véletlenszerű volt, törekedtem arra, hogy többféle termelési profilú, valamint kis, közepes és nagyméretű gazdaságokat egyaránt bevonjak a vizsgálatba. A megkérdezett gazdák kiválasztásához igénybe vettem a falugazdász segítségét is.

Az adat-felvételezést 2005. novembere és 2006 februárja között történt. A kérdőíves felmérés során a személyes megkérdezést és az önálló kitöltés módszerét ötvöztem. A kutatás indításakor 50 személyes interjú és 200 írásos interjú elkészítését terveztem. A gazdák egy részét előzetes időpont-egyeztetést követően személyesen (kérdezőbiztosok segítségével) kerestem fel. Ekkor a kérdőíveket saját kezűleg töltöttem ki oly módon, hogy a könnyebb megértés érdekében a válaszadók is láthatták a kérdéseket. Erre azért volt szükség, hogy a későbbiekben ne okozzon problémát a válaszok elolvasása, tekintve, hogy több nyitott kérdés is szerepel a kérdőívben, de azért is szerencsés volt ez a módszer, mert a gazdák többsége rendkívül nyílt és közlékeny volt, így a kérdések közötti beszélgetések során nagyon gyakran érdekes és fontos véleményeket,

---

² SZŰCS I. – NÁBRÁDI A. – NAGYA.: Az észak-alföldi régió mezőgazdasági családi vállalkozásainak összehasonlító gazdasági elemzése. Országos Kiemelésű Társadalomtudományi Kutatások, 2002

megállapításokat jegyezhettem fel az adott kérdésekkel összefüggésben. Számos kérdőívet viszont a gazdák önállóan töltöttek ki, amiket együtt dolgoztam fel a személyesen kitöltöttekkel.

Pénzügyi és időbeni korlátok miatt a kistérségben regisztrált gazdaságok közül végül 198 gazdaság adatait elemeztem. Természetesen a felmérés nem nevezhető reprezentatívnak, de az országos adatokkal való összevetése árnyaltabb megközelítést tesz lehetővé az adott kistérségre és áttételesen a régióra vonatkoztatva.

A kérdőíves felmérésen alapuló vizsgálatom tárgyát képezi:

- a gazdaságok erőforrás-ellátottságának (termőföld, tőke, munkaerő) felmérése, azaz, hogy rendelkezésükre állnak-e a megfelelő termelési alapok,
- a földhasználatra, a növénytermesztésre és állattartásra vonatkozó adatok (hozamok, értékesített mennyiségek, értékesítési árak) értékelő elemzése,
- hitelekhez való hozzájárás vizsgálata,
- az önálló pályázat készítésének képessége, a szükséges ismeretek megléte,
- informáltság, azaz a gazdák mennyire követik a mezőgazdaság fejlődését, részt vesznek-e a számukra szervezett tájékoztatókon, termékbemutatókon (vetőmag, műtrágya, növényvédő szerek), egyéb szakmai programokon,
- a vállalkozások jövedelmezősége, valamint annak vizsgálata, hogy a háztartások jövedelemszerkezetében mekkora arányt képvisel a mezőgazdasági termelésből származó jövedelem,
- a gazdálkodó család összetétele, az általános életminőség alakulása, vagyis milyen megélhetést biztosít a gazdák és családjaik számára a mezőgazdasági termelés, illetve ez az életforma.

A kérdőív – *1. melléklet* – első kérdései általános jellegűek, a gazdaság jogállásáról, a regisztráció meglétéről adnak információt. Folytatásként a gazdaság erőforrás-ellátottságára, a hozamok alakulására vonatkozó kérdéseket tartalmaz, amelyek tényadatok, de a gazdálkodás körülményeivel, és annak változásával kapcsolatos szubjektív megítélések kinyilvánítását kívánó kérdések is helyet kaptak. A kérdőív második része az életszínvonal felmérését szolgálja, illetve azon keresztül közvetve információkat nyújt a gazdálkodó háztartások jövedelmi helyzetéről. Nagyon ügyeltem

arra, hogy a személyes adatok csak a megkérdezés végén kerüljenek szóba, azokat nem is a kérdőív keretein belül, hanem egy külön adatlapon vezettem, így elkerülhettem a kezdeti bizalmatlanságot és megőriztem a kérdőíves felmérés névtelenségét.

2.4.2. Az adatfeldolgozás

Mivel a válaszadók közül néhányan nem válaszoltak minden kérdésre, illetve a válaszok nem voltak mindig pontosak, adattisztításra volt szükség. Adatjavításra ott nyílt lehetőség, ahol egy kérdőívben belül a kérdések közötti logikai kapcsolat egyértelmű volt, így a szükséges információ más válaszokból rendelkezésre állt. Az ennek ellenére is hiányzó adatokra a feldolgozás során tekintettel voltam.

Miután megtörtént az adattisztítás, a kérdések kódolását és az adatrögzítést végeztem el. Az adatok feldolgozásához a leíró és következtető statisztika módszereit használtam, HUNYADI ÉS MTSAI, 2001; SZŰCS, 2002; és KERÉKGYÁRTÓ – MUNDRUCZÓ, 1995 munkái alapján.

Elsőként az adathalmaz bizonyos ismérvek szerinti osztályokba sorolását végeztem el, majd a gyakoriságukat vizsgáltam a mintán belül. Egyes adatok esetében átlagot számítottam, és tanulmányoztam a minta elemeinek átlagtól való eltérését, azaz szóródását. A statisztikai elemzés eredményeinek szemléltetése céljából ábrákat és táblázatokat készítettem.

Az adatok feldolgozásához és a modellvizsgálathoz Microsoft Excel 2003 és SPSS for Windows 12.0 programokat használtam.

2.4.3. A modellalkotás

„A tudományos szaknyelvben elméletről beszélünk, amennyiben az objektív valóság egy területének leképezésére szolgáló kijelentések egy rendezett halmazát vizsgáljuk”, fejti ki KLAUS és BUHR (1975). A gazdasági és szociális tudományokban az elmélet és modell szavakat gyakran szinonimaként használjuk. A modellt HINDER (1979) a valóság egy szeletének leegyszerűsített leképezéseként definiálja.

A modell a világ leírásának, megértésének az eszköze, a világra vonatkozó ismereteinknek kifejezője. A modell a valóságos rendszer egyszerűsített, annak vizsgálatunk szempontjából lényegi tulajdonságait kiemelő mása.

A **modell** egy a tudományos kutatásban használt fogalom, amely a nagyon pontosan (tehát a matematika nyelvén) megfogalmazott hipotéziseket és hipotézis-rendszereket (összetett hipotéziseket) jelenti. Az egyazon jelenség vizsgálata céljából bevezetett alternatív hipotézisek együttesét hipotéziának, az ennek megfelelő modellek együttesét modell-családnak tekintjük. A modellezés során a valóság egy meghatározott szeletéből kiemeljük a számunkra adott szituációban fontos, ismert vagy feltételezett elemeket és azokat hipotézisünknek megfelelően kapcsolatba hozzuk egymással. Az így elkészített modellt tesztelnünk kell. Ha a modell úgy viselkedik, ahogyan a modellezni kívánt rendszer vagy objektum, (tehát predikciói egybevágnak a közvetlen tapasztalatokkal) akkor azt mondhatjuk, hogy a modell jó (céljának megfelelő keretek között használható), ha eltér attól, akkor a modellt tovább kell fejleszteni vagy el kell vetni. A modellnek a valós tapasztalatokkal való összevetését a modell tesztelésének (validálásának esetleg verifikálásának) nevezzük. (SAUERBIER, 1999)

A modell

- célja szerint lehet taktikai (prediktív) vagy stratégiai (demonstratív).
- felépítése szerint: szimulációs vagy leíró (descriptív).
- tér-idő szemlélete szerint: diszkrét vagy folytonos.
- folyamatszemlélete szerint: determinisztikus vagy sztochasztikus.

A különböző modelltípusok közül a jelen dolgozat elkészítése szempontjából az alábbiakra kell figyelmet fordítani (STACHOWIAK, 1973):

- **Taktikai modellről** beszélünk akkor, ha a modellezés célja valamilyen gyakorlati jellegű probléma megoldása kapcsán predikciók (megalapozott jóslatok, prognózisok, előrejelzések) készítése.
- **Stratégiai modellről** akkor van szó, ha a modell célja valamilyen jelenség összefüggéseinek demonstrációja, tudományos, kutatási, vagy oktatási, esetleg álláspont-kifejtési célból.
- **Szimulációs modell** az a modelltípus, amely a vizsgált jelenséghez hasonló viselkedés mutatására képes, vagyis amikor a modell viselkedési elemei és a

valóságos rendszer viselkedési elemei között egyértelmű kapcsolat teremthető. A szimulációs modell tehát nevének megfelelően szimulálja a rendszert.

- **Leíró modell**, amely valamilyen összefüggést matematikai formában fejez ki, a jelenséget bemutatja, de nem szimulálja. Például egy regressziós egyenes vagy görbe.

Amíg PITLIK ÉS MTSAI. (2005) a modellalkotás folyamatát napjainkban alapvetően heurisztikus jellegűnek, vagyis hatékonyságát tekintve alacsony szintűnek tartják, addig SZABÓ (2005) a modellalkotást művészetnek nevezi. Szilárd meggyőződése, hogy a tudományos tevékenység legnagyobb kreativitást igénylő mozzanata - éppen a kreativitáson keresztül - sokban hasonló a művészetéhez.

2.5. A felmérés földrajzi és demográfiai lehatárolása

Annak igazolására, hogy a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében lévő Nyíregyházi kistérség alkalmas a vizsgálandó cél érdekében folyó empirikus kutatások elvégzésére, valamint hogy a vizsgálatok alapján levont következtetések bizonyos mértékig általánosíthatóak, indokolt a megye és a kistérség bemutatása, mezőgazdaságának és demográfiájának rövid áttekintése.

2.5.1. Szabolcs-Szatmár-Bereg megye bemutatása

Szabolcs-Szatmár-Bereg megye az Alföld észak-keleti részén fekszik. A megye geomorfológiai szempontból két részre, a Nyírség futóhomokos hordalékkúp síkságára és a Tisza ártérvidékére különül. Éghajlata mérsékelt kontinentális, de hűvösebb, mint az Alföldön általában. Jellemző a hosszú hideg tél, a kései tavaszodás gyakran ismétlődő fagyokkal, és a hűvösebb nyár. A napsütéses órák száma: 1950-2050 óra/év. Az évi középhőmérséklet 9-9,5 °C között van. A tél itt hidegebb és hosszabb, mint az Alföldön általában.

A csapadék évi mennyisége 550-600 mm, melynek időbeli eloszlása a mezőgazdaság szempontjából nem mindig kedvező. A késő tavaszi csapadékmennyiség következtében gyakran jelentkezik belvíz, a nyári és kora őszi csapadékszegénység viszont aszályt

okoz. A termőföld minősége az országos átlagtól gyengébb – átlagos AK-érték 12,31 –, de néhány növény (alma, dohány, burgonya) termesztéséhez ideálisak a klimatikus viszonyok.

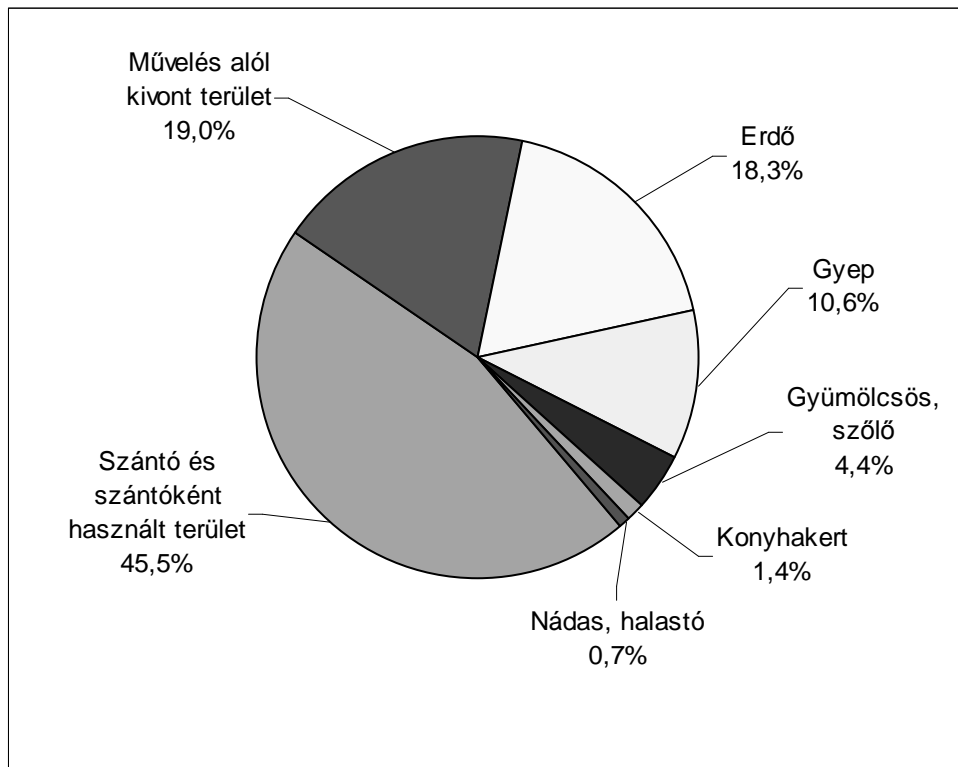
Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében a gazdaságok összesen 406 ezer ha földterületet használnak, ennek 63%-át egyéni gazdaságok, 27%-át gazdasági szervezetek művelik. Az egyéni gazdaságok területből való részesedésének aránya ebben a megyében magasabb, mint az országos átlag, hiszen az csak 40%. A megye gazdaságainak száma 84 ezer, amelyből 83 ezer az egyéni gazdaság. A birtokszerkezetet tekintve az egyéni gazdálkodók átlagos területe: 2,7 ha, a szövetkezetek, gazdasági társaságok átlagos területe: 272 ha. A földhasználat szerkezete némileg eltér az országostól, a szántó és gyep alacsonyabb, az erdőterület egy kissé, a gyümölcsös pedig jóval nagyobb arányban haladja meg az átlagot. (KSH, 2004)

A mezőgazdasági termelés és feldolgozás a megyében nagy hagyományokkal rendelkezik. A terület működtetéséhez szükséges humán infrastruktúra rendelkezésre áll, és magas színvonalú. Különösen a gyümölcsfélék, a takarmánynövények, zöldségfélék és a dohánytermelés rendelkezik nagy hagyományokkal. Az állattenyésztésben a szarvasmarha, a sertés és a juhtenyésztés dominál, de számottevő a méhészet, a vadgazdálkodás és a kisállattartás is a megyében. (INTERNET 1.)

A mezőgazdaság struktúrájának megváltoztatása és a támogatási rendszer leépítése is szerepet játszott abban, hogy drasztikusan csökkent az állatállomány és a terméshozamok. A legnagyobb problémát a létrejövő magángazdaságok tőkehiánya, és igen alacsony műszaki színvonalú eszközellátottságuk jelentik. A termőföld minősége gyenge, a termőföldek 75%-a kedvezőtlen termőhelyi adottságú. Az aszályon kívül szinte minden évben kárt okoznak a belvizek, illetve a jégesők.

Továbbra is jelentős a megyében az alma, szilva, meggy és dió termesztése. Változatlanul a megye termeli a legtöbb burgonyát, és a zöldségtermesztés terén is egyre biztatóbbak a terméshozamok. A megye földterületének művelési ágak szerinti megoszlását a 2. ábra szemlélteti. Az állattenyésztés vegyes képet mutat. A szarvasmarha-tartás továbbra is csökken, a sertésállomány viszont növekedő tendenciát mutat. Megoldandó feladat a korszerűsítő ismeretekkel rendelkező szakemberhiány felszámolása. (INTERNET 2.)

2. ábra: A földterület megoszlása a megyében művelési ágak szerint

Forrás: INTERNET 3.

A megye gazdasági szerkezetét történelmileg is a mezőgazdasági jelleg határozza meg. A múltban az aktív keresők csaknem háromnegyede a mezőgazdaságban dolgozott, a föld termékenysége azonban a megélhetési létminimum biztosításához is elégtelen volt, ezért a munkahelyek hiányában a munkaképes korosztályok helyben lekötése lehetetlennek bizonyult és bizonyul jelenleg is. A megyét az 1990-es évek elején viszonylag fejletlen, a nyugati piacokon kevésbé versenyképes termékeket előállítani tudó gazdasági szerkezet, és alacsony szintű termelői infrastruktúra jellemezte. Mindehhez párosult a nagyarányú munkanélküliség és a lakosság nagyobb részének nagyarányú elszegényedése. A főbb termelési ágak teljesítménye fokozatosan csökkent; a visszaesés csak az évtized közepén állt meg.

A munkaképes korosztály képzettségi szintje az országosnál alacsonyabb, ami részben összefügg a roma népesség magas arányával. A megye ipara is inkább a betanított munkaerőre tartott igényt. A kvalifikáltak elvándorlása folyamatos.

A megyében meghatározó ágazat a mezőgazdaság, illetve az erre épülő élelmiszeripar. Legtöbb dolgozót az ipar foglalkoztat (2000-ben 33 714 fő); ezen belül 8822 fő a textil,

ruházati- és bőripar, 7805 fő az élelmiszer-feldolgozás, 5034 fő a gépipar, 4186 fő a vegyipar területén talált munkaalkalmat. (INTERNET 2.)

Szabolcs-Szatmár-Bereg megye 5.937 km² területű, ami az ország területének 6,4%-át teszi ki, ezzel az ország hatodik legnagyobb megyéje.

A 229 településen – 209 községben és 20 városban – csaknem 600 ezer embernek kínál életteret. A megye székhelye a mintegy 120.000 lakosú Nyíregyháza, az ország hetedik legnépesebb városa. A népsűrűség (96 fő/km²) alacsonyabb az országos átlagnál (108 fő/km²), de magasabb, mint a vidéki átlag. Az időskorúak aránya mintegy 18%. Városlakó a lakosság 46 – 47%-a, így csaknem a népesség fele városokban él. A lakosság zöme a megyeszékhely, Nyíregyháza körzetében él, ezt követi a kisvárdai és a mátészalkai térség. (2. táblázat) A népsűrűség jelentős szóródást mutat. (KSH, 2004)

2. táblázat: A népesség gazdasági aktivitás szerinti megoszlása 2001-ben

Területi egység	Lakónépesség	Foglalkoztatott	Munkanélküli	Inaktív kereső	Eltartott
Baktalórántházi	35 644	7 451	2 496	13 238	11 712
Csengeri	14 343	3 105	1 165	6 046	4 188
Fehérgyarmati	39 924	8 815	3 013	15 954	11 668
Ibrány-Nagyhalászi	46 252	11 141	2 844	16 714	15 010
Kisvárdai	75 583	21 074	4 088	25 411	24 086
Mátészalkai	67 614	16 155	4 233	25 731	21 556
Nagykállói	46 160	11 111	3 029	16 481	15 431
Nyírbátori	45 318	9 976	3 202	17 064	14 965
Nyíregyházi	142 510	51 578	6 605	41 428	44 730
Tiszavasvári	38 050	10 078	2 378	13 508	11 934
Vásárosnaményi	32 166	6 961	2 552	12 816	9 535
Megye összesen	583 564	157 445	35 605	204 391	184 815
Ország összesen	10 166 742	3 690 269	416 210	3 305 541	2 786 295

Forrás: KSH, 2001b

Szabolcs-Szatmár-Bereg megye területén jellemző a kistelepüléses szerkezet. (A lakosság 25%-a 2 000 fő alatti, 50%-a 5 000 fő alatti lélekszámmal bíró településen él.)

A megye – az ország más területeivel ellentétben – megtartotta népességszámát. A természetes szaporulat magasabb az elhalálózásnál és felül van az országos átlagon is. A

gyermekkorúak aránya 21%-ot tesz ki, a munkaképes korúaké 62%, míg a 60 éven felüliek aránya 17%.

A népesség gazdasági aktivitása, mind az országos (51,7%), mind a regionális (46,7%) átlagtól elmarad. 1998-1999-ben a megyei 15-74 éves korosztály 43,6%-a volt aktív, azaz a 186,1 ezer fő aktív lakos mellett 240,4 ezer inaktívnak számított. A munkanélküliségi ráta magasabb az országos átlagnál. Jellemző, hogy a regisztrált munkanélküliek hatvan százaléka 35 évesnél fiatalabb.

Megállapítható, hogy a megye munkaerő helyzete (viszonylag alacsony bérek, szabad, fiatal munkaerő, rugalmas képzési, szakképzési struktúra) igen kedvező fejlesztési lehetőségeket kínál a hazai és külföldi befektetőknek

Területfejlesztési besorolás szerint a leghátrányosabb helyzetű, társadalmi-gazdasági szempontból elmaradott térségek közé tartozik, illetve vidékfejlesztési szempontból is kedvezményezett. A megye lakosainak életében fontos szerepet játszik a mezőgazdaság. A mezőgazdasági termelés hagyománya történelmi időkre nyúlik vissza, és máig meghatározó a térség életében. Ehhez az is hozzájárult, hogy az ország ezen területén a legkevesebb a mezőgazdaságon kívüli jövedelemszerzés lehetősége, és éppen emiatt jelentős problémákat okoz a munkanélküliség.

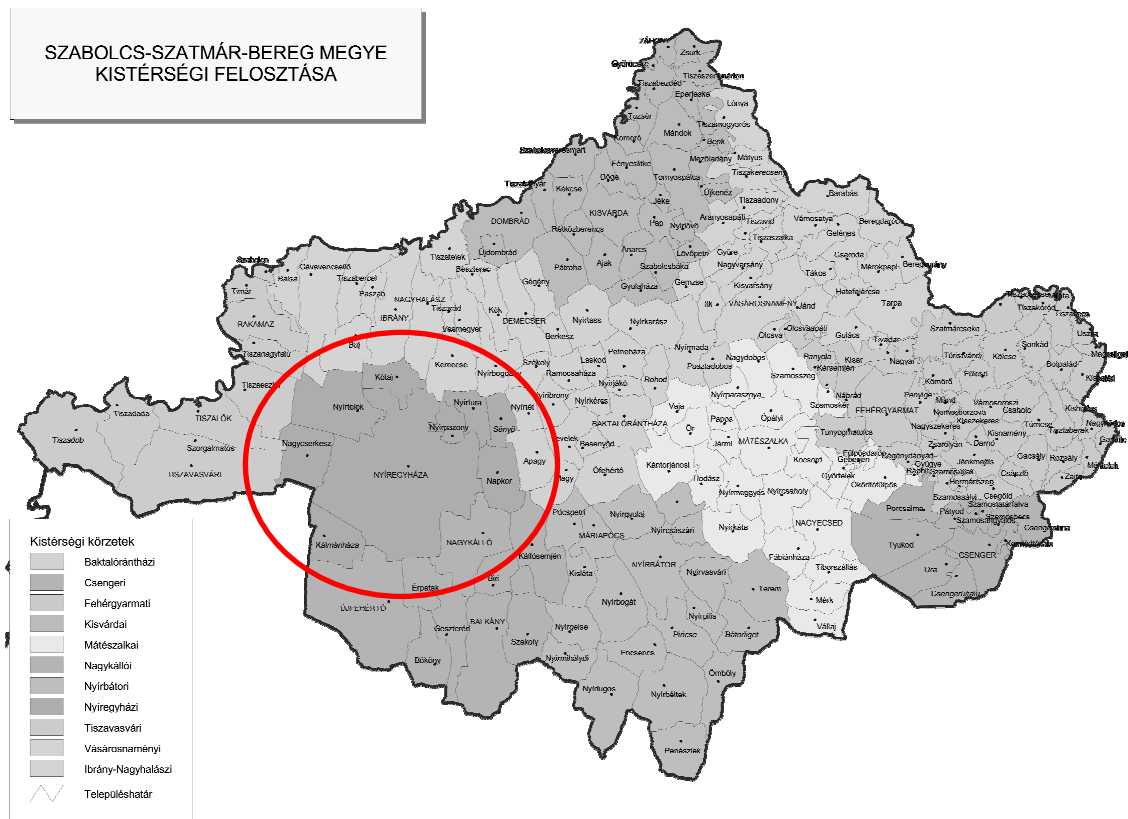
2.5.2. A Nyíregyházi kistérség bemutatása

Nyíregyháza tájegység szerint a Nyírség középső részén fekszik. Nyíregyháza a megye székhelye, megyei jogú városi ranggal is rendelkezik. Területe 274,46 km², lakosainak száma 2000. év elején 112.419 fő volt; itt él a megye népességének közel 1/5-e (19,7%). Nyíregyháza Magyarország hetedik legnagyobb városa, és egyben az egész megye tudományos, oktatási, kulturális, egészségügyi központja is.

A város népsűrűsége magas, 410 fő/km², annak ellenére, hogy viszonylag kiterjedt, ritkán lakott külső körgyűrű is tartozik hozzá. A népesség száma az utóbbi években lényegesen nem változott, a tapasztalható csökkenés 1/5-e a halálozásból, 4/5-e pedig a vándorlási különbözetből adódik. A lakosság kedvező korösszetétele ellenére az élveszületési arány itt alacsonyabb a megyei átlagnál. A város állandó népessége fiatalnak tekinthető, hisz a 15 éven aluli gyerekek aránya 18,7%, a 60 évesek és

idősebbeké pedig csak 15,2%. Ezek a mutatók jobbak a megyét jellemzőnél, s összefüggnek Nyíregyháza oktatási intézményeinek nagy számával. Az aktív korú lakosság 70,1%-ot tesz ki. A város sajátos településszerkezetéhez tartoznak a bokortanyák, melyek száma jelenleg is 60 fölött van. Az ott lakók száma meghaladja a 8000 főt. (INTERNET 3.)

3. ábra: Szabolcs-Szatmár-Bereg megye kistérségei

Forrás: INTERNET 1.

A Nyíregyházi kistérség a megyében az egyedüli, ami nem sorolható a gazdaságilag és társadalmilag *leghátrányosabb*, vagy *további hátrányos* kistérségek közé.

3. Szakirodalmi áttekintés

Minden tudományterületnek megvan az alapszókincse, amelynek segítségével fogalomrendszerét felépítheti, törvényeit, vizsgálati eredményeit megfogalmazhatja. Ha e szavak értelmezésében nincs egyetértés a szakma művelői között, az nemcsak e szavak jelentését teszi ingataggá, hanem az egész szakterületet, vagyis mindent, ami művelőinek szájából elhangzik. Az utóbbi másfél-két évtized folyamán olyan alapfogalmak váltak bizonytalanná, többjelentésűvé, amelyekre az üzemgazdasági elemzések rendszere épül. Ennek a helyzetnek a kialakításában - tudatosan vagy sodródva - a szakmai társadalom többsége részt vett, s az is egyértelmű, hogy a folyamatot csak ugyanez a szakmai társadalom fordíthatja vissza. (ÚRFI, 1997)

A tanulmány témája a családi gazdaságok ökonómiai elemzése és versenyképességének vizsgálata. Mielőtt azonban ennek részletes tárgyalásába belefognék, elkerülhetetlen, hogy szót ejtsek Magyarország agrártörténeti fejlődéséről, az agrártársadalom kialakulásáról, illetve áttekintem a család, és a családi gazdaság különböző definícióit. Ismertetek többféle csoportosítást, továbbá foglalkozok a gazdaságok birtokméretének problematikájával is. Érintem az östermelés kérdését. Mindemellett bemutatom azt is, hogy milyen szerepet töltenek be a családi gazdaságok ma a vidéki életben. Végül részletezem az életképesség, a versenyképesség, a hatékonyság és a jövedelmezőség fontosabb meghatározásait.

Dolgozatomban a 300 ha méret alatti gazdaságokat vizsgálom, függetlenül azok jogállásától, szervezeti kereteitől. A dolgozatban a családi gazdaság alatt valamennyi – elsősorban a család munkaerejére támaszkodó - 300 ha alatti gazdaságot értem. Ez az a mérethatár, amelyet a termőföldről szóló törvény is felső határként húz meg a családi gazdaságok jogi definiálása esetén, vagyis ekkora területet még képes egy gazdálkodó a saját, illetve a vele egy háztartásban élők munkaerejére alapozva ellátni, továbbá belföldi magánszemély tulajdonában is legfeljebb 300 ha nagyságú, vagy 6 000 aranykorona értékű termőföld lehet.

Munkám során felhasználtam a Központi Statisztikai Hivatal (KSH) és az Agrárgazdasági Kutató Intézet (AKI) adatait. A KSH gazdasági szervezet alatt társas gazdaságokat (szövetkezet, rt., kft., bt.) ért, az egyéni gazdaságok pedig az egyéni

vállalkozókat, őstermelőket (adóügyi kategóriák), illetve a mezőgazdasági tevékenységet folytató háztartásokat foglalják magukba.

3.1. A magyar agrártársadalom fejlődése, különös tekintettel a családi gazdaságokra

A gazdálkodás fejlődésének vizsgálatakor akár az ősközösségi társadalmakig visszanyúlhatnánk. A disszertáció témájának mélyebb megismerése érdekében elegendőnek ítélem a feudalizmus korának bemutatását, és az azt követően viszonylagosan „felgyorsuló” gazdasági és társadalmi változások leírását és elemzését.

A történelem folyamán a magyar gazdaság, így a mezőgazdaság is sajátosan fejlődött. Összehasonlítva a nyugat-európai országokkal, ugyanabban a korszakban – más feltételek között – eltérő fejlettségi szintet ért el. Míg a nyugati országokban a modern iparosítás kezdetére már lényegében megtörtént a jobbágyfelszabadítás, addig Magyarországon a feudalizmus ekkor indult újra virágzásnak. A feudalizmus hosszan tartó elhúzódása késleltette és gátolta a kapitalizmus kialakulását, és ez a viszonyítva majd százévnyi lemaradás rányomta bélyegét a magyar agrárium későbbi fejlődésére is. Hazánkban a korai kapitalista berendezkedés jellemzően a „poroszos utat” követte, ami elsősorban a birtokviszonyokban mutatkozott meg: igaz, hogy a jobbágytelkek paraszti tulajdonba kerültek, de a földesúri nagybirtokok nem kerültek felosztásra, a zsellérek pedig nem jutottak földhöz. A részleges kisajátítást követően a korábbi jobbágyok mintegy kétötöde rendelkezhetett földdel, amelyek nagysága 0-20 ha között változott, de továbbra is a nagybirtokok voltak a meghatározóak. (LŐKÖS, 1998)

3.1.1. 1848-ig

A XIX. század közepéig Magyarországon – éppúgy, mint a környező országokban – feudális viszonyok uralkodtak, a társadalom földesurakra és jobbágyokra bomlott. A föld tulajdonjoga kizárólag a földesuraké volt, a tényleges mezőgazdasági munkát végző *jobbágyok, parasztok* nem rendelkeztek földtulajdonnal. A társadalmi folyamatok alakulása következtében viszont egyre erősödtek a reformpárti törekvések.

Az 1848. március 18-án elfogadott jobbágy-felszabadító törvény alapján (LŐKÖS, 1998; NIEDERHAUSER, 1998; OROSZ, 1998; SZUHAY, 1998) jelentősen megváltoztak a mezőgazdasággal foglalkozó gazdaságok életkörülményei.

Az 1848. évi törvények mai napig szóló jelentőségét hirdeti a Földművelésügyi és Vidékfejlesztési Minisztérium épületének falán 1998-ban elhelyezett emléktábla szövege is (4. ábra):

4. ábra: Emléktábla szövege a Földművelésügyi és Vidékfejlesztési Minisztérium épületének falán

Az 1848. évi jobbágyfelszabadítás
EMLÉKÉRE,
amelynek eredményeként

2 203 307 család szabadult meg évi 36 779 076 napi ingyenrobottól;
2 203 307 család mentesült évi 1 054 033 forint füstpénz fizetése alól;
656 251 családnak szűnt meg dézsmakötelezettsége, amely miatt
mindenkori évi termése 20%-át ingyen kellett másnak adnia;
1 429 779 család lett beltelek tulajdonosa;
656 251 család vált összesen 10 254 100 hold föld tulajdonosává;
328 102 paraszti családfő jutott választójoghoz;
582 262 parasztcsalád egy-egy férfi tagja kapott
nemzetőri jogképességet;
1 538 096 parasztcsalád lett a nemességgel egyenrangú
az igazságszolgáltatás előtt.

Forrás: FVM

3.1.2. 1848-1918

A jobbágyfelszabadítással, az ősiség eltörlésével és a törvény előtti egyenlőség kinyilvánításával Magyarország letette a kapitalista fejlődés alapjait, és kezdetét vette a tőkés fejlődés. Az agrártársadalomban nem sikerült viszont felszámolni azokat az elkülönítő tényezőket, amik a paraszti és nemesi származású rétegeket szembeállították egymással. (GUNST, 1998)

A XIX. század második fele kedvező lehetőséget biztosított az agrár-termelés fejlesztésére és a jelentős lemaradás felszámolására. Rendkívüli jelentőségű volt a piac bővülése, amely a belső és a külső piacokat egyaránt érintette. A mezőgazdasági termékek az ipari termékekhez képest túlértékelték voltak, ipari olló érvényesült, ezáltal a mezőgazdaságban tőkefelhalmozásra nyílt lehetőség, ez képezte forrását a mezőgazdaság és az élelmiszeripar fejlesztésének. Összességében elmondható, hogy a XIX. század második felében a magyar agrártermelés fejlesztésére mind a közgazdasági, mind pedig a gazdaságpolitikai feltételek adottak voltak. Ezek hatása megmutatkozott az alábbiakban:

- átalakult a termelési szerkezet,
- rátértek intenzív kultúrák alkalmazására,
- nagyobb hozamú, jobb minőségű fajták honosodtak meg.

A múlt század végén a piaci kereslet növekedése, a kedvező hozam és ráfordítás viszonyok, valamint a fejlesztéshez szükséges forrás hiányának enyhülése egyaránt hozzájárultak a mezőgazdaság látványos fejlődéséhez. A magyar mezőgazdaság bruttó termelési értéke a kiegyezés és az I. világháború közötti időszakban évente 2,4-2,5%-kal emelkedett, miközben Amerikában 3,1%-os, Franciaországban 0,4%-os volt a növekedés üteme. (FÜR 1996)

3.1.3. 1919-1944

Az Osztrák-Magyar Monarchia felbomlásával a mezőgazdaság elvesztette nagy és védett piacát, ki volt téve a világpiac konjunkturális ingadozásának, amelynek súlyos következményei az 1930-as évek világválsága idején mutatkoztak meg leginkább. (BUDAY-SÁNTHA, 2001)

Az első világháború kitörésével, majd az azt követő változásokkal véget ért az a fél évszázados gazdasági fejlődési folyamat, amelynek keretében Magyarország gazdasága – benne a mezőgazdaság is – modernizálódott. A háború a nyersanyag- és munkaerőhiány miatt a gazdasági élet számos területén már korábban visszavetette a termelést. Különösen súlyos volt a helyzet a mezőgazdaságban, ahonnan a férfi

munkaerőnek legalább a fele hiányzott. A háború utolsó éveiben a mezőgazdasági termelés a korábbi szint felére csökkent.

Az első világháborút követően Magyarországon is elkerületlenné vált valamilyen földreform. Ezt az akkori földművelésügyi miniszter vitte végre 1920-ban, ami róla elnevezve Nagyatádi-féle földreformként lett ismert. (SZUHAY, 1998)

Nyugat-Európában az I. világháborút követően lezajlott a mezőgazdaság gépesítésének első nagy hulláma, emelkedett a termelés színvonala, a családi gazdaságok jelentősége tovább fokozódott, Kelet-Európában pedig megtorpant a termelés. Magyarországon a birtokszerkezetbeli arányok továbbra is fennmaradtak, a nagybirtokok magas aránya jellemezte mezőgazdaságunkat.

Tulajdonosi helyzetüknél fogva a birtokosok az agrárium kiemelt állami támogatottságát szorgalmazták, amihez szervesen társult a parasztság nemzetfenntartó erejének fontossága. (HUBAI, 2000)

1945-előtt a kistermelők csaknem fele 3 kataszteri holdnál kisebb földterületen gazdálkodott, ami nem biztosított számukra megfelelő egzisztenciát. A kistermelők többsége kénytelen volt más kereseti forrást fenntartani. A nagybirtokok és a kisparaszti gazdaságok kapcsolatát már ekkor is egymás termelési struktúrájának kiegészítése jellemezte. A nagybirtokok hatékonyabban tudtak gazdálkodni, itt tartották a tenyészállatok többségét, azonban az állatállomány sűrűsége a 20 kataszteri holdnál kisebb paraszti gazdaságok állománysűrűségének a felét sem érte el. Az egyéni gazdaságokra a szőlő-, a gyümölcs- és a zöldségtermelés volt a jellemző. (SCHINDELE, 1993)

A fentiekén túlmenően jelentős kihatással volt a jövőre nézve a parasztság függetlenségének kérdése is. KURCZI (1998) nézetei szerint az önállóság megteremtése és megtartása az egyik legfontosabb érték a paraszti kultúrában, amely máig megszabja az emberek törekvéseit. A két háború között az önállóság megléte vagy hiánya mély szakadékot teremtett az egyes paraszti csoportok között.

3.1.4. 1945-1956

A II. világháborút követően a fejlett országok mezőgazdasági fejlődésében számos hasonlóság mellett különbségeket is fellelhetünk. Egyes országokban (Nyugat-Európa,

Japán) főként a kisbirtokos gazdálkodás, máshol (Észak-Amerika, Óceánia) a nagyméretű farmok a jellemzőek. A műszaki-technikai fejlődés azonban mindenhol a koncentrációs folyamat felgyorsulásának irányába hatott, valamint az államok agrárpolitikája is az életképes nagyüzemek létrehozását szorgalmazta. Az Európai Gazdasági Közösség által megfogalmazott agrárpolitika részét képező struktúrapolitika is lényegében a kisüzemek felszámolására irányult.

Ugyanebben az időszakban a közép-kelet-európai országok agrárfejlődését a nemzetközi és belpolitikai helyzet következtében új társadalmi-gazdasági tényezők határozták meg. Erre a térségre a háborút követően még mindig „*a félféudális, külterjes nagybirtokok, a stagnáló középbirtokok, a tengődő kis- és parcellásbirtokok rendszere volt jellemző*”. Ezekben az országokban végrehajtották a földreformokat, majd a Szovjetunióban jellemző szövetkezeteket hoztak létre, de ezek a folyamatok eltérő ütemben zajlottak az egyes országokban. (LŐKÖS, 1998)

Magyarországon az 1945. évi földreform keretében szintén lezajlott a nagybirtokok kisajátítása. Ennek következtében a kis- és középbirtokok váltak meghatározóvá a magyar birtokstruktúrában. 642 ezer család jutott földhöz. Összesen 5,6 millió kataszteri holdat (3,2 millió hektár) osztottak szét, a földbirtokreform 3 165 községet érintett, az összes község 96,1%-át. Az igénybevett földbirtokok száma 75 505 volt. Mintegy 1,4 millió parasztgazdaság volt ekkor Magyarországon, a gazdák 53%-a 3 ha alatti területen gazdálkodott. (KECSKÉS, 1991; KOVÁCS, 2001)

A fejlődési folyamat azonban az 1950-es években elkezdődött „mezőgazdasági rendszerváltás”, és a tömeges kollektivizálás következményeként megtorpant. FODOR (2002) szerint a magyar parasztság sorsa 1949 után a mindenkori politikai hatalomtól függött. Az új típusú mezőgazdasági modell nem is vett tudomást róluk.

Ezt támasztja alá az is, hogy KELLERMANN (1954) a mezőgazdasági alapismereteket összegző nagy terjedelmű művében említést sem tesz a paraszti vagy családi gazdaságok üzemszervezésének problematikájáról, kizárólag az állami gazdaságokkal és a termelőszövetkezetekkel foglalkozik.

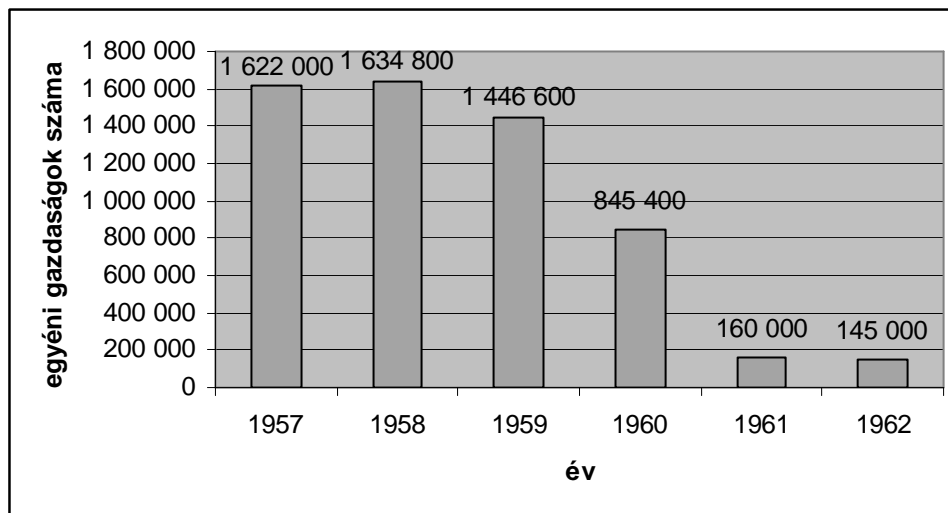
KAPOSI (2001) megítélése szerint „Az 1950-es évek vége felé a magyar mezőgazdaság tulajdonszerkezete még mindig olyan volt, mint az 1920-as évek Szovjetuniójában: a földek többsége paraszti kézben volt, kisüzemi rendszerben folyt a gazdálkodás.”

3.1.5. 1957-1979

1957-től megkezdődött a szovjet kolhozokhoz hasonló szövetkezetek létrehozása, amely folyamat 1961-re fejeződött be. Ez természetesen azzal járt együtt, hogy a hagyományos paraszti gazdálkodást felszámolták a szövetkezetekbe kényszerítéssel, termelőeszközeiket használaton kívülre helyezték.

Jól jellemzi ezt a folyamatot az egyéni gazdaságok számának alakulása. (5. ábra) Látható, hogy az egyéni gazdaságok száma 5 év alatt kevesebb, mint tizedére esett vissza.³

5. ábra: Az egyéni gazdaságok számának változása 1957 és 1962 között

Forrás: KSH, 1972

A kollektivizálást követően a mezőgazdasági kistermelést leginkább a termelőszövetkezeti és szakszövetkezeti tagok háztáji gazdaságai jelentik. A háztáji gazdaság magában foglalta a gazdálkodást szolgáló háztáji földet, gazdasági épületeket, állatállományt és egyéb termelési eszközöket. A háztáji tehát nem a ház körüli gazdaságot jelenti, ugyanis a háztáji a szövetkezeti tagsághoz kötődik. A kollektivizálást követően a háztáji gazdaságoknak szánt szerep alapvetően kétféle volt, gazdasági és politikai. A létrejött szövetkezetek kevés eszközzel rendelkeztek, és az alig, vagy egyáltalán nem gépesített kisgazdaságokra támaszkodva kezdték meg működésüket. Ezzel magyarázható, hogy a szövetkezetek termelési eredményei alig

³ Megjegyzendő, hogy az ebben az időszakban „egyéni”-nek nevezett gazdaságok nem fedik a mai egyéni gazdaság fogalmát, ami egyre inkább statisztikai megfigyelési egységet jelöl. A KSH gazdaságnak tekinti többek között már a legalább 1500m² területet használókat, vagy az egy nagyobb állatot tartókat is. Ezért azok számának alakulása nem vehető közvetlenül össze a korábbi statisztikai adatokkal.

haladták meg az egyéni kistermelőket. A háztáji gazdaságok feladata a szövetkezeti tagság élelmiszer-szükségletének, valamint a jövedelem kiegészítésének biztosítása. A politikai szerep abban nyilvánult meg, hogy a kollektivizálás során kialakuló feszültségeken enyhítettek. Az egyéni gazdálkodó parasztoknak ugyan be kellett lépni a szövetkezetbe, de ettől függetlenül biztosították számukra a szövetkezeten kívüli gazdálkodás lehetőségét is. (TÓTH, 1988)

Annak érdekében, hogy a parasztság számára elfogadhatóbbá tegyék a termelőszövetkezetekbe való belépést, a tagoknak engedélyezték a háztáji gazdálkodást, vagyis kb. 1 holdnyi területen az önálló gazdálkodást, illetve állatok korlátozott tartását. Az akkori agrárpolitika ezeknek a gazdaságoknak csak ideiglenes kisegítő, önellátó szerepet szánt, de a kistermelők érdekeltté váltak az önálló munkájuk révén megszerezhető jövedelem-kiegészítésben. A háztáji gazdaságok a paraszti munka fő színterei lettek, hamarosan átlépték az önellátás határait, és jelentős szerepet kaptak az árutermelésben. A szocialista termelés szerves részévé váltak, termelési integráció valósult meg, melyben a szövetkezetek biztosították a termeléshez szükséges inputokat (gépi munka, takarmány, vetőmag, állatok), valamint a felvásárlás feltételeit.

Lényegében a háztáji gazdaság egyfajta átmenetet jelentett a munkaerő bérbeadásán alapuló termelési viszony és a családi gazdaság között. A 80-as években megerősödött a háztáji termelés jövedelemtermelő funkciója, a háztartások összjövedelmén belül egyre nagyobb arányt képviselt az innen származó jövedelem. Az önálló fejlődés jele is megjelent néhány gazdaságban, amely *a családi gazdálkodás előfutárának tekinthető*. (KOVÁCS, 2001; BODOSI, 2001)

A 80-as évekig a szövetkezeti termelés, illetve az iparszerű termelési rendszerek voltak hazánkban a meghatározóak, amikor is elkezdett megerősödni a kistermelés mind méretét, mind pedig dinamikáját tekintve. Akkor az ország termőterületének mindössze 9%-át – félmillió hektárt – művelték a nagyüzemek mellett élő kisk gazdaságok, de termelésük az ország mezőgazdasági bruttó termelési értékének több mint egyharmadát adta az 1986-90-es évek átlagában, ami magyar sajátosságként értékelhető. Az akkori „mezőgazdasági kistermelés”-en belül 3 csoport különíthető el: a termelőszövetkezet tagjainak háztáji gazdaságai, a tsz-ek és állami gazdaságok alkalmazottainak, továbbá egyéb csoportok kisk gazdaságai, illetve számos főfoglalkozású magángazdálkodó. A kisk gazdaságok elsősorban munkaigényes – szőlő, gyümölcs, zöldség – ágazatokban tevékenykedtek, az általuk használt összes termőterület mintegy 40%-át intenzív

kultúrák foglalták el. Ők állították elő a sertés- és baromfi-hús termelés mintegy 50%-át, a kertészeti termékkibocsátásnak pedig még nagyobb hányadát. Ebben persze nagy szerepe volt a tsz-ek, állami gazdaságok integrációs tevékenységének. (DOBOS, 2000; SZABÓ, 2001)

DIMÉNY (2006) megállapítása szerint az 1960-70-es évek magyar agrárfejlődését összességében sikeresnek mondhatjuk.

3.1.6. 1980-1989

Az 1980-as években – a világgazdasági problémák következtében – a mezőgazdaság jövedelmezősége romlott, sok üzem veszteségessé vált. A gazdasági megoldások késtek, a válság elmélyült, a termelés volumene egyes területeken stagnált vagy visszaesett. (OROS, 2002) A 80-as évek végén felmerült a mezőgazdaság átalakításának szükségessége. VÁGI (1993) munkája alapján tudjuk, hogy már az évtized közepe táján voltak olyan állásfoglalások, amelyek szerint az egész mezőgazdaságot átfogó agrárreformban, a „sztálinista nagyüzemeket” a fejlett világból ismert farmergazdaságokkal kellene felváltani.

Az 1980-as évek végéig a kistermelők a korlátozott termőföld tulajdonviszonyok miatt többnyire háztáji vagy bérelt földeken gazdálkodtak. Jellemző volt, hogy bérhízalásra, szabad áras intenzív (fóliás) zöldségtermesztésre, gyümölcs és szőlő részesművelésre szakosodtak.

A magyar mezőgazdasági modellnek ekkor egyik jellegzetessége éppen a nagyüzemek és a kisüzemek között kialakult szerves kapcsolat és a célszerű munkamegosztás volt. (KAPRONCZAI – VARGA, 1994)

KOZMA (1993) rámutat, hogy ez az együttműködés mindkét fél számára előnyös volt a hatékony gazdálkodás kialakítása és fenntartása érdekében, amivel magam is egyetértek.

A 80-as években a nemzetgazdaságban kimutatott beruházások több mint tíz százaléka a mezőgazdaságban történt. A 90-es évek elejére a mezőgazdasági beruházások nagysága azonban erőteljesen visszaesett. KAPRONCZAI – UDOVECZ (1997) számításai alapján az ezredfordulóra az agrárberuházások volumene az 1987-es év szintjének alig egynegyedét érték el. Ehhez hasonló megállapítást tesz TENK (1999) is, és bemutatja,

hogy a 90-es években a mezőgazdasági ágazatokban a beruházások értéke rendre elmaradt az 1989-es évek szintjétől, a beruházások nagysága pedig még az elhasználódott eszközök értékét sem fedezte. A 90-es évek végére viszont a beruházások területén az egyéni gazdaságok térnyerése figyelhető meg, ugyanis a gép- és épület beruházások kétharmadát ők végzik. (ALVINCZ – GUBA, 2003)

A rendszerváltáskor ez a korszak lezárult, véget értek a „szocialista gazdaság” kialakítására tett kísérletek. Bár szakmai szempontokból, és eredményeit tekintve is nagyszerűen működött a nagyüzemi gazdálkodás rendszere, az akkori agrárpolitikát új – az átalakulást szolgáló és gyorsító, a magántulajdon visszaállítását célzó – agrárpiaci szabályozás váltotta fel. Új prioritások kaptak szerepet, melyek érvényesítésének érdekében elkezdődött a privatizáció, a kárpótlás, a földkiadás rendszerének kidolgozása. Az új társadalmi és gazdasági berendezkedés megvalósulásának igénye okán egyértelművé vált a régi rendszer felszámolása.

Az új elképzelések szerint meg kellett szüntetni az állami tulajdon nyomasztó túlsúlyát, meg kellett teremteni a szabad vállalkozás lehetőségét, valamint új alapokra kellett helyezni a szövetkezés feltételeit. Ehhez első lépésként elengedhetetlen volt egy olyan demokratikus rend kialakítása, amelyben politikai, jogi és gazdasági értelemben mindenki teljesen szabad és független.

Az 1990-es évek első felében megkezdődött a jogszabályi háttér átalakítása. Az új törvények alapvető feladata lett volna, hogy az agrárgazdaság átalakításához szükséges tulajdoni és szervezeti változások a működőképesség egyidejű fenntartásával mehessenek végbe, valamint hogy az átalakulás meggyorsítása érdekében biztosítsák a tulajdoni és szervezeti változások által érintett személyek és szervezetek pénzügyi támogatását. Ekkor került előtérbe a családi gazdaság, mint alternatív szervezeti forma a változó vállalkozási és gazdálkodási lehetőségek között.

A tulajdonrendezéskor a tulajdonosi és üzemi formák összemosásának veszélyére hívja fel a figyelmet FEHÉR – VARGA (1991). Megítélésük szerint romantikus ábránd a kisüzemi gazdálkodás egyoldalú beállítása éppúgy, mint azt a nagyüzemekkel korábban tették. A jövő üzemformái között a magángazdaságok mellett helye van a szövetkezeteknek és az állami vállalatoknak is.

A termelőszövetkezetek megszűnésével, illetve a jogszabályi környezet megváltozásával lehetővé vált a magántulajdonra alapozott termelés megindulása,

nagyobb földterületek megszerzése. (Belföldi magánszemélyek tulajdonában ma 300 hektár területű, vagy 6000 aranykorona értékű termőföld lehet, ami mezőgazdasági szempontból gyakorlatilag nem korlátozó.) A tsz-tagok és a részarány tulajdonosok a kényszerű kollektivizálás során korábban bevitt földjeiket részarányuk nagysága és aranykorona-értéke alapján (akár pontosan a bevitt földterületet is) kivihették. A nem tsz-tagok a korábban jelképes összeggel megváltott földjeik fejében kárpótlási jegyet kaptak, amelyekért földárveréseken állami vagy tsz-tulajdonú termőföldet vásárolhattak. A gyakorlatban ez vezetett a családi gazdálkodás hátterének kialakulásához.

3.1.7. 1990-től napjainkig

A 90-es évek küszöbén lezárult a kollektív tulajdonra épülő nagyüzemi gazdálkodás, és új agrárpolitika lépett életbe, amely a magántulajdon visszaállítását szorgalmazta.

A termőföldre vonatkozóan ezekben az időkben számos olyan jogszabály (kárpótlási törvények, szövetkezeti és átmeneti törvény, a földrendező és földkiadó bizottságokról, valamint a termőföldről szóló törvények) jelent meg, amely a földtulajdon és földhasználat tekintetében gyökeres változást eredményezett (LABAY, 1997). Ami leginkább befolyásolta és átalakította a magyar mezőgazdaság üzemi szerkezetét, az a földtörvény volt, amelyben foglaltak szerint tilos a gazdálkodó szervezetek földtulajdonszerzése, illetve amely a bérelhető terület nagyságának is felső korlátot szab. Ennek következtében a magántulajdonon alapuló gazdálkodás vált meghatározóvá a mezőgazdasági termék-előállításban. 1996-ban a gazdasági szervezetek az összes kibocsátás 40%-át, míg az egyéni gazdálkodók és más termelők 60% -át állították elő (LŐKÖS, 1998; SZABÓ, 2001a; 1994. évi LV. törvény).

Magyarországon az elmúlt negyven év alatt kialakult birtokstruktúra – melyre döntően a nagyüzemi termelés volt a jellemző – a rendszerváltás folyamatában megingott. Az 1990-es választások után a parlament elfogadta a kárpótlásról szóló törvényt. Ezt a törvényt az Országgyűlés a tulajdonviszonyok rendezése, a forgalmi viszonyok és a piacgazdaság jegyében szükséges vállalkozások biztonságos megteremtése érdekében az állam által az állampolgárok tulajdonában igazságtalanul okozott károk orvoslása céljából alkotta meg. Ennek keretében a termelőség-szövetkezeteknek létre kellett hozniuk a következő földalapokat: kárpótlási-földalap, részarány-földalap, dolgozói-földalap,

állami-földalap. A fent maradt földterületek maradék föld és kárpótlásból visszamaradt földterületek voltak. (KAPRONCZAI, 2003)

A rendszerváltás és a kárpótlás következményeiről a szakirodalomban nem csak pozitív megállapítások találhatóak. JUHÁSZ (2003) szerint „a rendszerváltást követően a *politikai indíttatású kárpótlás anélkül rombolta szét a nagyüzemi rendszert, hogy megteremtette volna egy új, életképes üzemi struktúra kialakulásának és működésének feltételeit*”.

SZABÓ (2001) a kárpótlás kedvezőtlen változásaként értékeli a birtokméret elaprózódása mellett, hogy elszakadt egymástól a földtulajdon, a földhasználat és a termelési eszközök tulajdonjoga.

A hazai nagyüzemi birtokszerkezet valóban alapvetően megváltozott. Az állami gazdaságok összesen 900 ezer hektáros területének felét a kárpótlás céljaira vették igénybe. 2002-re mindössze 12 állami tulajdonú gazdaság maradt, a többi magánszemélyeké lett, és magángazdaságok, Kft-k, Rt-k formájában működnek. (HORN, 2003)

A kárpótlás során 2,2 millió hektár termőterület került magántulajdonba. TAMÁS (2001) erről úgy vélekedik, hogy „a külső szemlélő számára átláthatatlanul bonyolult földprivatizáció” atomizálta a magyar mezőgazdaságot. Az új birtokok egy része életképtelen törpebirtok lett.

DORGAI (2004) is megjegyzi, hogy a kárpótlás hatására nem alakulhattak ki európai normáknak megfelelő családi gazdaságok, hiszen a kárpótlási igények nem voltak paritásban a rendelkezésre álló területekkel. Ennek hatására ma Magyarországon egy igen sajátos törpebirtokrendszer van jelen, mely alapvetően gátja a gazdaságos és jövedelmező mezőgazdasági termelésnek.

A korábban állami többségi tulajdonnal rendelkező gazdaságok – állami gazdaságok – jelenleg részvénytársaságként, illetve korlátolt felelősségű társaságként működnek tovább. Elsődleges célkitűzésük az eredmény-, illetve jövedelemtermelés és a vagyongyarapodás. Mindemellert azonban ma is fontos szerepet töltenek be a legújabb technológiák fejlesztésében, adaptálásában, a biológiai alapok megőrzésében és továbbfejlesztésében. A mezőgazdasági vállalkozási szféra további résztvevői – a különböző típusú szövetkezetek, gazdasági társaságok, az egyéni- és családi vállalkozók – kisebb részt vállalnak a közcélú fejlesztésekben, a biológiai alapok fenntartásában. Az

ő érdekük többnyire kimerül a jövedelemszerzésben, és a vagyon megőrzésében és gyarapításban. (NÁBRÁDI, 1995)

A rendszerváltást követően alakultak ki azok a családi gazdaságok, amelyekről ma is beszélhetünk. Ezek ugyan nem függetlenek a szocialista nagyüzemi gazdálkodás évtizedeiben működő „kistermelőktől”, de működésük eltérő szociológiai, politikai és vállalatgazdasági alapokon nyugszik. (ALVINCZ – VARGA, 2000)

Mivel a termőterület felosztásával arányosan nem valósult meg az állat- és eszközállomány felosztása, „*a kárpótlás és a privatizáció szélsőségesen kapitalista viszonyokat teremtett az agrárágazatban*”. Nem sikerült megteremteni a kisüzemek és családi gazdaságok termelésének feltételeit, ami a mezőgazdasági népesség elszegényedéséhez és munkanélküliségéhez vezetett. Mindezek következtében Magyarországon példátlan agrárstruktúra alakult ki, amely jelentősen hátráltatja versenyképességünket. (DOBOS, 2000)

A kárpótlás során 600 ezer fő részére 2,5 millió hektár föld (átlagosan 4,2 ha), míg a részarány-tulajdonként 1,3 millió fő részére 2,1 millió hektár (átlagosan 1,6 ha) és az alkalmazottak részére 0,5 millió hektár került kiosztásra. Ezzel a magyar történelem legnagyobb méretű földosztása és birtok-elaprózódása következett be. (NÉMETHI, 2006)

BAINÉ (2003) alapján ehhez kapcsolódóan megjegyzendő az is, hogy az 1990-es évek elején hozott törvények, a privatizáció, az állami gazdaságok és a szövetkezetek átalakulása nagymértékben csökkentették a mezőgazdasági foglalkoztatást. 1985 és 2000 között a mezőgazdasági munkaerőlétszám 10-25%-ára esett vissza településtől függően.

A rendszerváltás után jelent meg Magyarországon a nyílt munkanélküliség, így a 90-es években rohamosan emelkedett a munkanélküliek száma. A foglalkoztatás szerkezete is átalakult; a nagyvállalatok száma jelentősen csökkent, a korlátolt felelősségű társaságok száma háromszorosára, a részvénytársaságok száma két és félszeresére nőtt ebben az időszakban. (SZALAINÉ, 2003) Sokan önfoglalkoztatóvá váltak, kényszervállalkozásba kezdtek, ezeket a vállalkozásokat nehéz számszerűsíteni és elválasztani a biztos gazdasági alapokon nyugvó vállalkozásoktól. Ezek a vállalkozások jellemzően a betéti társasági vagy egyéni vállalkozói formát választották, elsősorban a vállalatok létrehozásának alacsony költsége miatt. A KSH (2002) adatai szerint a betéti

társaságok száma 38%-kal, míg az egyéni vállalkozók száma 16%-kal nőtt a 90-es években.

Tulajdonosi helyzetüknél fogva a birtokosok az agrárium kiemelt állami támogatottságát szorgalmazták, amihez szervesen társult a parasztság nemzetfenntartó erejének fontossága. (HUBAI, 2000)

MÉSZÁROS – SPITÁLSZKY (2002) megállapítása alapján a magyar mezőgazdaság 1995 óta fokozottan támogatásra szorul.

A kormányzat által támogatott családi gazdaság intézménye érzelmileg alaposan felkavarta a magyar mezőgazdaság állóvizét. A szakma egy része a családi gazdaság gondolatával sem szimpatizált, különösen akkor nem, ha valamilyen oknál fogva nem volt érintett a dologban. Az ellenzők ezért fennhangon hirdették, hogy a családi gazdaság létrehozása reménytelen és rossz irányba mutató törekvés – bár a fenntartásaikat hangoztatók száma az események felgyorsulásával egyre csökkent. Az érdekeltek viszont az egy évtizede tartó pályára állási sikertelenség megszűnését remélték a családi gazdaságoktól. Abban bíztak, hogy az új gazdálkodási forma kedvezményes hiteleivel jobb működési feltételeket biztosít, később szövetkezéshez, piachoz segít – saját és családjuk biztos boldogulását hosszú távon biztosíthatja. Nem mellékes, hogy a családi gazdaságok megteremtése az uniós elvárásoknak is eleget tett, és az integrálódást, az egységes gondolkodás és támogatási rend létrehozását segítette. Annyi már az indulás nehézségei közepette is látszik, hogy a családi gazdálkodással szimpatizálók nagy része egyelőre sokkal pontosabban ismeri a felvehető hitelek nagyságrendjét és a támogatások mértékét, mint a létrehozás és működtetés kötelmeit.

A tőkehiányos és a piacnak kiszolgáltatott magyar termelők hajlamosak arra, hogy a tőkéhez jutás érdekében olyan vállalkozási formát válasszanak, ami az adott időszakban jobban támogatott. Tisztelet a kivételnek, annak, aki már régóta eltökélten valamelyik társasági formában, – Kft. vagy Bt. keretei között – vállalta a gazdálkodást. Ne feledjük azt sem, hogy sok gazdálkodónak a váltás – most éppen a családi gazdaság – az előre menekülés, az adósságok elől menekülés esélyét adta meg. A jelöltek jelentős hányada nem az élethivatásszerű tevékenység biztos meggyőződésével kezdett az új keretek között gazdálkodni. Ezt látszik alátámasztani, hogy sokan kénytelenek voltak a 600-800 ha-os gazdaságaikat szétbontani és családi méretűvé alakítani, annak érdekében, hogy az előnyöket élvezhessék. Vélhetően kevés lesz azoknak a

gazdálkodóknak a száma, akik spontán módon – negatív előzmények és kényszer nélküli, „tisztá” induló szándékkal – „kezdő” családi gazdálkodók lesznek. Ez természetesen nem kizáró ok, hiszen a boldogulás az új lehetőség által mindenki számára, aki a formai követelményeknek megfelel, egyformán biztosított. Eleinte kevesen célozzák meg az optimális méretű, 300 ha-os családi gazdaság létrehozását, amelynek jövedelméből egy család valóban biztonságosan megélhet. Ez is elgondolkodtató lehet a szándékot illetően, különösen a csak növénytermesztéssel foglalkozó gazdálkodók esetében. Vannak olyan mezőgazdasági „gondolkodók” is, akik azért alapítanak családi gazdaságot, hogy a még szövetkezeti tulajdonban lévő telephelyet kivásárolhassák. A spekulatív „gazdálkodási elképzelések” tehát ugyanúgy fellelhetők a törekvések között, mint a valóban „megélhetési gazdálkodás”, és mindez az ellenőrzés rendszerének szigorítását követeli meg, az összes családi gazdaság érdekében. (NAGY, 2002)

3.1.8. Nemzetközi kitekintés

Magyarországgal szemben Nyugat-Európában a mezőgazdaság nem szenvedett el annyi törést, így a családi gazdálkodás mélyebb alapokon nyugszik, csakúgy, mint az Amerikai Egyesült Államokban, ahol a klasszikus európai értelemben vett parasztság nem is létezett, a farmerek pedig nem „röghöz tapadt gazdálkodók”. Az USA mezőgazdaságában már 1776-ban kialakultak a tulajdonviszonyok, a termőföldet pedig szabadon adhatták-vehették a birtoknagyság korlátozása nélkül. Ezt követően az amerikai farmerek folyamatosan az állam támogatását élvezhették egészen napjainkig. (POPP, 2002)

A tengeren túli farmerek életében egyre nagyobb gondot okoz az utódlás kérdése. (BHAGAT, 1985; GOREHAM – WATT – JACOBSEN, 1992; JONOVIC – MESSICK, 1997) Az amerikai mezőgazdaságról szóló statisztikai adatok is megerősíteni látszanak ezt a vélekedést. A farmok száma és a mezőgazdaságból élők száma régóta és folyamatosan csökken. (Az elmúlt 10 évben a 25 év alatti farmerek száma az USA-ban 50%-kal csökkent.) Ezzel egyidejűleg a farmok által használt mezőgazdasági terület átlagos nagysága viszont emelkedett (FERTŐ, 2000). Többeknek aggodalomra ad okot a családi gazdaságok elöregedése és számuk folyamatos csökkenése Európában is. (FRANCIS, 1994)

Az elmúlt években felerősödtek az Egyesült Államokban azok a hangok, amelyek az amerikai mezőgazdaság drámai átalakulásáról beszéltek. Ez az álláspont röviden úgy összegezhető, hogy a mindinkább iparosodottá váló mezőgazdaságból egyre jobban kiszorulnak a családi gazdaságok, az egykor romlatlan vidéki táj ipari parkok tömegévé torzul. A hajdan az amerikai társadalom gerincét adó farmereket pedig mezőgazdasági bérmunkások váltják fel.

A kép természetesen azért nem ennyire szomorú. Megítélésem szerint a problémák ellenére még mindig példaként tekinthetünk az amerikai mezőgazdaságra és az ott kialakult és működő farmgazdasági rendszerre.

VARGA (2005) szerint a hagyományos családi gazdasági modell az EU-ban felbomlóban, vagy legalábbis erősen átalakulóban van. A főfoglalkozású családi gazdaságok zöme nem kisüzem többé, hanem mindinkább tőkeerős vállalkozás, olyan ágazati méretekkel, amelyet számos magyar nagyüzem is csak megirigyelhetne. A speciális kultúrák zöme, az erre szakosodott üzemekben jelentős méretű: a gyümölcsültetvények és a szőlőtáblák átlagos nagysága 2 ha körüli, de Franciaországban és Spanyolországban ennél kétszer nagyobb. Magyarországon a megfelelő adat 0,5, illetve 0,3 ha üzemenként. A tejelő tehének 2001. évi átlagszáma üzemenként 29 db, de Hollandiában 51, Dániában 64, az Egyesült Királyságban pedig 74 db. Nálunk 10,5 db. A sertések átlagos száma 166 db/ üzem, ezen belül Dániában 975, Hollandiában 1078, Írországban 1302 db. Magyarországon 2003-ban 10 db volt az átlagos üzemi állatlétszám.

Jelenleg Nyugat-Európában a földbirtok – és földtulajdonrendszert a családi gazdaságok döntő jelentősége jellemzi, azonban különbözőek a társadalmi tradíciók és a jogrend. Legfontosabb fejlemény a családi gazdaságok számának folyamatos csökkenése és az átlagos gazdaság nagyságának a növekedése. Ez a folyamat minden nyugat-európai országra jellemző. A farmok koncentrációjával azonos fontosságú jelenségként emlegetik a mellékfoglalkozású tevékenység gyors térhódítását. A legújabb irányzat tehát az, hogy a tulajdonos megtartja a farmot és a család kiegészítő jövedelemszerzést vállal. Németországban például 20 000 parasztgazdaság foglalkozik üdültetéssel. (LÖKÖS, 1998)

Az EU tipikus családi gazdasága földet bérel, és nem csak saját földjén, sőt egyre kevésbé a sajátján gazdálkodik. A művelt föld 41%-a bérelt. Németországban a művelt

terület 64%-a bérlet (nyugaton 54%, keleten 85%). A föld ára már régóta nem emelkedik, s 10 éve nominálisan is változatlan. Németországban a családi gazdaságok közül ma már minden nyolcadiknak egyáltalán nincs is saját földje. (BBJ-UNTERNEHMENSGRUPPE, 2004)

A francia gazdák Közösen Gazdálkodó Mezőgazdasági Csoportokba (GAEC) tömörülnek. Céljuk, hogy a mezőgazdasági munkákat közösen, egy családi gazdasághoz hasonlóan végezzék. A csoport lehet teljes, ahol a közös munka a tevékenység egészére kiterjed, vagy részleges, ahol értelemszerűen az összefogás csak a tevékenységek egy részére vonatkozik. Adózási, társadalombiztosítási, hitel és kedvezmény vonatkozásában a GAEC tagok egyéni gazdálkodónak minősülnek. (DÁVID, 2001) Ez a forma egyes vélemények szerint – melyekhez magam is csatlakozom – számunkra is mintául szolgálhatna, és segíthetné a hazai agrárstruktúra gyenge pontjainak kezelését.

Az exportorientált holland, dán, francia mezőgazdaságoknál nagyobb erővel érvényesül a versenykényszer, mint a német mezőgazdaságban. Dél Európában most is a kis – főfoglalkozásban alig-alig elegendő jövedelmet biztosító – üzemméret a jellemző. A nagyméretű állattartás térhódítását azonban egyre inkább korlátozzák a környezetvédelmi tiltások, és ezek a jövőben csak szigorúbbak lesznek. Korlátozzák a vegyszerek alkalmazását és a trágya eltávolítását is kötelezővé teszik. Ennek ellenére sem Magyarországon, sem az EU-ban nem várható a családi gazdálkodásoktól eltérő típus felkarolása, mert a választók tömegei követelik a tiszta környezetet és a biogazdálkodást, és ezekkel a kormányok nem akarnak szembeszegülni. (LŐKÖS, 1998)

A fentiek alapján megállapíthatjuk, hogy a magyar mezőgazdaság hanyattatott fejlődés útján jutott el mai állapotáig, és megérthetjük a magyar családi gazdaságok helyzetének sajátos voltát. Fejlődésük nem lehetett folyamatos, igazából talán még fejlődésről sem beszélhetünk. Mindahányszor lehetőség nyílt volna megerősödésükre, valamilyen gazdasági-politikai változás mindig visszavetette őket.

Végezetül álljon itt BRÓDY (2002) egy mondata, amiben összefoglalva így fogalmazta meg a családi gazdaságok történetét és egyfajta jövőképét: *„Feudumokból felszerelés nélküli törpebirtok, abból szövetkezet, ebből családi gazdaság, aztán meg állami földalap.”*

3.2. A család, mint a társadalom alapegysége

A **család** a MAGYAR ÉRTELMEZŐ KÉZISZÓTÁR (2001) szerint a szülő(k), a gyermek(ek) (és a legközelebbi hozzátartozóik) közössége, a közeli rokonok összessége. A „családi” – mint melléknév – a családra utaló, vele kapcsolatos dolgot jelöl, vagy a családtagokból álló, illetve az ő részvételükkel megvalósuló dologra utal.

A házasságról, a családról és a gyámságról szóló 1952. ÉVI IV. TÖRVÉNY szerint a család fő ismertetője az, hogy közeli hozzátartozók közössége, kiegészítve azzal, hogy azok közös háztartásban élnek.

Szociológiai megközelítés szerint családnak nevezzük az olyan együtt élő kiscsoportot, amelynek tagjait vagy házasság, vagy vérségi kapcsolat (leszármazás) köti össze. (HAMP – KELEMEN, 2000)

WHATMORE (1991) a családot olyan vér szerinti rokoni és házastársi kapcsolatok ideológiailag terhelt termékének tartja, amely történelmileg és kulturálisan tekintve sokrétű. A vér szerinti kötelékek irányítják a gyerek vállalásának és felnevelésének folyamatát, határozzák meg az öröklés jogát. (GASSON – ERRINGTON, 1999)

Családnak tehát legalább két személy együttélését tekinthetjük, nem nevezhető családnak az egyedülálló személy.

A családok felépítésének vizsgálatakor elkülöníthetünk három fő család típust: a házaspárt, a házaspárt gyermekkel, illetve az egy szülőt gyermekkel. Ezeket a típusokat családmagnak, nukleáris vagy elemi családnak is nevezik. Ezt a szociológiai megközelítést tágabban értelmezi a kulturális antropológiai felfogás, amelyben az egymással szoros kapcsolatban élőket és a családjukkal együtt élő nagyszülőket, rokonokat is egy családnak tekinti (többgenerációs család).

Rendszeresen összemosisdik a család és a háztartás fogalma, válasszuk őket külön. Háztartás alatt az együtt lakó és a megélhetési költségeket egymás közt megosztó emberek csoportját tartjuk, akik többnyire rokonok, de ez alól is vannak kivételek. A háztartásokat is típusokba sorolhatjuk, így megkülönböztetünk nukleáris családi, kiterjedt családi és több családmagból álló háztartást, valamint olyan háztartást, melyben különböző családmaghoz tartozók élnek együtt és végül az egyszemélyes háztartást is.

VASA (2004) részletesen vizsgálja a háztartások gazdasági szerepének funkcionális változását. Munkájában megállapítja, hogy a háztartás, mint társadalmi és gazdasági alapegység helyzete, formációja, történelmi fejlődésútja Magyarországon nem kellően kutatott terület.

A nukleáris családi háztartásokban egyetlen nukleáris család tagjai élnek, a kiterjesztett családi háztartásokban a nukleáris családmagon kívül rokonok (özvegyszülő, egyedülálló testvér) is vannak, míg a több családmagból álló háztartásokban több családmag él együtt, pl. szülők és házas gyermekük annak házastársával. További részletezésre nincs szükségünk, inkább nézzük meg most a család lehetséges funkcióit.

A család számos egyéni és szociális funkciót teljesít, melyet bizonyít az is, hogy elterjedt közösség típus az egész világon. A család változásait leíró irányzat szerint öt fontos funkciója van a családnak: termelési, fogyasztási, reprodukciós, a felnőttek pszichés védelme és a gyermekek szocializációja. Elérkeztünk az általunk feszegetett probléma egyik lényeges eleméhez. A család, mint termelési egység napjainkban már csökkenő jelentőséggel bír. A fogyasztási funkció is hasonló változáson megy át, hiszen pl. étkezési, öltözködési szokásaink színteret váltottak. A harmadik funkció, a reprodukciós – azaz a népesség fenntartása – nagyrészt családi körben maradt, de ne felejtjük el, hogy mind több a házasságon kívül születő gyermek. A gyermeki szocializációt és a felnőttek pszichés védelmét vizsgáljuk meg alaposabban. Mindkét funkciónak vitathatatlanul jelentős szerepe van a családok életében, azonban az életmód és társadalmi szokások változásainak következtében megjelentek azok az állami intézmények, intézményrendszerek, valamint civil és magán szervezetek, intézmények, amelyek ezeket a funkciókat részben átvállalták, azonban teljes helyettesítésről nem beszélhetünk. Ilyen intézmény például az iskola, amely szocializál vagy a mentálhigiénés ellátó rendszerek a felnőttek lelki védelmében.

Ne feledkezzünk el azokról a megközelítésekről sem, amelyek emlékeztetnek bennünket a családban és a csak ott található érzelemgazdag kapcsolatokra. Arra az elfogadó-szerető környezetre, amely felelős és autonóm, független személyiséggé érlel bennünket.

Összefoglalva, a család termelési és fogyasztási funkcióinak csökkenésével párhuzamosan, megnőtt a családtagok közötti érzelmek, lelki kapcsolatok jelentősége. (MÉREI, 1965)

A család indulásához szükséges egy felnőtt férfi és egy felnőtt nő, akik összekötik az életüket, majd megjelenik a gyermek, azonban ettől kezdve a nő és a férfi már nemcsak férj és feleség, de apa és anya is. (CSIKY, 1990)

A gyermek helyzete a családban napjainkban felértékelődött, a gyermekkor jelentősen meghosszabbodott, és egyre később kezdenek önálló életet. Mind emellett csökken a gyermekek száma, mivel jelentősen nőtt a gyermekvállalás anyagi terhe, és a szülők szeretnék a lehető legjobb anyagi körülményeket biztosítani gyermeküknek.

A felnőttek, akik már kettős szerepet visznek a családmagban, idős szüleik számára továbbra is gyermeki szerepben (ez már a harmadik szerep) lehetnek. A családokra jellemző nuklealizálódási folyamat hatására ez a szülő-gyermek kapcsolat gyengülhet, azonban bizonyos tevékenységek, funkciók hatására mégis intenzív maradhat (például segítség az unokák gondozásában, idősek otthoni ellátása). Ezek ellen a tendenciák ellen hat az életvitel gyorsulása, a migrációs szokások megjelenése, a társadalmi értékek gyors devalválódása.

A magyar háztartásokban élők létszáma folyamatos csökkenést mutat, amely jelenségnek több összetevője is van. Az életmódváltozások következtében radikálisan csökken a kiterjesztett és több családmagos háztartások száma, valamint a gyermekszám csökkenése, és hosszútávon nő a gyermeknélküli házaspárok aránya is (nuklealizálódás). Érdekes tény, hogy mindezek ellenére – összehasonlítva Nyugat-Európával és Észak-Amerikával – hazánkban mégis a kiterjesztett és több családmagos családok, és ennek következtében a nagyobb átlagos háztartásnagyság a jellemző.

A család változásokon megy át, különböző korszakai, életciklusai vannak. Ennek alapja a demográfiai változásokban kereshető, azaz meghosszabbodott a várható élettartam, tehát hosszabb lett a házasságok várható ideje. Többnyire a házasságok első öt évében megszületnek a gyermekek – átlagosan kettő –, akik miután felnőnek, elhagyják a szülőket. Az “üres fészek” időszaka is meghosszabbodott ezáltal, mintegy 15-20 év, amelyből a nők átlagosan 12 évet egyedül töltenek. (CSEH-SZOMBATHY, 1985)

Egy házasságon belül többféle háztartási forma is megjelenik az együtt élők számától függően, melyet a családtagok életkora és életmódja alapvetően befolyásol.

A család csak akkor képes betölteni funkcióit – különös tekintettel a gyermekek szocializációjára és a felnőttek pszichés védelmére –, ha tudatosan ráirányítjuk figyelmünket az egyes családtagok optimális időbeosztására, az egyéni igények és

szükségletek összehangolására, ha nyomon követjük a családtagok életében bekövetkező változásokat és azok következményeit.

Az egészséges család érzékenyen követi a család életében bekövetkező változásokat és újrateheríti a családtagok fiziológiai és mentális szükségleteihez az optimális körülményeket. Ez sok odafigyelést, türelmet és szeretetet igényel a családtagoktól. Ne feledkezzünk meg arról, hogy napjainkban a családnak megnőtt az a funkciója, hogy a családtagok között érzelmi hidakat építsen, biztonságot és egyértelmű értékrendszert adjon. (EWLES – SIMONETT, 1999)

Funkcionalista felfogás szerint a családnak, mint egységnek komoly gazdasági szerepe van. Ide tartozik a termelés és a fogyasztás. Ezek közül lényeges volt korábban a termelési funkció, mert a legtöbb esetben maga a család volt a termelőegység (parasztagazdaság, kisipari műhely). A családnak ezek a termelő feladatai nagymértékben csökkentek a nagy termelőszervezetek elterjedésével. Míg régebben a második funkció, a fogyasztás túlnyomó része a családban történt, ma a fejlett társadalmakban a fogyasztás növekvő része a családon kívülre kerül (például munkahelyi étkezés). A családok termelési és fogyasztási funkcióinak csökkenésével párhuzamosan erősödött a családtagok egymás közötti érzelmeinek a fontossága. Ennek hatása van magára a házasságkötésre és a házasság felbontására nézve is: a múltban a legtöbb család különálló gazdasági egység volt, amelyek működéséhez egy-egy felnőtt férfira és nőre volt szükség, ma viszont könnyebben meg tud élni egy magányos felnőtt vagy egy szülő és gyermeke. Ezért a házasságkötés sokkal kevésbé gazdasági kényszerűség, és a házasság felbomlása sem teremt szinte leküzdhetetlen gazdasági problémákat. A gazdasági alapnak a családon kívülre kerülésével viszont a könnyebben változó érzelmek képezik a házasságot és a családot összetartó tényezőt. (ANDORKA, 2003)

Az ENSZ Közgyűlése által 1948. december 10-én elfogadott Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata 16 (3) cikkelye szerint: „*A család a társadalom természetes és alapvető alkotó eleme és joga van a társadalom, valamint az állam védelmére.*”

A korábbi hagyományos, több generációs család napjainkra atomizálódott. A nagyszülők jellemzően külön háztartásban élnek, így az idősebb korú, ellátásra szoruló emberek jelentős része segítség nélkül marad. (KSH, 2006)

A KSH (2006) adatai szerint a férfiak esetében 25-29 éves korban a leggyakoribbak a válások, ezt követi a 30-34 éves korosztály, majd a 20-24 évesek. A nőknél 20-24 éves korban válnak el legtöbben, őket követik a 25-29 évesek. A kapcsolat hosszát tekintve 5-9 éves házasságoknál a leggyakoribb a válás, ezt követi a 10-14 éves, majd a 15-19 éves és csak ezután a 2-4 éves kapcsolatok megszűnése.

Több okból is aggodalomra ad okot az a tény, hogy a házasságkötések száma folyamatosan csökken, miközben a válások száma növekszik. Az elmúlt évek felmérései szerint a házasságkötések 55%-a válással végződik. Az újránházassági esélyek pedig a nők esetében 40 éves kor felett egyre kisebbek.

Mindezek logikus következménye, hogy egyre több nő neveli egyedül gyermekeit. Ehhez járul hozzá az is, hogy napjainkra minden harmadik gyermek házasságon kívül születik.

Miközben egyre kevesebb a házasságkötés, és minden korcsoportban egyre több az élettársi kapcsolat, a válások száma évi 24-25 ezer körül állandósulni látszik. (1990-ben például 66 405 házasságot kötöttek, 2004-ben csak 43 791-et. A válások száma 1990-ben 24 888 volt, 2004-ben pedig 24 638.) (3. táblázat)

3. táblázat: A házasságkötések és válások számának alakulása Magyarországon

	Házasság-kötések száma	Válások száma	1000 házasság-kötésre jutó válások száma
1960	88.566	16.590	187,3
1980	80.331	27.797	346,0
1990	66.405	24.888	374,8
1995	53.463	24.857	464,9
2000	45.465	25.605	563,2
2004	43.791	24.638	562,6

Forrás: KSH, 2006

A válóokok között a nők első helyen az érzelmi problémákat említik, de nagy szerepet játszik a válásokban a férfiak italozása, hűtlensége is, valamint az, hogy elhanyagolják családjukat. Az esetek jelentős részében a pénzügyi gondok vezetnek váláshoz, gyakran a férj durva bánásmódja. A szülőkkel való konfliktusok viszonylag ritkán annyira súlyosak, hogy döntően hozzájáruljanak a házasságok felbomlásához.

HERNÁDI (2003) valószínűsíti, hogy a házasság népszerűségének csökkenése arra vezethető vissza, hogy világszerte sérelmet szenvednek a családi élet szereplőinek autonómia jogai. A probléma kulcsa alighanem azoknak a kezében van, akik állami-jogi ellenőrzést gyakorolnak a felbomló családok fölött. Mindenki számára az lenne a legjobb, ha a szülők szülők, a gyermekek gyermekek maradhatnának a család adminisztratív felbomlása után is. Akár házasság bomlik fel, akár tartós együttélés, a megszokott kapcsolati háló a maga lényegét tekintve megőrizhető.

Az élet minden területén nagy jelentőséggel bír a stabil „családi háttér” megléte. Nincs ez másképpen a mezőgazdaságban tevékenykedő családok esetében sem. A családi háttér három összetevőre bontható, pénzügyi, emberi és társadalmi tőkére (COLEMAN, 2000).

A pénzügyi tőkét a család anyagi helyzete jellemzi, az emberi tőkét a szülők iskolázottsága. A társadalmi tőke viszont a családtagok kapcsolatrendszerében ölt testet. Így a társadalmi tőkét csökkentő tényező a szülők, vagy egyik szülő hiánya, a testvérek nagy száma (mert így kisebb figyelem fordítódik egy gyerekre). A különböző (gazdasági, kulturális, társadalmi) tőkefajták közt (BOURDIEU, 1998) a társadalmi tőkének – mely tőke a cselekvők közötti viszonyok struktúrájában (pl. normák) ölt testet – különös jelentősége van a következő nemzedék emberi tőkéjének termelésében. A társadalmi tőke hiányának hatását a szakirodalom leginkább az iskolából való kimaradásban éri tetten. (LANNERT, 2006)

HORN (2005) kiemeli, hogy a válások magas száma és a kisebb szabadsági fok nem kedvez a családi gazdaságok jövőjének.

Összességében kijelenthető, hogy a családi gazdálkodás hosszú távon nem tartható fenn a család intézménye nélkül. Ha a házasságkötések száma a jelenlegi ütemben csökken, a válások száma pedig tovább nő, és figyelembe vesszük a gyerekvállalási hajlandóság alacsony voltát is, akkor az így kialakuló, előregedő és kevésbé családban, inkább egyedül vagy élettársi kapcsolatban élő társadalom nem lesz alkalmas a családi gazdaságok átörökítésére. Meg kell jegyezni, hogy a válások túlnyomó többsége a városi lakosság körében történik. Ez azonban a tendencián nem változtat, legfeljebb késlelteti kissé a folyamatot. Ezen problémakör gyökerének feltárása további vizsgálatokat indokol.

3.3. A családi gazdaságok

3.3.1. Definíciók, jellemzők

Családi gazdaság (Family Farm Business, Familienbetrieb), gazdálkodó család (Farming Family), mezőgazdasági családi vállalkozás, paraszti gazdaság, mezőgazdasági családi üzem, egyéni gazdaság, kistermelés... Első hallásra egymással könnyedén helyettesíthető fogalmak. Ezt a tényt CSERÉSNÉ (1991) is felveti, miszerint hosszú évek óta a családi gazdaságot szinonimaként használják a kistermelés, a kisegítő gazdaság és a magángazdaság fogalmakkal, holott a statisztikában többé-kevésbé ugyanazt a kört fedik le. Ezen megállapítása vitatható, hiszen bár a köznyelvben keverednek a fogalmak, a statisztikában használt definíciók jól lehatároltak, figyelembe véve az apróbb jelentésbeli különbségeket is.

A „gazdaság” egy mezőgazdasági termelési egység, az önálló mezőgazdasági üzem hagyományos elnevezése. (MAGYAR ÉRTELMEZŐ KÉZISZÓTÁR, 2001; MAGDA ÉS MTSAI., 2003)

A családi gazdaság vezetőjének, a gazdának bizonyos mértékig vállalkozói képességekkel is rendelkezni kell. KOPASZ (2005) feltételezése szerint *„a birtokos parasztság rétegeiben – de mindenekelőtt a középparaszti és paraszti nagygazdaságok tulajdonosaiban – az önálló gazdálkodás során kifejlődhetnek olyan képességek, mint a kalkuláció ismerete, a piaci jártasság, illetőleg felhalmozódhatott az a tudáskészlet, amely az önálló tevékenység végzéséhez nélkülözhetetlen.”*

SCHUMPETER (1980) a vállalkozót új „kombinációk létrehozójaként” és a változások előidézőjeként jellemzi. Ehhez csatlakozik SOLOMON (1991), aki szerint a vállalkozó egy „innovatív személy”, aki értéket növel időt és fáradságot nem kímélve, vállalva a pénzügyi, pszichológiai és szociális kockázatot az eredmények érdekében.

KIRZNER (1985) a vállalkozókat megkülönböztető jegynek az éberséget (alertness) tartja. A vállalkozó olyan dolgokat vesz észre, amelyek egyébként a fizikai percepció szintjén bárki számára adóttak. A nem vállalkozók ezek mellett elmennek, a vállalkozók azonban, akik az adott helyzetet a céljaik felől, a „most”-ot a jövő felől nézik, olyan részleteit tapasztalják a valóságnak, amik mások számára rejtve maradnak.

NÁBRÁDI (2004) megállapítása szerint a családi gazdaság (vagy családi vállalkozás) egy speciális vállalkozási forma, önálló kategória, amely jellegéből adódóan szerveződhet akár egyéni vállalkozás, akár tulajdonos társulás formájában is, attól függően, hogy a benne résztvevők mely szervezeti keretet tartják kedvezőbbnek.

A mezőgazdasági üzemi struktúrát, azaz a mezőgazdasági termelésben részt vevők lehetséges szervezeti formáit mutatja a 6. ábra. Ezen a főfoglalkozású családi gazdaságokat a magántermelőkön belül, az egyéni gazdaságok között találjuk meg.

6. ábra: A mezőgazdaság üzemi struktúrája

Mezőgazdasági termelés	Nem üzemszerű, ház körüli termelés, kedvtelésből űzött mezőgazdaság			Ebből: megélhetési célú, kiegészítő jövedelemszerzés ért folytatott, „szociális mezőgazdaság”
	Magántermelők	Egyéni gazdaságok	Részmunkaidős és mellékfoglalkozású kisegítő gazdaságok	
			Főfoglalkozású családi gazdaságok	
	Mezőgazdasági vállalatok (jogi személyiségű vállalkozások)	Társas vállalkozások	Mezőgazdasági magánvállalkozások	
			Betéti társaságok, nem jogi személyiségű társas vállalkozások	
			Mezőgazdasági szövetkezetek	
			Korlátolt felelősségű társaságok	
			Részvénytársaságok	
	Közhasznú társaságok, alapítványok, kísérleti és tangazdaságok			

Forrás: AKII, 1998

A családi gazdaságok fogalmának számtalan értelmezése létezik. A különböző meghatározások némileg eltérnek egymástól, és országonként is különböznek. Az Amerikai Egyesült Államok farmgazdaságai ugyan gyökeresen eltérnek az európai és a magyar családi gazdaságoktól, de fogalmi meghatározásuk ugyanazokat a problémákat

vetik fel. Az USA Mezőgazdasági Minisztériumának megfogalmazása – az egyik 1944-es kiadványában – így szól:

„...elsődleges munkaerőforrása a család, és mérete, valamint termelékenységére elégséges a kiadások fedezésére, beleértve a gazdaság fenntartásának költségeit, és olyan jövedelmet biztosít, amely a gazdálkodó család számára kényelmes megélhetést, élelmezést, lakást, orvosi ellátást, oktatást és pihenést, valamint az öregkorra elégséges tartalék felhalmozását biztosítja.” (GASSON – ERRINGTON, 1999)

Egykor a családi farm feltételének azt tartották, hogy a termőföld a farmer tulajdonában legyen, a farmer vezesse a gazdaságot, és a család művelje meg a földet. Ez a meghatározás ma már semmiképp sem állja meg a helyét, hisz számos farmot bérlők működtetnek. Egy másik megközelítés szerint akkor beszélhetünk családi farmról, ha a család a fő munkaerőforrás. Talán ez még kevésbé jó meghatározás, mert gondoljunk például egy gyümölcsstermelő farmra, amely bizonyos méret felett mindenképp igényel szezonálisan külső munkaerőt, mégis működtetheti azt egy család. A későbbiekben a következő két feltételt szabták: a farm biztosítsa a család fő jövedelemforrását és a család irányítása alatt álljon. (CASTLE ÉS MTSAI., 1992)

CHAYANOV (1966) abban látta az amerikai családi gazdaság megkülönböztető jellemzőjét, hogy az nem a profit maximalizálásában érdekelt, mint a tőkés gazdaság, hanem a családi fogyasztás maximalizálásban.

Ki kell emelnünk azonban a farm és a családi gazdaságok közötti különbségeket. Az USA-ban jellemző farmok ugyanis nem csupán a család megélhetését hivatottak biztosítani, hanem elsődleges céljuk a profitszerzés, amire már méretüknél fogva is alkalmasak. Ezzel szemben az európai, és különösen a magyar családi gazdaságok fő sajátossága, hogy a háztartás és a gazdaság költségvetése gyakorlatilag egybeolvad, és gyakran a jövedelem-kiegészítés a termelés fő célja, sokszor csupán saját ellátásra termelnek és csak a felesleget értékesítik. (ALVINCZ – VARGA, 2000)

Ennek tükrében tekintsük át az Európára jellemző családi gazdaságok fogalmi megközelítését.

DOBOS (2000) szerint tágabb értelemben *„családi gazdaság minden olyan mezőgazdasági termelőtevékenység, amely a családi munkaerő foglalkoztatására, hasznosítására törekszik”*. Ezen elgondolás szerint a családi gazdaságok célja részben

vagy egészben minél nagyobb jövedelem elérése, mindamellettt élethivatásszerűen foglalkoznak a mezőgazdasággal.

Ennél valamivel részletesebb követelményt említ BURGERNÉ (1992), aki szerint a családi gazdaság olyan kisgazdaság, ahol a termelés családi vezetéssel, és jórészt családi munkaerővel történik, amely legfeljebb 1-2 fő állandó és néhány időszakos segítőt jelent. A gazdálkodás történhet saját vagy bérelt földön.

TAKÁCSNÉ (1995) szerint a családi gazdaság fogalmán olyan, döntően a család munkaerejére alapozott, jövedelemorientált, árutermeléssel foglalkozó vállalkozásokat kell értenünk, amelyek alkalmazhatnak időszaki, esetleg állandó munkaerőt is. Ebben az esetben családi szerveződésen alapuló vállalkozásról lenne szó, amely a vélelmezett éves árbevétele alapján, az adózás szempontjából is vállalkozásnak minősülne. További jellemzője a családi gazdaságnak, hogy a gazdálkodás nemcsak saját tulajdonú termőföldön, saját tulajdonú eszközökkel történhet, hanem bérelt területen, az eszközök egy részének bérbe vételével, vagy a megfelelő munka idegen szolgáltatásként való igénybevételével is folyhat. A családi gazdaságban meglévő eszközök kapacitásfeleslegét a vállalkozó bérszolgáltatásként, vagy valamilyen társult géphasználati formában értékesítheti.

Családi gazdaságon a mezőgazdasági termelők azon üzemét értjük, amely egy adott országra és adott időszakra érvényes területnagyságot, termelési volument elérve, alapvetően a család munkaerejére alapozottan, annak mind teljesebb kihasználását megcélözva, vállalkozási keretek között árutermelést folytat. (FEHÉR – BÁLINT, 1991)

JUHÁSZ (1998) a családi gazdaságokat középparaszti gazdaságoknak tekinti. Megállapítja, hogy az ország valamennyi vidékén megjelentek olyan középparaszti gazdaságok, amelyek főleg családi munkaerőre támaszkodnak, ugyanakkor ide tartozik az új mezőgazdasági nagyvállalkozók egy csoportja, amely gazdálkodásának mérete nem haladja meg a középparaszti szintet. A középparaszti gazdaságok egy része árutermelést folytat, s így a mezőgazdaság "versenyszférájában" tevékenykedik, másik részük viszont egy szűkebb (helyi) piacon jelenik meg, vagy a család és a rokonság szükségletének kielégítésére összpontosít, és az árutermelés csak kisebb szerepet játszik gazdálkodásukban. A versenyképesség, a gazdálkodás színvonalának javítása tehát elsősorban az árutermelő vagy abba bekapcsolódni kívánó (potenciális bekapcsolódásra

képes) középparaszti gazdaságok fejlődésének feltétele. A középparaszti gazdaságoknak elsősorban versenygeneráló szerepük van, ám nem lehet őket általánossá tenni azért, mert a hazai tanyarendszer viszonylagos fejletlensége, az agrárágazat alacsony tőkefelhalmozó képessége korlátot állít a középparaszti gazdaságoknak és annak, hogy azok stabilizálódni és növekedni tudjanak.

Számuk és szerepük növekedését segíti, ha azok szolgáltatási, innovációs és piachoz kapcsolódási szükséglete kielégítésre kerül. Ma az újjászületett **szolgáltatások** (művelő és növényvédő szolgáltatások, fuvarozás stb.) zöme a szürke gazdaságban jelenik meg, ezért azok nem tudnak innovációs segítséget és termelésbiztonságot nyújtani. Ugyanakkor a féllegális, legális szolgáltató vállalkozások (gépkörök, növényvédelem) egyelőre nem megfelelő színvonalúak. A középparaszti gazdaságok igénylik **az önálló (input és output oldali) szolgáltató (vállalkozási) rendszer** kiépülését. (Ami egyébként a részmunkaidős gazdaságok működését is segíti.)

Számos definíciót felsorakoztathatunk, melyek között jelentős különbségek találhatók aszerint, hogy mit tekintenek a családi gazdaságok sarokkövének. Egyfajta megközelítésből a családi gazdaság „...*olyan gazdaság, amelyet egy vagy több generációt magába foglaló család birtokol és működtet. A föld és a tőke nagy részét a család biztosítja, bár a vállalkozás kiterjesztésére további földterület is bérelhető, és készletekre, berendezésekre és fejlesztésekre tőke is kölcsönözhető. A munkaerő nagy részét többnyire a gazdaságban élő családtagok szolgáltatják, időszakosan azonban külső bérmunka is igénybe vehető.*” (GALESKI – WILKENING, 1987) A munkaerőre vonatkozóan már szigorúbb ez utóbbi meghatározás, mert állandó külső alkalmazottról itt már szó sincs.

WILLIAMS (1973) meghatározása szerint: „*a családi vállalkozás egy olyan gazdaság, amelyet a gazda és a családja tart kézben, és amelyet egységes gazdasági egységként tartanak fent anélkül, hogy bármiféle külső munkaerőt alkalmaznának.*” E definíció pedig még az időszakos külső munkát is kizárja.

A fenti két példa alapján láthatjuk, hogy a munkaerőt tekintve nem egységesek az elképzelések. WILLIAMS (1973) megfogalmazásában nagy hangsúly van a külső munkaerő kizárásán. Beláthatjuk azonban, hogy ez nem állja meg a helyét, hisz munkacsúcsok idején szezonális jelleggel szükség lehet bérmunkásokra a család munkaerejének kiegészítésére. Ez azonban megnehezíti a családi gazdaságok

elkülönítését egyéb gazdálkodási formáktól. Egyes szerzők konkrétan meghatározták, hogy mennyi külső munkaerő alkalmazása mellett tekinthető a gazdálkodás családinak. Néhányan a külső munkaerő megengedhető létszámát, az esetek többségében inkább a belső és külső munkaerő kívánatos arányát rögzítették. Végeredményben azt állapíthatjuk meg, hogy amennyiben a családi munkaerő aránya meghaladja az összes munkaerő-szükséglet 50%-át, akkor családi gazdaságról beszélhetünk.

Ismét más megfogalmazások nem a munkaerő kritériumát, hanem a vállalkozás tulajdonjogának és irányításának egységét hangsúlyozzák, megint mások pedig a vállalkozás célját. (GASSON – ERRINGTON, 1999)

TUNYOGI (2000) véleménye szerint *„Családi gazdaságnak nevezhetjük az olyan gazdaságokat, amelyek tevékenységében döntő szempont a jövedelem, és ez túlnyomórészt a családi munkaerőből realizálódik, amely az üzemméretet is meghatározza. A gazdaságok nagyfokú szellemi és gazdasági függetlenséget élveznek, és döntéseikben önállósággal bírnak.”*

Egy újabb magyar értelmezés szerint a családi gazdaság olyan a családi kapcsolatokra és erőforrásokra épülő vállalkozás, amelyben a tőke a család tulajdonát képezi, a család végzi a termelő tevékenységet és a gazdaság vezetését is, és amelyben nem különíthető el a háztartás és a gazdaság. Alapvetően a család munkaerejére támaszkodik, de nem zárja ki külső munkaerő alkalmazását sem. (ALVINCZ – VARGA, 2000) Véleményem szerint ez utóbbi meghatározás fejezi ki leginkább a családi keretek között folytatott gazdálkodás lényegi jellemzőit. Egyetérték DJURFELDT (1996) megállapításával, aki a családi gazdaságban a termelés, fogyasztás (háztartás) és rokonság hármasságát, valamint a családi munka fontosságát hangsúlyozza.

Szólni kell a családi gazdálkodásról, mint speciális üzleti formáról is. Sajátossága abban rejlik, hogy a gazdálkodás és a háztartás szorosan összefonódik, kölcsönös viszonyban állnak egymással. A gazdaság hatással van a háztartásra, de a háztartással kapcsolatos döntések is kihatnak a gazdaságra. A család szolgáltatja a munkaerőt és a tőkét, az így megtermelt jövedelem egy részét pedig a háztartásra fordítják. (GASSON – ERRINGTON, 1999)

E gazdaságoknak, jellegükből adódóan, két alapvető céljuk van. Az egyik a család összetartása, tagjainak felnevelése, a család értékeinek és hagyományainak továbbadása, a másik pedig a profitszerzés és a munkakörnyezet optimalizálása. A két cél

kölcsönösen egymásra épül, egymásból táplálkozik. Így tehát a családi gazdaságokban meg kell teremteni az üzleti döntések és a családi harmónia összhangját. (COUGHLER, 2005) Ehhez csatlakozik SZAKÁL (1993), aki a családi gazdaságot egyben életformának is tekinti.

REISCH és KNECHT (1995) a családi gazdaságok legfőbb sajátosságainak – amelyek megkülönböztetik egyéb gazdálkodási formáktól – az alábbiakban bemutatott jellemzőket tartják. Egyrészt a családi keretek között folytatott gazdálkodást egy társadalomgazdasági egységnek tekintik, amelynek – ellentétben a gazdasági szervezetekkel – nem a profitorientáltság a fő mozgatórugója, hanem egyesülnek benne a családi és üzleti érdekek. Mivel a családtagokat közvetlen érdekeltség (létfenntartás, megfelelő jövedelem, életszínvonal elérése) fűzi a gazdálkodás eredményességéhez, munkájukat különösen nagy gondossággal, lelkiismeretességgel végzik. Más irányból megközelítve a dolgot, a családi gazdaságok vezetőit kedvező pozícióban lévő vállalkozásvezetőként említik, hisz maga döntheti el, hogy a gazdálkodás eredményéből mennyit tart meg, mennyit forgat vissza a vállalkozásba, illetve mennyi munkát fektet a termelő tevékenységbe. Rugalmasan tud tehát alkalmazkodni a körülményekhez, döntéseit az eredmények függvényében a számára legkedvezőbb módon hozhatja meg. Végül a családi gazdaságok családösszetételhez való alkalmazkodóképességét tárgyalja. A generációk egymásutániségában ugyanis folyamatosan változik a családok összetétele, így a munkaképes korú családtagok száma is. A gazda pedig ennek megfelelően tudja alakítani „gazdálkodási programját”.

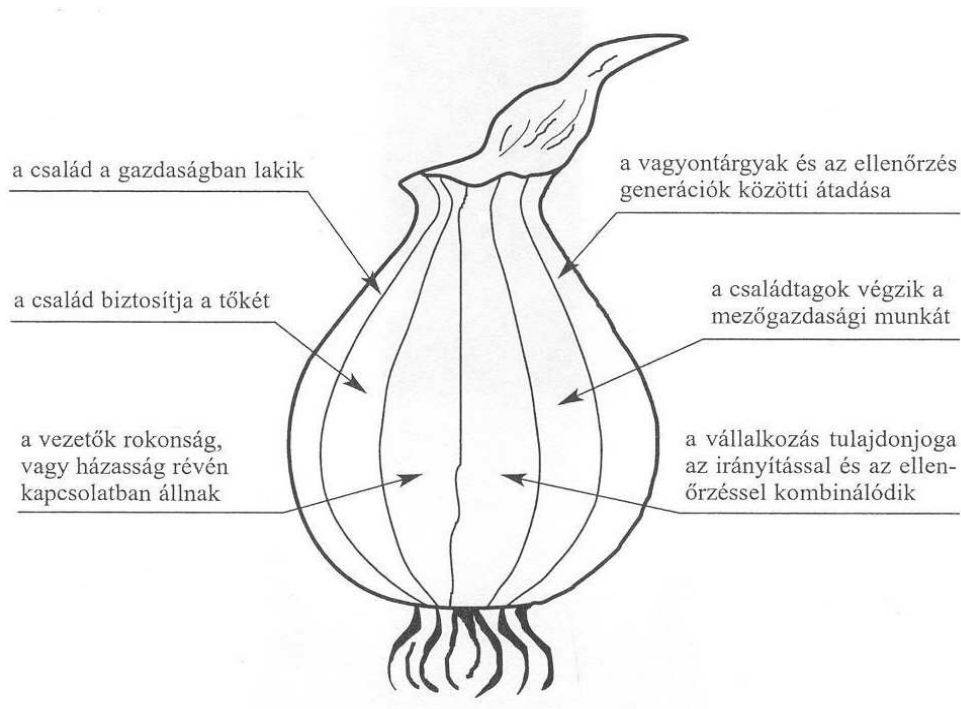
Míg a családi gazdálkodásról adott meghatározások országonként változnak, általában úgy vélik, hogy ez olyan gazdaság, amelyet egy vagy több generációt magába foglaló család birtokol és működtet. A föld és a tőke nagy részét a család biztosítja, bár a vállalkozás kiterjesztésére további földterület is bérelhető, a készletekre, berendezésekre és fejlesztésekre pedig tőke kölcsönözhető. A munkaerő nagy részét többnyire a gazdaságban élő családtagok szolgáltatják, időszakosan azonban külső bér munka is igénybe vehető. (GASSON – ERRINGTON, 1999)

GASSON – ERRINGTON (1999) összegyűjtötte és az alábbiakban foglalta össze az ideális családi gazdaságokra jellemző tulajdonságokat:

1. A vállalkozás tulajdonjoga a vállalkozás vezetőjének kezében az irányítással kombinálódik.
2. Ezek a vezetők vér szerinti, vagy házasság révén szerzett rokonsági kapcsolatban vannak.
3. A családtagok – beleértve a fenti vállalkozás vezetőit – a fenti vállalkozáshoz tőkét biztosítanak.
4. A családtagok, beleértve a vállalkozás vezetőit, mezőgazdasági munkát végeznek.
5. A vállalkozás tulajdonjoga és az irányítás az idő elteltével generációról generációra öröklődik.
6. A család a gazdaságban lakik.

Ezek alapján az ideális családi gazdaságot rétegek sorozataként ábrázolhatjuk, mint egy hagymát. (7. ábra)

7. ábra: A családi gazdaság rétegek sorozataként

Forrás: GASSON - ERRINGTON (1999)

A központban azok a jellemzők találhatóak, amelyek egyértelműen fontosak. A vállalkozás tulajdonjoga – kombinálva az irányítás ellenőrzésével – a vállalkozás vezetőinek kezében van, akik rokoni kapcsolatban állnak. Kifelé haladva olyan feltételek találhatóak, amelyek ugyan a családi mezőgazdasági vállalkozásra nézve tipikusak, de nem abszolút értelemben fontosak. Ilyenek például a tőke és a munka biztosítása, a generációról generációra való átadás, vagy az, hogy a család a mezőgazdasági vállalkozás területén lakik-e. Az olyan hagyomány, amelyről az összes réteg hiányozna, nem is lenne igazán hagyomány, de ha egy vagy két réteg esetleg hiányzik, a hagyomány még mindig felismerhető.

A mai, Magyarországon működő családi gazdaságok bizonyos szempontból a rendszerváltás éveit megelőző szocialista nagyüzemi gazdálkodás mellett működő mezőgazdasági kistermeléssel is kapcsolatban állnak, amit az is alátámasztani látszik, hogy még ma is sokan szinonim fogalomként használják a két kifejezést.

Az egyik legújabb meghatározást azonban a kormány által 2001-ben elfogadott, a családi gazdaságok létrehozásáról, nyilvántartásba vételéről, működéséről, valamint kiemelt támogatásukról szóló 326/2001. (XII.30.) KORMÁNYRENDELET alapján adhatjuk. Eszerint a családi gazdaság legfeljebb 300 hektár nagyságú földterületen, a családtagok által rendelkezésre bocsátott vagyontárgyak hasznosításán és döntően a főállású családi gazdálkodó, valamint családtagjai – házastárs vagy élettárs, kiskorú vagy nagykorú gyermek, szülő, unoka – munkavégzésén alapuló gazdálkodási forma. A családtagok szerződésben rendelkeznek a vagyoni és elszámolási viszonyokról, valamint nyilatkoznak a személyes közreműködésük formájáról, és a végzendő mezőgazdasági és kiegészítő tevékenységekről. A tulajdonukban lévő termőföldet, és az annak műveléséhez szükséges vagyontárgyakat pedig a családi gazdálkodó használatába adják.

Ez az utóbbi, jogszabályból fakadó definíció bizonyos szempontból szűkíti a családi gazdaságnak nevezhető gazdálkodási egységek körét. A hagyományosan a mezőgazdaságban tevékenykedő, mezőgazdasági termelésből élő családok problematikáját azonban – a regisztrációtól és a gazdasági mérettől függetlenül – mindenkire kiterjedően érdemes vizsgálni.

KÖKÉNYESI (2002) az országosan bejegyzett családi gazdaságok számának alakulása alapján azt valószínűsítette, hogy 15-16 000 fő regisztrált gazdálkodónál nem várható

több. A számuk napjainkban 16-17 000 között lehet, de pontos országos adat nem áll rendelkezésre, ugyanis az FVM a kiemelt támogatások megszűnése óta nem kért be naprakész adatokat. Jelenleg egyedüli kedvezmény a termőföldvásárlás illetékkedvezménye, ami miatt sokan nem adták fel státuszukat.

A családi gazdaságokról általánosan kimondható, hogy közös családi kapcsolatokra és erőforrásokra alapozott vállalkozás, ahol szorosan összefonódik a gazdaság és a háztartás, valamint az áruterelés és a saját fogyasztás. Egy szülőket, gyerekeket és esetenként további rokonokat magába foglaló egység, amely a gazdaságot, mint termelő egységet birtokolja és működteti. A termelő tevékenységet végző család tulajdonában van a tőke nagy része. A termelés saját tulajdonú termőföldön éppúgy folyhat, mint bérelt területeken. A munkát a család és a rokonság végzi, de bér munka alkalmazása sem ritka. Az erőforrásoktól függően a családi gazdaságokra az eltérő méret, termelési szerkezet, és az össztermelésen belül eltérő arányú áruterelés a jellemző. (ALVINCZ – VARGA, 2000)

Megítélésem szerint a családi gazdaságok száma az adott kistérségben nagy valószínűséggel valamelyest csökkenni fog ugyan a közeljövőben, különösen az egészen kis területen gazdálkodóké, azonban a gazdák jelentős része – részben kényszerből – folytatni fogja a termelést. Így tehát a kistérség mezőgazdaságában betöltött szerepük középtávon nem fog lényegesen változni, legfeljebb átértékelődni, hiszen a vidék életképességének megőrzésében nagy szerepet kaphatnak az Európai Unió vidékfejlesztési programjaihoz való csatlakozásukkal, amelyekben a mezőgazdaság multifunkcionális jellegén van a hangsúly, mint például vidéki turizmus, biomassza hasznosítása, tájfenntartás, a vidék értékeinek védelme és a vidéki hagyományok őrzése.

Az EU-ban a mezőgazdasági vállalkozók több mint fele, (pontosan 52%) legalább 55 éves. Sőt majdnem minden harmadik már a 65. életévét is betöltötte. Az Unióban a mezőgazdasági vállalkozóknak átlagosan csak kevesebb, mint 8%-a fiatalabb 35 évnél. Elsősorban a déli tagországokban (Portugália, Olaszország, Görögország, Spanyolország) jellemző az elöregedés. Valamivel kedvezőbb a helyzet Finnországban, Németországban és Ausztriában. EU-szerte ezekben az országokban a legkevesebb az 55 év feletti gazdálkodó. (Ausztriában pl. csak 29%). A 35 év alatti gazdálkodók aránya 16%-os értékkel Ausztriában és Németországban a legmagasabb. (EUROSTAT, 2003)

Az EUROSTAT (2003) adatai alapján a művelt terület méretét alapul véve a 35 – 44 év közötti gazdálkodók rendelkeznek a legnagyobb gazdaságokkal. Az adatokból az is kiderül, hogy minél idősebb a gazdálkodó, annál kevesebb területtel rendelkezik. Másként fogalmazva: az 55 év feletti gazdálkodók átlagban csak fele akkora területen gazdálkodnak, mint amekkora területet a 45 év alatti gazdák művelnek.

Az Unióban minden negyedik gazdaságot hivatalosan nő vezet. Ha az egyszemélyű tulajdonosokat vizsgáljuk, akkor Ausztria 30%-kal, Spanyolország 27%-kal, Görögország 25%-kal jegyzi a legnagyobb arányt a női gazdálkodók közül. Ez alól kivétel Alsó-Ausztria a maga 8%-os részarányával, valamint Dánia és Németország a 9%-os átlagával.

További érdekesség, hogy a statisztikai adatok alapján a kisméretű gazdaságokat az esetek túlnyomó többségében nők vezetik. Éppen az ellenkezője igaz viszont az 50 hektártól nagyobb üzemekre. Ezekben csak 10%-ot tesz ki a "női főnökök" aránya.

Megítélésem szerint a családi gazdaság definiálása még sokáig vita tárgyát fogja képezni a szakemberek körében. Ennek oka a téma összetettségében és a körülmények korszakokon és országokon átívelő változatosságában keresendő.

Szintetizálva több szerző definícióját, saját megfogalmazásomban *a családi gazdaság olyan mezőgazdasági termelésre szakosodott vállalkozás, amelyben a családi tőke, tulajdon, irányítás és munkaerő felhasználás dominál. Ideális esetben a gazdaság generációról generációra öröklődik, és megteremti a család elvárható jövedelmét. Keveredik benne az árutermelés és a megtermelt javak saját fogyasztása. Családi gazdálkodás alatt családi gazdasági kereteken belül végzett mezőgazdasági vállalkozási tevékenység értendő.*

3.3.2. Családi gazdaságok csoportosítása

JUHÁSZ (1998) becslései szerint Magyarországon kb. 1 millió család érdekelt közvetve vagy közvetlenül a mezőgazdaságban, és ebből mintegy 200 ezer család foglalkozik hivatásszerűen mezőgazdasági termeléssel. Ezt a jelentős számú vállalkozást a nemzetközi és hazai szakirodalom alapján több szempont szerint csoportosíthatjuk.

Már a birtokos parasztság fogalmának meghatározásakor nehézségekbe ütközhetünk. GYÁNI (2004) is hasonló problémával küzd, amikor az „önálló parasztbirtokosi lét”, és

a „*részben önálló, részben bérmunkás paraszti egzisztencia*” határvonalát keresi, illetve megpróbálja megállapítani, hogy „*hol húzódik a paraszti kisbirtok s vele együtt a birtokos parasztság felső határa*”.

Parasztokon a MAGYAR NÉPRAJZI LEXIKON (1977-1982) alapján olykor mezőgazdasági termelőket, esetleg csak földműveseket értenek általában, máskor jobbágyviszonyban élő mezőgazdasági termelőket és azok mezőgazdaságban maradt leszármazottait; de találkozunk a parasztnak a falusiakkal való azonosításával is. „Paraszt” szavunk, mint melléknév még számos egyéb jelentést is hordoz. Az utóbbi évtizedekben a néprajztudományban egyértelműbbé vált a fogalom alkalmazása, amely ma a parasztságnak a társadalom egészében elfoglalt helyzete történelmi tanulmányozását tükrözi. Ez a koncepció (a parasztság funkcionális szerepét és strukturális helyzetét összekapcsolva) a paraszton mezőgazdasági termelőket ért. – Lehetnek csupán földművelők vagy állattenyésztők, e két foglalkozást egyaránt űzők, de ezenfelül végezhetnek egyéb munkát is (pl. halászat, kézműipar) a mezőgazdasági termelésük mellett. Akadnak, akik gazdasági tevékenységeiket olyan osztálytársadalmakban végzik, amelyekben lehetőségük van a saját újratermelésükhöz szükséges munkaerő és munkaeszközök birtoklására, azonban általános munkafeltételeik tulajdonosa az állam, vagy egyes jogi személyek, akik tulajdonjoguk és hatalmi helyzetük alapján az általuk termelt javak egy részét elsajátítják.

A meghatározásnak megfelelően parasztnak tekinthetők az ókori keleti és mediterrán, az ázsiai, afrikai, közép- és dél-amerikai civilizációkat létrehozó társadalmaknak, valamint a feudális társadalomnak a fenti feltételek szerint elsődlegesen, de nem kizárólagosan mezőgazdasági munkát végző termelői éppúgy, mint a gyarmatosított területeken termelt javaik egy részének átengedésére nem gazdasági jellegű kényszerrel kötelezett élelmiszertermelők. Viszont nem parasztnak a törzsi közösségek földművesei, a saját tulajdonukban lévő földön gazdálkodó farmerek és a bérmunkát vállaló agrárproletárok.

A parasztság az állam születésével együtt keletkezik, az állam létrejötte teremti meg osztálytársadalmi méretben a termelő tevékenység és a nem termelő tevékenység munkamegosztását, amivel időben egybeeshet, de nem szükségszerűen kötődik össze az élelmiszertermelő és az ipari tevékenységek lokális elkülönülése, a város és falu szétválása. A definíció értelmében a parasztság megszűnése akkor következik be, amikor a korábban paraszt saját munkafeltételeinek tulajdonosává válik. Ennek az

időpontja általánosságban a jobbágyság felszámolásával esik egybe. Azonban olyan társadalmakban, ahol a személyi függőség csökevényei fennmaradnak (pl. Kelet-Európában a jobbágyfelszabadítást követő időszakban, vagy a gyarmati területeken a függőség különböző újabban kialakult formái mellett), a korábban egyértelműen parasztok társadalmi helyzete hosszabb átmeneti periódusban, fokozatosan változik meg.

Ezt tükrözik Magyarország esetében ERDEI (1938; 1941) az 1930-as évek agrárnépességére vonatkozó vizsgálata, aki a következő kategóriákat állapítja meg az egykori parasztságon belül: jobbágyparasztok, nemesparasztok, polgárparasztok, kiscgazdák, kis haszonbérlők, törpebirtokosok, parasztkertészek, iparosok, kereskedők, uradalmi cselédek, egyéb cselédparasztok, summások, agrár szakmunkások. – Nehezebb azonban időben körülhatárolni azt a kultúrát és ezen belüli életformát, amelyet a parasztság alakított ki, s amely szívósabbnak bizonyult hordozóinál. Ez az életforma csak relatív értelemben, az uralkodó osztályok és a városi társadalom életformájával szembeállítva fogalmazható meg. Jellemzője a nagyobb fokú helyhez kötöttség, a személyi igénytelenség, a sokoldalú munka követelményeinek alárendeltsége. Ezeknek az általános fogalmaknak azonban csak egy bizonyos társadalomnak egy adott időszakra vonatkozóan van értelme, hiszen a parasztság életformája, éppúgy, mint maga a parasztság, látszólagos statikussága ellenére állandóan változott. A paraszti életforma nyomain ma még fellelhetők Magyarországon, jóllehet parasztot a fenti definíció értelmében már nem találunk. (SZABÓ, 1965; WOLF, 1973)

A két világháború között a birtokos parasztságra erős belső tagoltság volt jellemző. Ezzel együtt beláthatjuk, hogy a tulajdonukban lévő föld lehetővé tette maguk és családjuk megélhetését. Ebből az is következik, hogy a kisbirtokosok – ellentétben a törpeparcellák tulajdonosaival – a maguk urai voltak. Még a *kisparaszti* föld (kb. 5-10 kat. hold) – amelyből ugyan csak igen nehezen lehetett megélni – kapcsán is elmondhatjuk, hogy művelése lekötötte annyira a tulajdonos és családja munkaerejét, hogy közülük már csak kevesen szegődtek el summásnak vagy cselédnek (TAKÁCS, 2003). A *középparaszti* gazdaságok (kb. 10-25 kat. hold) nemcsak hogy el tudták tartani a családot, de a saját szükségletük kielégítése mellett már árutermelésre is képesek (és bizonyos mértékig kénytelenek) voltak, így piaci kapcsolataik is rendszeressé váltak. Az ennél is nagyobb *paraszti nagygazdaságok* már rendszeresen alkalmaztak idegen

munkaerőt is, az előállított termékeket piacon értékesítették, így piaci ismereteik és kapcsolataik eléggé intenzívek voltak (TAKÁCS, 2003).

A családi gazdaságokat eltérő szempontok szerint lehet csoportosítani. A német szakirodalom (ACKERMANN, 1987; KUSEMANN, 2000; VOGEL – WIESINGER, 2003) aszerint csoportosít, hogy a gazdálkodó család összjövedelmén belül mekkora az aránya a mezőgazdasági termelésből származó jövedelemnek, illetve a gazdálkodó család mennyi időt tölt el a gazdaságban. Eszerint két fő csoportot különböztet meg:

- főfoglalkozású családi gazdaságok (*Haupterwerbsbetriebe*): a gazdaságban a gazda által minimálisan eltöltött munkaidő 0,5 nap, és a termelésből származó jövedelem meghaladja az összjövedelem 50%-át,
- részmunkaidős (kisegítő) gazdaságok (*Nebenerwerbsbetriebe*): a gazda fél napnál kevesebbet tölt a gazdaságban, és a gazdálkodásból származó jövedelem nem éri el az összjövedelem 50%-át.

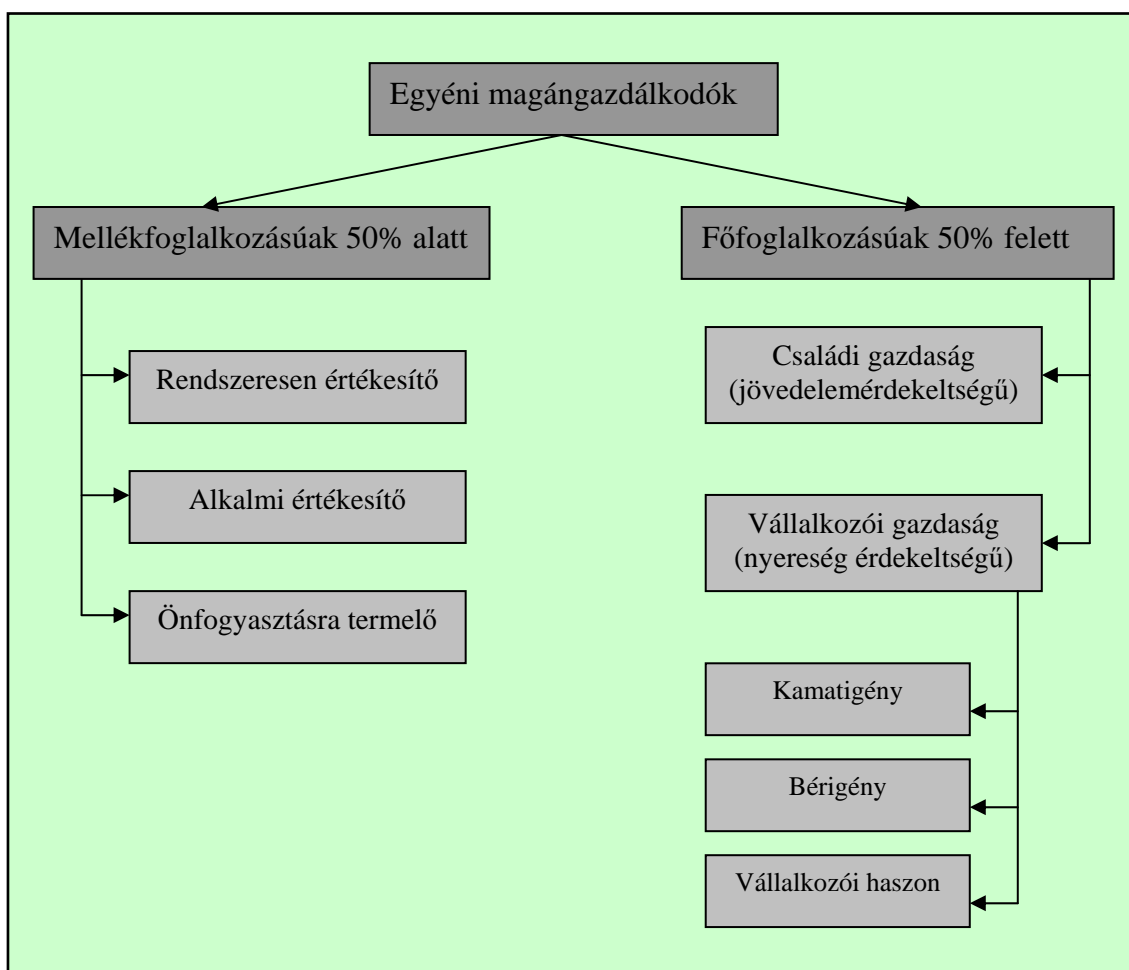
A BMELF (1998) besorolása alapján az EU-ban főfoglalkozású üzemnek tekintik azt, ahol a tulajdonos a teljes munkaidejének legalább a felét az üzemben tölti. Mellékfoglalkozású üzem az, ahol a teljes munkaidejének kevesebb, mint felét tölti mezőgazdasági tevékenységgel.

A főfoglalkozású családi gazdaságok tovább tagolhatók. Amennyiben a mezőgazdaságon kívülről származó jövedelem aránya az összjövedelmen belül nem éri el a 10%-ot, akkor teljes jövedelmet biztosító családi gazdaságról (*Vollerwerbsbetriebe*), ha 10% és 50% közötti, akkor kisegítő jövedelemmel működő gazdaságokról beszélhetünk (*Zuerwerbsbetriebe*).

FERTŐ (1997) úgy vélekedik, hogy a főfoglalkozású gazdálkodó kifejezésnek legalább egy feltételt magába kell foglalnia arra nézve, hogy a mezőgazdasági vállalkozásból származó jövedelemnek a gazdálkodó összes jövedelme 50 százalékának vagy annál többnek kell lennie, és a nem mezőgazdasági vállalkozásban eltöltött munkaidőnek a gazdálkodó teljes munkaideje felénél kevesebbnek kell lennie.

CSETE (1995) is megkülönböztet főfoglalkozású és mellékfoglalkozású gazdálkodót aszerint, hogy a család összes jövedelmének hány százaléka származik mezőgazdasági termelésből. A besorolást a 8. ábra szemlélteti.

8. ábra: Az egyéni gazdálkodók rendszerezése

Forrás: CSETE, 1995

Az angolszász irodalomban a csoportosítás alapja az, hogy a termelő tevékenységet a gazda fő- (*full-time*) vagy részmunkaidőben (*part-time*) végzi. (ALVINCZ – VARGA, 2000)

Ezt a kérdéskört vizsgálva szem előtt kell tartanunk az Európai Unióban jelenleg lezajló folyamatokat. NAGY (2000) felhívja a figyelmet arra, „hogy a hagyományos családi gazdasági modell az Európai Unióban felbomlóban vagy legalább is erősen átalakulóban van. A főfoglalkozású családi gazdaság nem kisüzem többé, hanem mindinkább tőkeerős vállalkozás.”

Véleményem szerint mindezek ellenére a családi gazdaságoknak továbbra is jelentős szerepe lesz a mezőgazdasági termelésben, de csak akkor tölthetik be funkciójukat maradéktalanul, ha Magyarországon is kialakul és megerősödik a tevékenységüket segítő háttérhálózat (pl. beszerző-értékesítő szövetkezetek, gépkörök).

JUHÁSZ (1998) megközelítésében a **részmunkaidős** (mellékfoglalkozásban működő) **gazdaságok** fontos szerepet fognak játszani a mezőgazdaságban. Közvetlenül és közvetve majd egymillió ember lesz érdekelt ebben a tevékenységben. A mezőgazdasági termelés jelentős hányada továbbra is innen kerül majd ki. A szóban forgó gazdaságoknak különféle típusai vannak. **Egyik** megközelítésben két csoportjuk különíthető el. Az első a specializált árutermelő gazdaságtípus. A második a háztartást olcsóbbító, alapvetően önellátásra és csak időnként eladásra termelő gazdaságtípus. **Másik** megközelítésben is csoportosíthatók a részmunkaidős gazdaságok. Egy részük közvetlenül a városi piacokra termel, a kofa-kereskedelem bázisa. Másik részük a mezőgazdasági nagyüzemekkel kooperál: így bekapcsolódhat a vetőmagtermelésbe, tömbösített zöldségtermelésbe, bérhízlalásba stb. Harmadik csoportjuk a középparaszti gazdálkodók családi vagy baráti körébe tartozik: a középparaszti gazdaságok vetésforgójába csatlakozik be (például bolgár kertészet, dinnyetermelők, dohánytermelők). A köztük levő együttműködés gyakran ölti munkacsere formáját, értékesítési és/vagy szolgáltatási kapcsolataik összefonódnak. A mellékfoglalkozásban tevékenykedő gazdaságok bizonyos csoportjai kistermelői társulásokat hoznak létre. Így tudják biztosítani a nagyüzemtől függetlenül a közös forgóba illesztett kertészeti és vetőmagtermelést. A részmunkaidős gazdaságok kiegyensúlyozott működéséhez szükség van a földhasználat világos rendszerének kialakítására. Ezt szolgálja a földcsere, a földhasználó társulások létrejötte, a szomszédságban levő földek tulajdonosainak kényszer-egyezsége (például azonos vagy egymást nem zavaró kultúrák egymás melletti termesztésében, illetve vetésforgó működtetésében való megállapodás).

A részmunkaidős üzemek bekapcsolása a gazdaság vérkeringésébe alapvetően a termeltető vállalkozások (kisebb feldolgozó üzemek, nagykereskedelmi egységek, áruosztályozó szervezetek, boltokkal kapcsolatban álló közvetítő kereskedők, ügynöki vállalkozások stb.) által történhet. A mellékfoglalkozásként működtetett üzemekben előállított cikkek (például tojás, nyúl, méz, kertészeti termékek, sertés, szárnyasok stb.) mind igen fontos termékek, amelyek azonban szervezett termeltetést követelnek. Az elaprózott üzemek kibocsátását ugyanis megfelelően ütemezni, minőségét egységesíteni, az üzletekbe való beszállítását koordinálni kell. Ehhez pedig tőkeerős termeltető vállalkozásokra van szükség, amelyek hitelhez is könnyebben jutnak hozzá, s a feldolgozó és kereskedelmi szférával is szoros kapcsolatokat ápolnak, valamint a termeléshez elengedhetetlen szolgáltatásokat (például növényvédelmet, géphasználatot,

hűtőtárolást stb.) is képesek megszervezni. Így pedig a kisüzemek irányába közvetítik a piaci hatásokat, ugyanakkor képessé teszik azokat e hatások fogadására és arra történő reagálásra.

A mezőgazdasági kistermeléssel, a mezőgazdasági kistermelő fogalommal először a hatvanas években találkozhattunk. (TAMÁSI, 1993) A mezőgazdasági kistermelők összetételét bemutató korábbi vizsgálatok jelezték, hogy a kistermelők zömének főfoglalkozása nem kapcsolódik a mezőgazdasághoz, tehát e családok számára a kistermelés – a jövedelemszerzés szempontjából – kiegészítő jellegű volt, és ezért többségüket részidős gazdálkodónak lehetett tekinteni. A részidős kistermelés nagyarányú elterjedését az a – hosszabb távon megfigyelhető – körülmény is befolyásolta, hogy pusztán a mezőgazdaságból csak viszonylag kevesen tudtak megélni. Emellett a mezőgazdasági termelés és piac konjunkturális ingadozásai is bizonytalanná teszik a mezőgazdaságból élők jövedelmi viszonyait. Következésképpen a vidéken élő népesség egy jelentős részének a “két lábon állás” már hagyományosnak tekinthető megélhetési stratégiát jelent.

A tények arra engednek következtetni, hogy a rendszerváltást követő első időszakban, a nagyobb számban létrejövő mezőgazdasági magángazdálkodók és vállalkozások jelentős része a korábbi kistermelés kereteiből nőtt ki. (HARCSA, 1994)

Számos szerző megállapítja, hogy a kistermelés a társadalom minden rétegét érinti, kiegészítő jellegű tevékenység, és csak a nagyüzemekkel együtt életképes. (CSETE ÉS MTSAL., 1974; LŐKÖS, 1984; GÉVAY, 1990; DONÁTH, 1979) is rámutat arra, hogy a mezőgazdasági szövetkezetek nem kerültek szembe a kistermelőkkel, hanem bátorították őket, szervezték tevékenységüket. Amíg SZIEBERTH (2002) a kisüzemi gazdálkodást a korábbi szocialista gazdaság melléktermékeként említi, addig SOMOGYI (2002) véleménye is az, hogy a termelőszövetkezetek és a kistermelői gazdaságok tevékenysége egymást jól kiegészítette, bár hangsúlyozza azt is, hogy adottságaik gyökeresen különböznek egymástól.

KOVÁCS (2001) „az EU-csatlakozás várható üzemi formáit” az alábbiak szerint írja le:

- „**Nagyüzemek** (large scale farm), amelyek (részvénytársaságok, szövetkezetek, erdőbirtokosságok, továbbá a nagyobb korlátolt felelősségű társaságok és betéti társaságok, ha 150 hektárnál nagyobb területet művelnek, és főleg alkalmazottakkal dolgoztatnak) általában társas gazdaságok.”

- **„Családi gazdaságok** (family farm). Ők lehetnek kisebb kft.-k, bt.-k, 150 ha alatti területen, döntően családi munkaerőre támaszkodó egyéni vállalkozók vagy őstermelők. A munkavégzés döntően a család munkaerejére támaszkodva történik. Alkalmazottakat csak ritkán foglalkoztatnak.”
- **„Megélhetést segítő gazdaságról** (subsistence farm) akkor beszélhetünk, ha a gazdálkodónak nincsen jelentős területe, hanem csak egy házkörűli vagy egy hobbigazdaság. Egy részüknek van őstermelői igazolványa, de a többség alig tudja, hogy mit jelent ez az okmány. Agrártámogatásban nem részesülnek, mert az ehhez szükséges adminisztratív munkát nem tudják megtanulni, ugyanis hiányzik belőlük ehhez a munkavégzéshez szükséges kulturális háttér.”
- **„Szociális mezőgazdaság**, amely különböző programok révén, a hátrányos helyzetben lévő, szociálisan rászoruló lakosság saját szükségletre történő élelmiszer előállítását jelenti.”

(BUZÁS ÉS MTSAI., 2000) művükben az egyéni vállalkozásokat a gazdálkodás célját, illetve érdekeltségi rendszerét kifejező nagyságrendi csoportokba sorolják. Ezen szempontok alapján a családi gazdaságot a ház körüli kertek, családi ellátó gazdaságok és hobbitermelők, valamint a vállalkozói nagygazdaságok közé helyezték.

Megítélésük szerint ezek a kategóriák mind – különböző méretű – családi gazdaságok is lehetnek, hiszen a családi gazdaság nem elsődlegesen a méretétől válik családi gazdasággá.

Ezzel ellentétben FORGÁCS (2001) a mezőgazdasági termeléssel foglalkozókat éppen hogy méretük és piaci szerepük szerint csoportosítja, megkülönböztetve a gazdaságokat az összefogyasztásra termelő statisztikai megfigyelési egységektől az alábbiak szerint: *„Az elemzésekben mezőgazdasági vállalkozásoknak csak azokat a termelőket indokolt tekinteni, amelyek egy hektár átlagos minőségű szántóterület standard fedezeti hozzájárulását elérő termelési potenciállal rendelkeznek.”*

- A családi gazdaságok, amelyekben a mezőgazdasági termelés szorosan összekapcsolódik a háztartással, további két alcsoportra bomlanak:
  - Mellékfoglalkozású vagy részmunkaidős családi gazdaságok, amelyekben a családi bevételnek kevesebb, mint a fele származik a mezőgazdaságból.

- Főfoglalkozású családi gazdaságok, amelyeknek bevételeiből a mezőgazdaság adja a nagyobbik hányadot.
- A nem családi alapon működő mezőgazdasági vállalkozások, amelyek lehetnek:
  - Egyéni vállalkozások, amelyekben a mezőgazdasági termelés függetlenedik a háztartástól (tehát nincs önellátó szerepe).
  - Társas vállalkozások, amelyek tovább bontandók jogi besorolásuk szerint. - Jogi személyiség nélküli társas vállalkozások.
  - Jogi személyiséggel rendelkező társas vállalkozások, ide értve természetesen a szövetkezeteket, valamint az alapítványokat is.”

A termelési szerkezet szerint megkülönböztethetünk csak növénytermesztésre, állattenyésztésre, kertészeti termelésre, vagy mezőgazdasági szolgáltatásra szakosodott, illetve vegyes profilú gazdaságokat. Minél kisebb méretű a gazdaság, annál inkább jellemző rá a specializált termelés, mert itt korlátozott mennyiségben áll rendelkezésre munkaerő, és ezzel kell megteremteni a kívánt jövedelmet, ami csak magas színvonalú termeléssel, intenzív kultúrákkal valósítható meg. A nagyobb területtel rendelkező gazdaságoknak kedvezőbb a lehetőségük vegyes termelési struktúra kialakítására. Általában növénytermesztés, és a rá épülő állattenyésztés jellemző rájuk. Ez a vegyes szerkezet elsősorban az intenzív termelésre kevésbé alkalmas területeken lehet előnyös. (DOBOS, 2000)

Végeredményben azt állapíthatjuk meg, hogy sokféle definíció létezik ugyan, de azok tartalmilag többé-kevésbé megegyeznek. Egyfajta történeti fejlődés is megfigyelhető az egyes meghatározásokban párhuzamosan az idő előrehaladásával. A fő különbségek abban mutatkoznak meg, hogy a szerzők mely tulajdonságra helyezik a fő hangsúlyt⁴.

3.3.3. A családi gazdaságok birtokméretének problematikája

A birtokszabályozás a történelem folyamán különbözőképpen valósult meg az európai országokban. Egyes államokban a birtokreformok a kisbirtokok védelmére irányultak (Franciaország, Dánia, Finnország, Svédország, Norvégia, Ausztria, Németország, Olaszország, Spanyolország, Portugália), ahol viszont a bérleti rendszer volt elterjedt,

---

⁴ Ezeken túlmenően csoportosíthatjuk a családi gazdaságokat méret szerint is, amellyel egy későbbi alfejezetben foglalkozok részletesen.

ott a bérlőket támogatták (Hollandia, Belgium). Néhány országban pedig liberális tulajdon- és birtokszabályozás volt érvényben, így például Angliában, Luxemburgban és Görögországban. Az elsőként említett csoportban a birtokszabályozás célja a nagybirtokos visszarendeződés megakadályozása, illetve a kisbirtokok életképességének elősegítése volt. Ennek érdekében szigorú szabályokat hoztak az egyes államok, amelyek sokszor ellentmondtak az uniós előírásoknak, így mára már jóval liberálisabb szabályok vannak érvényben, melyek nem állnak ellentétben az EU közös agrárpolitikájának célkitűzéseivel. (BUSSE VON COLBE, 1964; BURGERNÉ, 2003)

Az egész világon, így hazánkban is alapvető tendencia a földtulajdon és földhasználat egyre nagyobb mértékű szétválása, illetve ebből következően a birtokok koncentrálódása. Az USA-ban a farmok által művelt területek mintegy 43%-a bérelt, de az Európai Unióban is átlagosan 40% ez az érték napjainkban. Németországban például az összes mezőgazdasági terület közel 64%-át adja a bérelt termőföld aránya. (FVM, 2006) A túlzott mértékben elterjedt bérleti rendszer azonban káros folyamatokat eredményezhet a mezőgazdaságban. A nagyméretű bérgazdaságok elsődleges célja minél nagyobb profit realizálása, és többnyire nem érintettek és nem is érdekeltek a vidék fejlődésében, de az sem elhanyagolható szempont, hogy a nagyüzemi gépesítés – habár jelentős gazdasági előnyökkel jár a tömegtermelésben – növeli a munkanélküliséget. (DOBOS, 2000; MOLNÁR, 2000)

Az Európai Unió mindig is olyan mezőgazdasági birtokrendszer kialakítását szorgalmazta tagjainál, amelyben a *kis- és középméretű családi gazdaságok* játsszák a meghatározó szerepet. Ezt az elvárást újabban azzal a kritériummal egészítette ki az Unió, hogy tagjainak mezőgazdasága a lehető legnagyobb mértékben feleljen meg az *ökológiai* követelményeknek: a talaj, a víz, a levegő tisztaságához, a fajok változatosságának fenntartásához stb. fűződő közérdeknek, ideértve a jövő nemzedékek létérdekeinek a figyelembevételét is. (HORVÁTH, 2002)

Az európai térségen túli nagy mezőgazdasági termelők (USA, Kanada) nagyüzemi méretekben, nagyméretű farmokon gazdálkodnak, míg a Magyarországhoz közeli nyugat- és dél-európai országokban inkább a kisebb méretű családi gazdaságok a jellemzőek. (FEHÉR ÉS MTSAI, 1992)

Ismeretes, hogy az EU-ban az átlagos faromméret kb. 20 ha, ami jóval nagyobb Japán 1 hektáros átlagánál, de messze elmarad az USA kb. 200 hektáros adatától. Az egyes

EU tagállamok birtokméretei a két véglet (Nagy-Britannia kb. 70 ha/üzem és Görögország kb. 4 ha/üzem) között igen jelentősen eltérhetnek egymástól.

Nem szabad azonban arról sem megfeledkezni, hogy az egyes országokban igen eltérő az egyes művelési ágak aránya, és az öntözéses gazdálkodás szerepe.

Az Egyesült Királyságban nagyarányú a gyepterület, míg a mediterrán országokban a kertészeti kultúrának van kiemelkedő szerepe. Színezi a képet, hogy pl. a skandináv országokban a mezőgazdasági és az erdészeti tevékenység szervesen összefonódik. (SZABÓ, 2001b, TÖRZSÖK, 2002)

Magyarországon a termőföldek használatában alapvető változást a kárpótlás és a tagi tulajdon nevesítése hozott. A mezőgazdaságban a kárpótlás és a tulajdonváltás összekapcsolódott, és a pénzbeli kárpótlás helyett földdel kárpótoltak. (HANTÓ, 1995) Ez a folyamat az 1991. évben kezdődött és hét évig tartott, melynek eredményeként 1,6 millió ember jutott kisebb-nagyobb földterülethez. A tulajdonosok 81%-a 1 hektár, 96 %-a 5 hektár alatti földterülettel rendelkezett. A kistermelők által minimálisan szükségesnek mondott 30 ha tulajdonnal alig több, mint 1% rendelkezett. 1997-ig a tartósan állami tulajdonban maradt gazdaságok földterületét kivéve végbement a teljes földalap magánosítása. (TANKA, 1997) Ezzel Magyarországon a század legnagyobb földtulajdon rendezése zajlott le. Ennek alakulása és eredménye meghatározhatja a századvégi és a jövő század első évtizedének mezőgazdasági termelését. (SOÓS – BRAZSIL, 1993)

KESERŰ (1993) a rendszerváltást követően a mezőgazdaság válságáról beszél. Ennek okait az alábbiakra vezeti vissza:

- hiba volt a tulajdonrészt összekapcsolni a kárpótlással,
- tévedés volt a mezőgazdaság nagyüzemi szerkezetét megváltoztatni,
- káros volt, hogy az új politika tovább növelte a mezőgazdaság terheit.

Az elaprózódott birtokszerkezet és az alacsony jövedelmezőség PAPÓCSI (1999) szerint több gazdasági és szociológiai problémát vet fel. Ezek az alábbiakban foglalhatók össze:

- a) Kevés személy akar „full – time” gazdaságokat létrehozni.
- b) A mezőgazdasági termelési rendszer tőkeigényes, és a szükséges tőke hiányzik.
- c) Magas az élőkommunka-igény.

- d) A tulajdonnevesítés során sok „külső” személy jelent meg, akik sok esetben nem a fejlesztésben, hanem csupán a tulajdon fenntartásában érdekeltek. (Pl.: örökösök, akik a jobb eladási árat várják, vagy egyszerűen csak a tulajdont akarják fenntartani)
- e) Megfigyelhető, hogy a mezőgazdasággal foglalkozók jelentős része – becslések szerint 50%-a – kettős jövedelemszerzésre kényszerül.

Az elaprózódott földterületek az üzemméretük változását is előidézték. Túlsúlyba kerültek a kisüzemek és az alkalmazottakat nem foglalkoztató egyéni gazdaságok.

Az 1990-es években az egyéni gazdaságok átlagos területe ötszörösére nőtt ugyan, de még így se érte el a három hektárt. (KAPRONCZAI, 2003)

A relatíve kis farmméretek miatt az EU legtöbb tagországában jelentős szerepet játszanak a beszerző, értékesítő és feldolgozó szövetkezetek. (SZABÓ 1995, 1996, 2000, 2001b; VAN DIJK – VAN BEKKUM, 1997)

Ehhez kapcsolódik JUHÁSZ (1998), aki megállapítja, hogy a középparaszti gazdaságok a szükséges művelő, vegyszerező és szállító szolgáltatásokat gyakran erejüket egyesítve, szövetkezet létrehozásával biztosíthatják, illetve beszerzési és értékesítési szövetkezetet is alakíthatnak. E gazdaságok kívánatos szövetkezése nemcsak a beszerzést és az értékesítést segíti, hanem a nagyobb élelmiszeripari feldolgozó vállalatokhoz való kapcsolódást is, ugyanakkor a belépők szelektálását is elvégzik. Attól függően, hogy a középparaszti gazdaságok milyen méretű és célú szövetkezést hoznak létre, eltérő feladatok ellátását remélhetik e szerveződési formától. Így a kereskedelmi jellegűek mellett létrejöhetnek a tápkeverésre, a géphasználatra, kisebb vágóhidak felépítésére és üzemeltetésére stb. vállalkozó szövetkezetek is. Ez utóbbiak meglepte sem zárja ugyanakkor ki, hogy például egy közeli tápkeverő vállalkozástól is vásároljanak takarmányokat. A középparaszti gazdaságok tehát a maguk alkotta szervezetek révén aktív piacpolitikát képesek folytatni. A szervezeti sokszínűség biztosítja, hogy ne kényszerkapcsolatok irányítsák a termelői, feldolgozó és forgalmi együttműködést. Egy-egy gazdának több szövetkezetbe is célszerű belépnie.

KARALYOS (2000) is az összefogást hangsúlyozza a beszerzésben, illetve a szolgáltatások területén és az értékesítésben. Fokozott hangsúlyt kellene fektetni a családi gazdaságok beszerzési, illetve értékesítési pozícióinak javítása céljából a beszerző-értékesítő szövetkezetek létesítésének elősegítésére. A mezőgazdasági

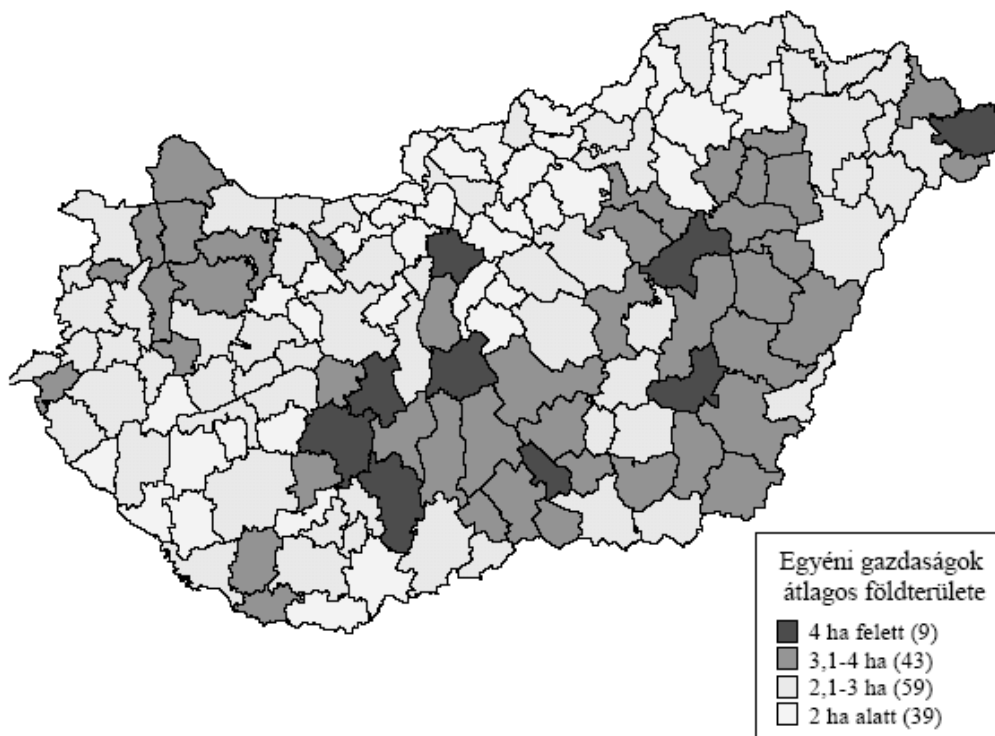
termelők alkupozíciójának javítása érdekében az értékesítő szervezetek regionális, illetve országos hálózatát lenne célszerű létrehozni.

CARTER (2001) elemzése szerint a gazdák észrevették, hogy termelésüket vertikálisan integrált cégek diktálják, ami gazdaságuk sérülékenységéhez vezet. A gazdák ereje a minőségben, nagyobb hozzáadott értékű feldolgozott termékekben és a horizontális integrációban rejlik.

Mindezekkel ellentmond SZŰCS – CSENDES (2002) kijelentése, miszerint az ezredforduló végére a termelői összefogás szinte teljesen megszűnt.

A mai magyarországi birtokszerkezetet nem célszerűségi és ésszerűségi okok alakították ki, hiszen a gazdaságtípusok és azok méretei nem igazodnak sem a termőhelyi, sem a közgazdasági adottságokhoz, de a társadalmi feltételekhez és igényekhez, sőt a nemzetgazdasági célkitűzésekhez sem. A gazdaságok méretét és típusát a fenti tényezőkre alapozva, azokkal összhangban kellene kialakítani. Az egyéni gazdaságok átlagos földterületének országos adatait követhetjük nyomon a 9. ábrán.

9. ábra: Egyéni gazdaságok átlagos földterülete

Forrás: DORGAI, 2002

A birtokméretet befolyásoló tényezők és azok hatása DOBOS (2000) alapján:

Termőhelyi adottságok

A termőföld minősége alapvetően befolyásolja az ágazatok és növényi kultúrák megválasztását. A jobb minőségű földek alkalmasak intenzív, munkaigényes növények termesztésére, ami megteremti a lehetőséget arra, hogy viszonylag kis gazdasági méret is biztosítsa a család munkaerejének foglalkoztatását, és az elvárt jövedelmet. Ezzel szemben a kedvezőtlen adottságú területeken az alacsony jövedelmezőségi viszonyok miatt nagyobb területű gazdaságokat célszerű kialakítani, különösen akkor, ha a mezőgazdasági termelésen kívül nem kínálkozik más munkaalkalom. Ezeken a területeken elsősorban a közepes méretű gazdaságok kialakítása indokolt, ők képesek a vázolt körülmények között elfogadható jövedelmet elérni.

A domborzat és éghajlati tájolás is fontos tényező. Ha a kedvező fekvésű domb- és hegyvidékek jó talajadottságokkal bírnak, akkor célszerű ültetvényeket kialakítani kisebb gazdasági mérettel, a kedvezőtlenebb tájolás inkább legelő- és erdőgazdálkodást tesz lehetővé nagy méretek mellett.

Azokon a területeken, ahol a mezőgazdaságnak környezet-, táj- és természetvédelmi feladatokat kell ellátnia, gazdaságilag előnytelen a kisméretű gazdaságok működtetése, a szükséges beruházások sok esetben nagyobb területi egységet, valamint tőkét kívánnak meg.

Munkaerő

Ahol bőséges mezőgazdasági munkaerő áll rendelkezésre és a föld minősége is jó, adott a lehetőség az intenzív termesztésre, ami kisebb méretekben megfelelő jövedelmet biztosít. Ahol viszont nagyobb az aránya a nem mezőgazdasági dolgozóknak, ott inkább a hobbi- és törpegazdaságoknak van létjogosultsága.

A munkaerővel kapcsolatos fő probléma hazánkban az, hogy az egyes régiók, területek mezőgazdasági munkaerő-ellátottsága valamint népsűrűsége nem áll kellőképpen összhangban a termőföldek minőségével, termőképességével.

Közgazdasági viszonyok

Itt kell megemlíteni a tőkeellátottságot, hitelekhez, támogatásokhoz való hozzájutást, amelyek a méret alapvető korlátai lehetnek. Ide tartozik továbbá a fogyasztók és feldolgozók távolsága, valamint az infrastruktúra. A kisebb egységekben gazdálkodó

munkaigényes termelést végzőknek nagyobb biztonságot jelent a feldolgozóhelyek közelsége, míg a közepes méretű gazdaságok gyengébb infrastruktúrájú területeken, kevésbé intenzív kultúrák termesztése mellett sem kerülnek különösebb hátrányba.

Fontos megjegyezni, hogy a fenti nézetet nem mindenki osztja. SZŰCS ÉS MTSAI. (2003) szerint éppen a kedvező adottságú területek alkalmasak a profitérdekeltségű nagyvállalatok megszervezésére, az átlagosnak mondható viszonyok a családi gazdaságok számára teszik lehetővé a sajátosságaiknak megfelelő hasznosítást, míg a legkedvezőtlenebb természeti és közgazdasági adottságú területeken racionális gazdasági formaként a mezőgazdasági termelést melléktevékenységként folytatókat említik.

Nemzetgazdasági célkitűzések

Függetlenül a termőterület nagyságától, a gazdaság típusától a termelőknek az alábbi célokat kell megvalósítaniuk:

- legalább a társadalmi átlagnak megfelelő életszínvonal,
- a társadalom mezőgazdasági termékek iránti szükségletének kielégítése (megfelelő mennyiségben, minőségben és áron),
- a vidék népességmegtartó képességének elősegítése,
- természet- és környezetvédelmi feladatok ellátása.

ÁNGYÁN (2001) is foglalkozik a gazdálkodás méretezési problémáival. Részben azonos nézeteket vall, mint az előző szerző, de ő kiemelten kezeli a környezet heterogenitásának alapvető szerepét, míg a munkaerővel nem foglalkozik e tekintetben. A gazdaságok méretének kialakítását szerinte sem elégséges, sőt kifejezetten káros csupán gazdaságossági, technikai-technológia, méretökonómiai kérdésként kezelni. Hangsúlyozza az ökológiai, talajvédelmi, kultúr-ökológiai, tradicionális földhasználati, esztétikai szempontok figyelembevételét a gazdaságok méretezésénél. Éppen emiatt gazdaságos, környezeti szempontokat is figyelembe vevő, hosszú távon működőképes birtokok csak okszerű birtoktervezéssel hozhatók létre. Ez lenne tehát az első lépés az oly sokat emlegetett többfunkciós mezőgazdálkodás és környezetgazdálkodás megvalósításához.

A vélemények tehát eltérőek olyan értelemben, hogy mely területeken milyen birtoknagyság és gazdálkodási forma lenne indokolt, az azonban vitathatatlan, hogy

hazánkban *ésszerűbb birtokpolitikára* lenne szükség a jelenlegi problémák megoldásának elősegítésére. Külön kiemelendő, hogy Magyarország erre a területre egyáltalán nem koncentrált a SAPARD prioritások kiválasztásánál, így lemaradásunk ezen a téren számottevő.

3.3.4. A családi gazdaságok szerepe a magyar mezőgazdaságban

DOBOS (2000) szerint „*az egyes gazdaságtípusok gazdasági, társadalmi és politikai jelentőségét alapvetően a számuk és a termőterületben való részesedésük aránya határozza meg*”. Természetesen egyéb tényezők is befolyásolják, mint például művelési ág, a kibocsátott termékek mennyisége és minősége, és persze a jövedelmezőség is, mezőgazdaságon belüli súlyukat azonban alapvetően meghatározza a különböző gazdaságtípusok száma és az általuk művelt termőterület aránya.

A 4. táblázatban láthatjuk a gazdasági szervezetek és egyéni gazdálkodók számát és részesedését a mezőgazdasági területből.

4. táblázat: A gazdasági szervezetek és az egyéni gazdaságok száma, és az általuk használt terület nagysága 2005-ben

Megnevezés	Szám (db)	Mezőgazdasági terület (millió ha)	Átlagos méret (ha)
Gazdasági szervezet	7 900	3,8	487
Egyéni gazdaság	706 900	2,6	3,5
Összesen	714 800	6,4	–

Forrás: KSH, 2006

A 4. táblázatból kitűnik, hogy hazánkban a mezőgazdasági terület közel 60%-án gazdasági szervezetek, 40%-án pedig egyéni gazdaságok folytatnak termelést, de a társas gazdaságok az összes gazdálkodó számából mindössze 1%-ot tesznek ki. Így megállapíthatjuk, hogy nagyon is indokolt foglalkozni az egyéni gazdaságokkal, hiszen számuk és az általuk művelt mezőgazdasági terület aránya nem elhanyagolható.

Az egyéni gazdaságok száma a nyolcvanas évektől folyamatos csökkenést, míg az általuk művelt földterület mérete növekedést mutat. A KSH adatai alapján az alábbi táblázat tartalmazza az egyéni gazdaságok számában és a művelt terület nagyságában bekövetkezett változásokat.

Az 5. táblázat adatai alátámasztják a korábbiakban említett birtokkoncentráció folyamatát. Azt is láthatjuk, hogy az átlagos birtokméret is növekedett, de ez a 3,3 ha átlagos nagyság még mindig elég kicsi, arról nem is beszélve, hogy ez csak egy átlagos méret.

5. táblázat: Az egyéni gazdaságok számának, általuk művelt terület nagyságának változása 1986-2005 között

Év	Egyéni gazdaságok száma (ezer db)	Művelt földterület (ezer ha)	Átlagos méret (ha)
1986	1 415	544	0,38
1991	1 396	640	0,46
1994	1 201	1 500	1,25
2000	960	2 544	2,65
2005	707	2 600	3,30

Forrás: KSH, 2004; 2006

Ahhoz, hogy pontos képet kapjunk az egyéni gazdaságokról, be kell mutatni, hogy az egyes méretkategóriák között hogyan oszlik meg a gazdaságok száma. (6. táblázat)

6. táblázat: Az egyéni gazdaságok méret szerinti megoszlása 2004-ben

Méret	Egyéni gazdaságok		Földterület megoszlása (%)
	száma (db)	megoszlása (%)	
10 ha alatti	662 856	93,60	28,4
10-50 ha	37 132	5,20	32,4
50-100 ha	5 130	0,70	15,0
100-300 ha	3 062	0,40	21,6
300 ha feletti	153	0,02	2,6
Összesen	708 333	100,00	100,0

Forrás: KSH, 2004

Hazánk birtokszerkezetéről a legtöbbször azt olvashatjuk és hallhatjuk, hogy nagyon szétaprózott. Valóban igaz, hogy a kisméretű gazdaságok vannak többségben, de ne felejtjük el, hogy a mezőgazdasági területünk 60%-át gazdasági szervezetek hasznosítják, és ezek 45%-a 100 ha feletti méreten gazdálkodik, továbbá láthatjuk, hogy az egyéni gazdaságok által művelt terület egynegyedét is 100 ha-nál nagyobb méretű birtokok képezik. Éppen ezért inkább a polarizáltság és a dualitás jellemző

mezőgazdaságunk szerkezetére. A közepes méretű gazdaságok aránya viszont kevesebb a piacgazdaságokban szokásosnál.

A 2000. évi Általános Mezőgazdasági Összeírás (ÁMÖ) szerint a 0,5 ha alatti területű egyéni gazdaságok aránya az összes egyéni gazdaságon belül 61%, míg az általuk művelt földterületből mindössze 3,9%. Ezzel szemben a csupán 1%-ot kitevő 50 ha feletti gazdaságok művelik az egyéni gazdaságok területének 31%-át. Míg hazánkban az 5 ha alatti egyéni gazdálkodók aránya 90%, addig az EU-15 átlaga 58%. Érzékelhetjük a nagyfokú differenciálódást és aránytalanságot a családi (egyéni) gazdaságokon belül. (HAMZA ÉS MTSAL., 2002; CSILLAG ÉS MTSAL., 2001; POTORI – UDOVECZ, 2004; BARANYI, 2003)

Összehasonlításképp néhány szó az Európai Unió meghatározó tagállamának, Németországnak az üzemi szerkezetéről. A mezőgazdasági üzemek száma 2004-ben 372 400 volt, ezek 2 ha feletti méretűek. Ezen kívül mintegy 32 ezer olyan gazdaság van, amely 2 ha-nál kisebb területen gazdálkodik. Az összes gazdaság nem egészen 8%-a folytat termelést 100 ha-nál nagyobb területen, de ők művelik a termőterület közel felét. Jogi forma szerint dominál a családi gazdaság, az üzemek több mint 94%-a működik e formában, termőterületből való részesedésük pedig 69%. (SULYOK, 2005)

A családi gazdaságok többségének esetében a jövedelem csak egy része származik a mezőgazdasági termelésből, többségük főként saját ellátásra termel, megélhetésükhöz pedig szükség van külső forrásra is. Nincs ez másképp a fejlett országokban sem: általános tendencia, hogy egyre nő a külső jövedelem aránya a farmerek összjövedelmén belül. (COUGLER, 2005) A német családi gazdaságok 55%-a szintén mellékfoglalkozásként végzi termelő tevékenységét.

A köztudatban az amerikai farmok talán egy kicsit túlmisztifikált üzleti formaként élnek, de ott is hasonlóan differenciáltak, mint hazánkban. Az Egyesült Államokban az árutermelő farmok 17%-a állítja elő a mezőgazdasági termelés 83%-át, miközben a kisebb méretű farmok termelése egyre inkább jövedelemkiegészítő szerepű, vagy csupán saját fogyasztásra termelnek. (MOLNÁR, 2000)

Három kategóriáját különböztetik meg az amerikai családi gazdaságoknak: létfenntartó, részidős és kereskedő (árutermelő) farmok. Mint ahogy már említettem, ez utóbbiak adják a mezőgazdasági termelés túlnyomó részét, de megjegyzendő, hogy ezeknek már vajmi kevés közük van a hagyományos értelemben vett családi gazdaságokhoz, több

ezer ha nagyságrendű birtokon gazdálkodnak, és esetükben szó sincs arról, hogy főként a család munkaerejére támaszkodnának. (HENEGAR, 1999)

A gazdálkodás célja szerint a KSH négy csoportot különböztet meg. A 7. táblázat tartalmazza az egyéni gazdaságok gazdálkodási cél szerinti megoszlását a 2000. évben.

7. táblázat: Az egyéni gazdaságok gazdálkodási cél szerinti megoszlása 2000-ben

Megnevezés	Me.	Gazdaságok összesen	Ebből			
			csak saját fogyasztásra termelő	felesleget értékesítő	főként értékesítésre termelő	gazdasági szolgáltatást végző
Gazdaságok száma	db	958 534	578 546	301 482	76 316	2 190
Gazdaságok aránya	%	100,0	60,4	31,5	8,0	0,2
Családi munkaerő száma	fő	1 982 679	1 152 320	660 097	165 860	4 402
Családi munkaerő aránya	%	100,0	58,1	33,3	8,4	0,2

Forrás: KSH, 2004; POTORI – UDOVECZ, 2004

Láthatjuk, hogy az egyéni gazdaságok több mint 90%-a önellátás, illetve a megtermelt felesleg értékesítése céljából folytat mezőgazdasági termelést, és mindössze 8%-uk végez kifejezetten árutermelést, bár ez az érték a GSZÖ adatai szerint 2003-ban már 11,6%. Így a gazdaságok mintegy 40%-a vesz részt piaci termék-előállításban, de ezek többsége csak alkalmanként, jövedelemkiegészítő céllal jelenik meg a piacon. Az EU ajánlása szerint az tekinthető főfoglalkozásúnak, aki legalább évi 225 napot dolgozik mezőgazdaságban. Ennek a kritériumnak csupán az árutermelő gazdaságok 13,1%-a tesz eleget. (POTORI – UDOVECZ, 2004; BARANYI, 2003)

A nem árutermelő gazdaságok döntő többségükben megélhetést segítő gazdaságok vagy ún. „szociális szerepű termelők”, termelésük az önellátást és jövedelem-kiegészítést szolgálja. A vidék lakossága hagyományosan foglalkozik mezőgazdasági termeléssel, a vidéki életforma szerves részét képezi, azonban ez a fajta termelés önmagában nem nyújt biztonságos megélhetést, csupán a szociális feszültségeket csökkenti. Ezek a gazdaságok egyébként általában nem is felelnek meg a piaci verseny feltételeinek, és korábban sem a mezőgazdaságból éltek meg. Többnyire más lehetőség híján folytatnak termelést, illetve élelmiszer-kiadásaik csökkentése céljából. A mezőgazdasági termelést az élet természetes velejárójának tekintik, egyfajta szokásmód lett a „kicsiben való mezőgazdálkodás”, amely a szocialista rendszer háttáji gazdaságaiból eredeztethető.

Jellemző rájuk az idős korúak (nyugdíjasok) magas aránya és a kedvezőtlen képzettség szerinti összetétel. E termelői rétegről való gondoskodás részben a vidékfejlesztés hatókörébe tartozik, társadalmi összefogást igénylő feladat. (KOVÁCS, 2001)

A közelmúltban került a kormányzati elképzelések előterébe a családi gazdaságok számának növelése. A 2001-ben létrehozott Nemzeti Földalap (NFA) rendeltetései között első helyen szerepel a működőképes családi gazdaságok kialakításának elősegítése. (2001. ÉVI CXVI. TÖRVÉNY) Fontos azonban, hogy nemcsak földhöz juttatással, hanem pénzbeli támogatásokkal és kedvezményes hitelekkel kell olyan helyzetbe hozni a családokat, hogy azok fenn tudjanak maradni. Szem előtt kell tartani azt is, hogy csak az életképes gazdaságok tudnak a fenti támogatások révén sikeres gazdálkodást folytatni, a szociális gondokat más módszerekkel kell megoldani. A családi gazdaságok környezetbarát jellege és népességmegtartó ereje szintén a támogatásuk mellett szól. A megerősítésük lehetővé teszi, hogy az ezekhez a gazdaságokhoz kötődő emberek a városi polgárok életszínvonalára emelkedjenek. (BODOSI, 2001)

HEKLINÉ (2002) elemezve a vidéki térségek foglalkoztatási lehetőségeit úgy vélekedik, hogy a jövőben a családi gazdaságoknak, a hatékonyan működő nagyüzemeknek (szövetkezetek, egyéb mezőgazdasági termelést folytató gazdasági társaságok) éppúgy helye van az üzemi struktúrában, mint a megélhetést segítő gazdaságoknak. Külön kell választani a versenyképességet előtérbe helyező, gazdasági méretet elérő üzemeket (elsősorban családi gazdaságok és nagyüzemek) és a megélhetést biztosító gazdaságokat. Ezeknek a gazdaságoknak egyrészt hagyományai vannak, másrészt a társadalmi-gazdasági környezetből adódó szükséglet hívja őket létre. A megélhetést segítő gazdaságok közé azokat az egységeket sorolom, amelyeknek első számú célkitűzése nem a hatékony termelésből adódó nyereségszerzés, hanem a jövedelem kiegészítés, illetve azokon a területeken, ahol más munkalehetőség nincs, a létfenntartáshoz szükséges jövedelem biztosítása.

Ugyancsak jelentős szerepük lesz a családi gazdaságoknak a mezőgazdasági népesség foglalkoztatásának szempontjából is. Ehhez azonban növelni kell a gazdálkodók képzettségi szintjét (nem kizárólag a támogatások igénybevétele miatt), ami egyben feltételezi a korszerű technikai eszközök (pl. számítógép, internet, stb.) ismeretét és alkalmazását is. Végző célkitűzésként lehet megfogalmazni azt, hogy a későbbiekben ezek a gazdaságok lehetőség szerint képesek legyenek azt a munkaerőt is foglalkoztatni,

akik a jelenlegi struktúrában pl. a megélhetést segítő gazdaságok egy részében dolgoznak.

Az elmúlt csaknem egy évszázad rendszerváltásokon átnyúló iparosodási és modernizációs folyamatai lassan és felemás módon zajlottak, következésképpen a különböző gazdasági-vagyoni helyzetű, iskolázottságú, munkakultúrájú stb. rétegek és csoportok társadalmi és gazdasági integrációja is hasonlóképpen eltérő módon ment végbe. E felemásság fontos jellemzőjének tekintettük azt a tényt, hogy a mezőgazdaságot különböző időszakokban és okok miatt elhagyó társadalmi rétegek és csoportok teljes értékű átstrukturálódása nem történt meg. Ezen azt értjük, hogy az iparba, építőiparba, kereskedelembe, oktatásba stb. átkerült foglalkoztatottak nagy része nem volt képes az innen származó kereseteiből megélni, és továbbra is foglalkozott mezőgazdasági termeléssel. A megélhetésnek ez a módja társadalmi tömegjelenség volt hazánkban, jelezve a gazdaság fejletlenségét, eltartó- és integráló képességének korlátozottságát. Miután az egyes társadalmi rétegek és csoportok eltérő mértékben és módon vettek, vagy kényszerültek részt venni a mezőgazdasági termelésben, ez egyszersmind társadalmi-gazdasági integráltságuk eltérő állapotára utal. Arra, hogy a társadalom alsó rétegeiben az integráltság alacsony szintű és törékeny, hiszen minden alkalommal, amikor gazdasági nehézség vagy kimondottan krízishelyzet adódik – gondoljunk a nyolcvanas évekre vagy a rendszerváltás időszakára –, e termelési-megélhetési forrás szerepe jelentősen felértékelődik. (LAKI, 1997)

Mindezek alapján kijelenthető, hogy a családi gazdaságoknak a mai napig létjogosultsága van a mezőgazdaság szervezetében.

3.4. Az őstermelés

Bár a dolgozatnak nem képezi konkrét tárgyát az őstermelés problematikája, természetes kapcsolata a családi gazdaságokkal elvitathatatlan. Ezért érintőlegesen – a szakirodalom-feldolgozás átfogóbbá tétele érdekében – tárgyalni kívánom a témát.

Az ÚJ MAGYAR LEXIKON (1962) szerint az őstermelés a statisztika és a közgazdaságtan által használt fogalom, amely a természetben található anyagok megszerzésével és kitermelésével foglalkozó termelési ágakat foglalja egy csoportba. A

MAGYAR ÉRTELMEZŐ KÉZISZÓTÁR (2001) az őstermelőt, mint piaci elemet említi, aki saját termékeit a piacon értékesíti.

A mezőgazdasági őstermelő kategóriáját 1997. január 1-én vezették be. A ma érvényben lévő jogszabályok alapján őstermelő lehet minden 16. életévét betöltött magánszemély, aki saját gazdaságában, a vonatkozó törvényben felsorolt termékek előállítását nem egyéni vállalkozóként végzi, és ennek igazolására **őstermelői igazolvánnyal** rendelkezik. Általános szabály, hogy az őstermelővé válás állampolgárságtól független, tehát hazánk területén ilyen tevékenységet végző, ebből jövedelmet szerző külföldi magánszemély is lehet őstermelő. Az őstermelői igazolványt a gazdálkodó lakhelye szerint illetékes falugazdász állítja ki.

A mezőgazdasági őstermelői igazolvány az őstermelői tevékenységből származó bevételek nyilvántartására alkalmas, hitelesített okirat, amely az adóigazolvány egyidejű felmutatásával igazolja, hogy tulajdonosa mezőgazdasági őstermelői tevékenységet folytat és jogosult a személyi jövedelemadóról szóló törvény mezőgazdasági őstermelőkre vonatkozó rendelkezései szerinti adózásra. (1995. évi CXVII. TÖRVÉNY)

Az őstermelői igazolvány szerepe kettős:

1. Egyrészt igazolja, hogy a termelő saját gazdaságában állítja elő termékeit és azokat értékesíti,
2. Másrészt tájékoztat arról, hogy adott évben milyen és mennyi terméket értékesített a gazdálkodó.

Az igazolvány segítségével megállapítható az értékesített termék eredete, minőségi kifogás esetén visszakereshető az áru származása, illetve a kereskedők az őstermelői igazolvány adataira hivatkozva igazolhatják az áru megszerzésének körülményeit.

Az őstermelői igazolvány két részből – az *adatnyilvántartó lapból* és az *értékesítési betétlapból* – áll.

Lehetőség van **egyéni** vagy **közös őstermelői igazolvány** kiváltására is. Közös őstermelői igazolványt a magánszemély a vele egy háztartásban élő családtagjával, családtagjaival együttesen tett nyilatkozattal igényelhet. (Ebben a vonatkozásban családtagnak minősül az őstermelő házastársa, egyenes ági rokona – ideértve az

örökbefogadott mostoha és nevelt gyermekét, örökbefogadó, mostoha- és nevelőszülőjét is.)

A közös őstermelői igazolvány előnyei:

- Nem kell külön figyelmet fordítani arra, hogy kinek a nevére adják le a terméket, terményt.
- A vásárlásoknál nincs jelentősége annak, hogy a családtagok közül kinek a nevére szól a számla.
- A családtagok között egyenlő arányban oszlik meg a jövedelem, így azt személyenként nem kell külön számon tartani.

A közös őstermelői igazolvány hátrányai:

- Az őstermelői igazolvány csak egy példányban áll rendelkezésre a családban.
- A közös őstermelői igazolvánnyal való termelésnél előírás, hogy a jövedelem egyenlően oszlik meg a családtagok között, nem lehet „irányítani” a bevétel és a költség családtagok közötti megoszlását.

A mezőgazdasági őstermelőnek tevékenysége megkezdésekor nyilatkoznia kell, hogy bevételeit milyen adózási forma alapján kívánja elszámolni az adóhatóság felé. Adózóként a 8. táblázatban felsorolt adózási módok egyikét választhatja jövedelmének megállapítására:

8. táblázat: Az őstermelők által választható adózási módok

6 millió Ft árbevétel alatt	6 millió Ft árbevétel felett
<ul style="list-style-type: none"> • Kistermelői átalányadózás • 10%-os költséghányad • Tételes költségelszámolás	<ul style="list-style-type: none"> • 10%-os költséghányad • Tételes költségelszámolás

Forrás: KVAN CZ, 2003

A 9. táblázatban összegezve láthatók az előbbieken kifejtett adózási módokból származó előnyök és hátrányok:

9. táblázat: Az egyes őstermelői adózási formák előnyei és hátrányai

Előnyök	Hátrányok
10%-os költségnyad	
<ul style="list-style-type: none"> • a költségekről nem szükséges számla • nincs költségnyilvántartás • adókedvezményeket lehet igénybe venni • egyszerű, könnyen alkalmazható • nincs árbevételi felsőhatár 	<ul style="list-style-type: none"> • a teljes bevétel 90%-a jövedelemnek számít • a veszteség nem határolható el • nem szolgáltat információt a gazdálkodónak • bizonyos árbevétel felett nem célszerű alkalmazni • a tényleges költségek nem számolhatók el
Kistermelői átalányadózás	
<ul style="list-style-type: none"> • a termelési költségekről nem szükséges számla • nem kell a költségeket nyilvántartani • egyszerűen alkalmazható • minimális a nyilvántartása 	<ul style="list-style-type: none"> • a veszteség nem határolható el • a kedvezményeket nem lehet igénybe venni • az árbevétel felső határa 6 millió forint • diktált a jövedelem meghatározása
Tételes költségelszámolás	
<ul style="list-style-type: none"> • számla nélkül is elszámolható bizonyos költség • a veszteség elhatárolható • kedvezményeket lehet igénybe venni • a jövedelmet a gazdálkodó „irányítja” • a tényleges adófizetés határa kitolódik • nincs árbevételi felső határ 	<ul style="list-style-type: none"> • a költségeket gyűjteni, nyilvántartani szükséges • minimális szakértelemre van szükség • nyilvántartásokat szükséges vezetni

Forrás: KVAN CZ, 2003

A mezőgazdasági őstermelő magyar sajátosság, az Európai Unió más országaiban nem ismert fogalom. Ott a magánszemélyek mezőgazdasági tevékenységet kizárólag családi gazdasági formában végeznek. Adókötelezettségük is elkülönülten kerül megállapításra, jelentős számú kedvezmény figyelembevételével.

3.5. Családi gazdaságok versenyképessége

A versenyképesség a rendszerváltás óta központi kérdésévé vált a magyar agrárgazdaságnak. A szükségképpen létrejött és még jelenleg is folyamatban lévő szerkezetátalakítás, a nemzetközi összehasonlíthatóság és az ágazatok teljesítményének mérése szempontjából egyaránt fontos terület. Értelmezése azonban sokrétű lehet és a

mezőgazdaság sajátosságait figyelembe véve szükség is van arra, hogy a versenyképességet több oldalról vizsgáljuk. A versenyképesség fogalma, területei és mérése történetileg sokat változott, de egységes, általános érvényű meghatározása, egzakt mérése máig nincs. (MADAI, 2006)

Már FEHÉR és PETE (2001) is felhívta a figyelmet arra, hogy az agrárpolitikai döntéseknek meg kell teremtenie az élet- és versenyképes gazdálkodás feltételeit. Ez lenne a kiindulási alap ahhoz, hogy a termelők minél nagyobb hányada teljesíthesse az EU Közös Agrárpolitikájának követelményeit. A KAP célkitűzéseinek alapját az európai mezőgazdasági modell jelenti, amely a versenyképesség és hatékonyság mellett a környezet- és tájvédelem, valamint a foglalkoztatottság kiemelt szerepét hangsúlyozza.

A MAGYAR ÉRTELMEZŐ KÉZISZÓTÁR (2001) alapján versenyképes az, „*aki, vagy ami a siker reményével vehet részt valamilyen versenyben*”. Ez a verseny a mezőgazdaságban ma sajnos sok gazdaság számára nem a minél magasabb jövedelem eléréséért, hanem a túlélésért folyik.

A versenyképesség legáltalánosabban „*az adott gazdaság piaci eredményességét, a piaci versenyben való helytállását, az alkalmazkodásra való hajlamát, fenntartható fejlődését jelenti*.” Ezen meghatározás szerint a versenyképesség értelmezhető makrogazdasági, ágazati, regionális, vállalati és termékszinten is. (FEHÉR – PETŐ, 2003)

BORSI (2005) kifejti, hogy a versenyképesség meglehetősen komplex és összetett fogalom. A vállalati szinten értelmezett versenyképességnek két eredőjét szokták megkülönböztetni. A költségeket, hiszen az a piaci szereplő versenyképesebb, amelyik alacsonyabb költségek mellett tud termékeket értékesíteni a piacon. A versenyképesség másik eredője a termékhez kapcsolódik, gyakori elnevezése minőségi versenyképesség. Ha a piacra szánt termék újdonságnak számít, ha jó minőségű, ha az értékesítő/exportáló cég/ország piaci imázsa jó, ha jók az értékesítés csatornái, ha jó a reklám, akkor a termék annak ellenére is versenyképes és gazdára talál a piacon, hogyha drágább, mint a konkurens termék, mert ezeket a sajátosságokat a vevők felárral honorálják. Ebben az összefüggésben a versenyképesség hordozója az innováció, a megújulásra való képesség.

MAGDA (2000) szerint mezőgazdaságunk versenyképességének fejlesztési lehetőségei lehetnek az üzemi szerkezettel összehangolt termelési szerkezet kialakítása és ezzel összefüggésben a méretökonómia, a szakmai tudás és a szaktanácsadás. A szerző 3 típusba sorolja a gazdaságokat. E szerint vannak kereskedelmi árutermelő gazdaságok, melyek korszerű technológiával nemzetközileg is versenyképessé tehetők, méretük is alkalmas arra. A családi középgazdaságok hosszabb távon támogatással, termékpályás integráció megvalósításával, szaktanácsadással versenyképessé válhatnak. Végül a szociális kisüzemi termelést említi, amelynek a vidék népességmegtartásában, a foglalkoztatásban és jövedelem-kiegészítésben van kiemelt szerepe.

BUDAY-SÁNTHA (2004) lényegében hasonló fejlesztési célokat jelöl meg a versenyképesség javítására. Az alacsony versenyképesség okait a következőkben határozzák meg:

- szélsőségesen differenciált gazdasági szerkezet (a méret és a technológia szempontjából egyaránt),
- technológiai elmaradottság,
- termékpályák szervezetlensége,
- a piacokon jelentéktelen termékmennyiséggel megjelenő termelők nagy száma.

VISZT (2003) a minőség javítását tartja a versenyképesség növekedésének egyik kulcsfontos kérdésként. Felmérése alapján megállapítja, hogy ez lehet az egyik fontos célja az ösztönzési rendszerek fejlesztésének is.

A mezőgazdaság versenyképességét hatékonyan a támogatási rendszeren keresztül lehet növelni. A mezőgazdasági tevékenységbe való támogatásokkal történő állami beavatkozás a világ minden országában elterjedt. A támogatások a társadalom igényével összhangban célirányosak, nem kívánatos helyzet kialakulását gátolják, a jövőbeli termelés valamilyen irányú fejlesztését célozzák meg. (PFAU, 1998)

Versenyképességi tényező lehet a mezőgazdaságban a humán tőke is. Ezt az iskolázottság, végzettség felmérésén keresztül a technikai hatékonysággal összehasonlítva vizsgálták a magyar családi gazdaságok körében. (MAJTIS – VRANKEN, 2000) Tanulmányukban szignifikáns kapcsolatot mutattak ki az iskolázottság és a technikai hatékonyság között a hazai szántóföldi

növénytermesztéssel, valamint a tejelő szarvasmarha-tartással foglalkozó kistermelők körében.

Bár legtöbbször a családi gazdaságok kritériumának kizárólag a gazdaság megfelelő méretét tartják, hiba lenne azonban csupán erre korlátozni a versenyképesség problémakörét. Vitathatatlan, hogy a vállalkozások versenyképességének fő meghatározója a birtokméret, de nem lehet figyelmen kívül hagyni e tekintetben a család megélhetésének szempontjából fontos tényezőket, mint például a munkaráfordítás mennyiségét, annak évi potenciális munkaidőhöz viszonyított arányát. Fontos megemlíteni azt is, hogy amikor az optimális birtokméretről esik szó, sokan kizárólag növénytermesztésre szakosodott gazdaságként kezelik a családi gazdaságokat, holott az egyéni gazdaságok 46,1%-a vegyes profilú, 21,4%-uk pedig kizárólag állattenyésztéssel foglalkozik. (KSH, 2004) A kizárólag növénytermesztésre szakosodott gazdaságok optimális birtokmérete is nagy szórást mutat a termesztett növény vagy növények területigénye szerint.

A gazdaságok nagyság szerinti besorolása több módszer szerint lehetséges. A legelterjedtebb módszer a standard fedezeti hozzájárulás (SFH) számításán alapul, ami megfelel az Európai Unió előírásainak.

KOVÁCS – UDOVECZ (2003) megfogalmazásában a standard fedezeti hozzájárulás a termelés egységnyi méretére vonatkozó, a hozzáadott értékkel rokonságban álló kategória: a bruttó termelési érték és a közvetlen változó költségek különbözete. A standard jelző arra utal, hogy ezeket az értékeket nem egy adott üzemre, hanem normatívaként, az egyes régiókban található üzemek átlagára, és több év átlagaként határozzák meg. Ez minden EU-tagországban központilag, általában egy kijelölt kutatóintézetben történik (Magyarországon az AKI végzi a kalkulációt). A termelés egységnyi méretére (például 1 hektár búza, 1 tejelő tehén) vonatkozó SFH-értékeket megszorozva a gazdaságokban található konkrét termelési méretekkel, majd az egyes ágazatokra kapott értékeket összegezve, az üzem összes SFH-ját kapjuk. Egy üzem összes SFH-ja tehát két tényezőtől függ: az ágazatok fizikai méretétől és a termelés átlagos (statisztikai) jövedelmezőségétől (a normatív értékek használata miatt az üzem egyedi jövedelmezősége nem játszik szerepet). Az SFH fogalmának bevezetésével az üzemméret eltérő természetű jellemzői összegezhetővé és összehasonlíthatóvá válnak.

A gazdaság gazdálkodási típusát a különböző ágazatoknak az összes fedezeti hozzájáruláshoz viszonyított relatív súlya határozza meg. A gazdasági méretet (Economic size) a gazdaság ágazatainak összes standard fedezeti hozzájárulása alapján kell meghatározni és Európai Méretegységben (EUME), European Size Unit (ESU) kifejezni. Az EUME-érték, mint technikai mérőszám a gazdaságok életképességének jellemzésére használt jövedelmezőségi mutató. Jelenleg 1 EUME 1200 EUR-nak megfelelő értékű SFH-t jelent, ami hozzávetőleg 312.000 Ft-nak felel meg.⁵

Miután minden ágazatra meghatároztuk a fedezeti hozzájárulás nagyságát, ezt követően az értéket átváltjuk méretegységre. A gazdasági méret alapján kategóriákat lehet képezni, melybe besoroljuk a vizsgált gazdaságokat.

KESZTHELYI – KOVÁCS (2004) bemutatja az EU-ban jelenleg használt üzemméret-kategóriákat. (10. táblázat)

10. táblázat: Az EU-ban jelenleg használt üzemméret-kategóriák

Méret-Kategóriák	Kategória-határok EUME-ben	A felső határ EUR-ban	A felső határ Ft-ban ⁶	A méretkategória neve
I	< 2	2 400	624 000	nagyon kicsi
II	2 – 4	4 800	1 248 000	
III	4 – 6	7 200	1 872 000	kicsi
IV	6 – 8	9 600	2 496 000	
V	8 – 12	14 400	3 744 000	kis-közepes
VI	12 – 16	19 200	4 992 000	
VII	16 – 40	48 000	12 480 000	nagy-közepes
VIII	40 – 100	120 000	31 200 000	nagy
IX	100 – 250	300 000	78 000 000	igen nagy
X	250 –			

Forrás: KESZTHELYI – KOVÁCS (2004)

ALVINCZ és VARGA (2000) által végzett kutatás alapján 1 millió Ft értékű SFH-t 50 ha-on történő búzatermesztéssel, vagy 19 ha-on végzett cukorrépa termesztésével, vagy 8 db tejelő tehén tartásával, illetve 50 db sertés hizlalásával lehetett elérni. Egy 50 ha méretű családi gazdaságot alapul véve, ha az búzát termeszt, akkor a kis méretbe tartozik, de ha cukorrépat, akkor már közepes méretűnek tekinthető, ha pedig ez állattartással is kombinálódik, akkor akár a nagy gazdaságok közé is tartozhat. A fenti

⁵ 260Ft/EUR árfolyamon számolva

⁶ 260 Ft/EUR árfolyamon számolva

példa jól szemlélteti tehát, hogy a versenyképesség vizsgálatakor nem elegendő csupán a birtokméretet kritériumként állítani. Hasonló méret szerinti osztályozások a nyugat-európai országokban is vannak, a német rendszer például a bruttó jövedelem alapján kategorizálja a gazdaságokat.

A korábbi években is végzett kutatásokat az AKI az életképes családi gazdaságok méretét illetően, amikor 7 ágazat esetében határozták meg különböző feltételek mellett azt a gazdasági méretet, amely egy család „szolid megélhetéséhez” szükséges. Így például kukorica esetén hitel igénybevétele nélkül 50 ha, 50 illetve 70%-os hitelállomány mellett 60-66 ha-on folytatott termelés biztosít megélhetést egy család számára. Fontosnak tartom azonban megemlíteni, hogy a „szerény megélhetés” kategória sem határozható meg egyértelműen, de nagy valószínűség szerint nem azonos a versenyképesség fogalmával.

Végző soron a szerzőpáros azokat a fő- és mellékfoglalkozású mezőgazdasági vállalkozásokat sorolja a versenyképes családi gazdaságok közé, *„amelyek áru-előállító és áru-értékesítő tevékenységük során tendenciájában tartósan nyereségesen a piacon tudnak maradni és az adott családi gazdaságnak ilyen formában hosszabb távon is kedvezőek a fennmaradási kilátásai”*. (ALVINCZ – VARGA, 2000)

Az életképesség kérdése azért is fontos, mert az EU jogszabályok egyes vidékfejlesztési támogatások igénybeviteléhez megkövetelik a gazdaságilag életképes üzem meglétét.

Az AVOP-ban a gazdaságilag életképes üzem kritériumát az SFH és az EUME alapján határozzák meg. Az életképességet elsődleges kritériumként alkalmazzák a pályázatok elbírálásakor. Ha a vállalkozás az életképességi kritériumot nem teljesíti, támogatásban nem részesülhet.

Az EUME mértékét úgy határozták meg, hogy az igényelhető támogatások minél több mezőgazdasági termelő, illetve üzem részére elérhetőek legyenek, így a teszüzemi felmérések tapasztalata alapján az életképességi kritérium az 5 EUME feletti gazdálkodók esetére volt megállapítható. Az 5 EUME feletti kategóriába tartozik a mezőgazdasági vállalkozások, illetve üzemek által művelt földterület közel 90%-a.

A MAGYAR ÉRTELMEZŐ KÉZISZÓTÁR (2001) meghatározása alapján életképes valami, ha elég erős az életben maradáshoz, más megközelítésben aminek jövője van, ami sikerrel biztat.

Az EU az erősebb, versenyképesebb mező- és erdőgazdasági szektor létrehozása érdekében modernizációs irányelveket határozott meg, mely szerint azok a gazdaságok tekinthetők fejlesztendőnek, ahol a gazdálkodó: főfoglalkozású, megfelelő szakképzettséggel és tapasztalattal rendelkezik, fejlesztési tervet készít és megfelelő könyvelést vezet, illetve jövedelme: alacsonyabb a modernizációs célban meghatározott értéknél és a jelenlegi struktúra alapján nem tartható megfelelő szinten.

Az EU által megkövetelt gazdasági életképesség meghatározásában a tagországok más-más módszert alkalmaznak, lényeg, hogy bizonyítani tudják a gazdaságok életképességét. Egy módszer lehet, hogy a gazdaságoknak el kell érnie egy kalkulált minimális ágazati méretet, de mi történik akkor, ha az ágazatok kombinálódnak, és azok egyike sem éri el a minimális méretet, viszont a család megélhetését biztosítják.

Összefoglalva, az EU követelményeinek megfelelően kétféle lehetőség van az életképesség meghatározására: konkrét naturális paraméter (általában minimális területi vagy ágazati méret kritérium), vagy valamilyen szintetizáló mutató. Ilyen mutató a korábban említett SFH, de lehet ezen kívül a gazdaság bevétele, termelési értéke, eredménye is. Szinte mindegyik mutató alkalmazásának van valamilyen korlátja. A leggyakrabban alkalmazott módszer a SFH szerinti meghatározás, ugyanis bármely kombinációban előforduló termelési szerkezetre alkalmazható. Minden ágazatnak létezik egy kalkulált SFH-értéke, így a gazdálkodónak csak az ágazatai méretét kell megadnia. (DORGAI ÉS MTSAL., 2003)

Az egyik legnagyobb probléma az, hogy mi lesz azokkal a gazdaságokkal, akik nem érik el az életképes méretet. Ők azok, akik méretüknél fogva nem jogosultak a modernizációs támogatásokra, részesülhetnek azonban közvetlen támogatásokban, illetve a vidékfejlesztési támogatásokban, leginkább a kísérő intézkedések keretein belül, amelyek a következők (DORGAI ÉS MTSAL., 2003):

- korai nyugdíjazás,
- szerkezetátalakítás alatt álló félig önellátó gazdaságok támogatása,
- termelői csoportok létrehozásának ösztönzése,
- az EU környezetvédelmi, állatjóléti és higiéniai előírásainak való megfelelés elősegítése.

Habár Közép-Európa, így az Unió agrárstruktúráját is a családi gazdaságok magas aránya határozza meg (Németországban, Ausztriában, Svájcban), és a Közös Agrárpolitika is nagy hangsúlyt fektet rájuk, mégis egyre többen kényszerülnek feladni az e keretekben folytatott termelést. Szakértők szerint viszont semmilyen más struktúra nem képes meghaladni azt az alkalmazkodó- és teljesítőképességet, amit a családi gazdaságok tudnak nyújtani a lakosság egészséges és megfelelő élelmiszerrel való biztonságos ellátása, a környezetvédelem, valamint a gazdag vidéki kultúra és a táj fenntartásának területén. Mindenképpen olyan agrárpolitikára lenne szükség, amely jobban figyelembe veszi a regionális sajátosságokat a mezőgazdaság szempontjából, mert egészen kis területi egységeken belül is nagymértékben eltérnek a termelés feltételei és az üzemi szerkezet is, nemhogy az egyes tagországokban. Ezeket a területi sajátosságokat pedig figyelembe kellene venni a támogatási intézkedéseknél, mert külső védelem nélkül a családi gazdaságoknak nincs túlélési esélyük. (SIGEL – STEINLEITNER, 2001)

A mezőgazdasági egyéni gazdaságok a mezőgazdasági tevékenységet bármilyen formában is végzik, a szerzett bevételből a jövedelmet a személyi jövedelemadó-törvény előírásai alapján határozzák meg. (KVANCZ, 2003) A mezőgazdasági magánszemélyek által kimutatott jövedelem sajátossága, hogy az **bruttó jövedelem**, mivel tételesen nem tartják nyilván a költségek között a személyi jellegű ráfordításokat (munkabért), azok a jövedelemmel együtt jelennek meg. (PFAU – POSTA, 1996) A mezőgazdasági kistermelői jövedelem sajátossága, hogy az részben természetben, részben pénzjövedelemben jelenik meg. ÁNGYÁN (2002) megállapítja, hogy az egyéni gazdaságok jövedelmét nagymértékben befolyásolja az, hogy az ország milyen területén gazdálkodnak. A kiváló körülmények között tevékenykedők a piaci versenyben helytállnak, míg a kedvezőtlen adottságú területeken gazdálkodók csak kiegészítő támogatásokkal juthatnak az őket megillető jövedelemhez.

A versenyképesség helyes és átfogó megítéléséhez célszerű lenne a kapcsolódó, többé-kevésbé hasonló, bővebb vagy szűkebb fogalmakat is áttekinteni, mint például az életképesség, a hatékonyság és a jövedelmezőség. Erre jelen disszertáció keretében a terjedelmi korlátok miatt nem vállalkozhattam.

4. A FELMÉRÉS EREDMÉNYEINEK ÉRTÉKELÉSE

Ebben a fejezetben 198 mezőgazdasági termelő körében végzett kérdőíves felmérés adatain alapuló elemzés eredményeit közlöm, akik tevékenységüket főként a család munkaerejére alapozva végzik, és kevesebb, mint 300 ha méretű területen folytatnak termelést. A felmérés elsődleges célja az volt, hogy a későbbiekben ismertetett modellszámításokhoz az országos és regionális statisztikai adatok mellé konkrét gazdaságok adataival is rendelkezzek, amelyekkel az elkészített modellt tesztelni tudom.

Előrebocsátom, hogy osztom DUSEK (2006) véleményét, miszerint a gazdasági és társadalmi életre vonatkozó területi statisztikai adatok mindegyike adott földrajzi helyen, adott időpontban vagy időszakban megfigyelt sokaságra vonatkozó, számszerű formában rendelkezésre álló *történeti információ*. A statisztikai adatok a valószínűség számítás eszköztárának bevetése nélkül teljes mértékben megfelelnek annak a célnak, hogy adott társadalmi-gazdasági jellemzőket számszerűen leírjanak. Jelentésük nagy részét abból nyerik, hogy időben és térben változó nagyságúak; állandóságuk vagy nagyfokú időbeli és térbeli stabilitásuk mellett általában csökken érdekességük, mivel ekkor többnyire az adatok megfigyelésétől függetlenül is közismert általános szabályszerűségről van szó.

Ez alapján hangsúlyozom, hogy megállapításaim nem reprezentatív felmérés alapján születtek, azok csak a mintában szereplő gazdaságok körére vonatkoznak, vonatkozhatnak. Tágabb körben való értelmezésük további vizsgálatokat, adatgyűjtést és elemzéseket igényel.

Mindazonáltal az sem elkerülhető, hogy egy olyan elemzésben, amelyre a kutatás során vállalkozom, bizonyos leegyszerűsítésekhez folyamodjak. Ezek azonban nincsenek befolyással megállapításaimra.

4.1. A gazdálkodás általános körülményei

A kérdőív első kérdései általános jellegűek voltak, a regisztrációra és a jogi formára vonatkoztak. Valamennyi megkérdezett kivétel nélkül regisztrált gazdálkodó. A gazdák

több mint fele, pontosan 106-an őstermelőként végeznek mezőgazdasági tevékenységet, 52 családi gazdálkodó és 40 egyéni vállalkozó került a mintába. (11. táblázat) Láthatjuk, hogy bár a jogi forma és az ehhez kapcsolódó adózási forma megválasztására több lehetőség kínálkozik, a gazdák többsége mégis őstermelőként tevékenykedik. Igaz, hogy a társas gazdaságok esetén létezik alsó tőkekorlát, de egyéni vállalkozóként bármelyikük végezhetné a tevékenységét. KVANCZ (2003) modellszámításai alapján bebizonyította, hogy az őstermelés a legkedvezőbb adózási forma a magánszemélyek mezőgazdasági tevékenységének elszámolására. Az őstermelők túlsúlyának okát valószínűsíthetően ebben kell keresni.

Bár a kérdőíves felmérés kiterjedt az egyéb szervezeti keretek (Bt., Kft.) mellett gazdálkodókra is, azok vizsgálata nem képezi jelen elemzés tárgyát.

11. táblázat: A mintában szereplő gazdaságok jogállása

A gazdaság jogállása	A gazdaságok száma	Ebből főfoglalkozású
Családi gazdálkodó	52	41
Őstermelő	106	76
Egyéni vállalkozó	40	13
Összesen	198	130

Forrás: Saját adatgyűjtés, 2006

A megkérdezett 198 gazdálkodóból 120 főfoglalkozásúként végzi a mezőgazdasági termelést, azaz jövedelmének több mint 50%-a származik a mezőgazdasági termelésből.

Néhány kivétellel valamennyi esetben igaz, hogy a gazda és családtagjai munkájának aránya a gazdaságban meghaladja az 50%-ot, sőt a gazdaságok 85%-ánál legalább 80% a családi munkaerő aránya. Ez egyben azt is jelenti, hogy a vizsgált gazdaságok eleget tesznek annak a definíció szerinti kritériumnak, hogy a termelő tevékenység főként a család munkaerejére alapozott legyen. Állandó alkalmazottra a legtöbb esetben nincs szükség. Összesen 21 helyen jelölték válaszként az állandó alkalmazott létét, rendre azok a gazdaságok, ahol a családtagok aránya a végzett munkában 80% alatti. A kisegítők és napszámosok munkájának igénybevétele annál inkább jellemző: 133 gazdának van szüksége időszakosan idegen munkaerőre, az ő munkájuk aránya viszont csak 10-20% között változik.

A kiegészítő munkaerőt alkalmazók többnyire gyümölcs és/vagy gyepterülettel rendelkeznek, a segítségre elsősorban a gyümölcs betakarításakor, illetve bálázáskor van szükségük. Azt, hogy mennyi napszámos munkát vesznek igénybe, több dolog is befolyásolja, elsők között a művelt terület nagysága. A munka jellegétől függően vagy néhány személyt (3-5 fő) alkalmaznak huzamosabb ideig (20-40 nap), vagy nagyobb létszámot csupán pár napon át. Átlagban 3500 Ft-ot fizetnek a napszámos munkáért, de szinte mindenki hozzáfűzte, hogy ezen felül még néha az étkezést és/vagy sokszor az italt is ők biztosítják. Egyébként drágának tartják ezt a díjat, de a térségben ez a megszokott, ezért nincs túl sok választásuk.

A megkérdezettek túlnyomó többsége (94%-a) nem tartja számon a saját vagy családtagja által elvégzett munka értékét. Ez alátámasztja azt az általánosan elfogadott vélekedést, miszerint a családi gazdaságok jövedelme **bruttó jövedelem**, azaz tartalmazza a saját munkajövedelmet is.

4.2. Birtokméret

A mintában szereplő gazdaságok átlagos birtokmérete 54,8 ha, persze ez önmagában nem sokat mond, hisz volt mindössze 4 ha, de 290 ha nagyságú gazdaság is. A művelt szántóterület átlagos nagysága 47 ha, a gyümölcsösé 4,8 ha, a gyepterületé pedig 7,2 ha. Ezek az értékek jóval magasabbak az egyéni gazdaságok országosan jellemző átlagértékeinél. A gazdaságok méret szerinti megoszlását láthatjuk a 12. táblázatban.

12. táblázat: A gazdaságok birtokméret szerinti száma és megoszlása

Méret	Gazdaságok	
	száma (db)	megoszlása (%)
10 ha alatti	42	21,1
10-50 ha	75	37,9
50-100 ha	49	24,8
100-300 ha	32	16,2,
Összesen	198	100,0

Forrás: Saját adatgyűjtés, 2006

Indokolt megvizsgálni azt is, hogy az egyes birtokkategóriákban mely gazdálkodási formák dominálnak. A 10 ha alatti gazdák mindegyike őstermelőként végzi tevékenységét. A 10-50 ha méretűek között már színesebb a paletta: egyaránt van közöttük családi gazdálkodó, őstermelő és egyéni vállalkozó is. Az 50-100 ha nagyságú birtokkategóriába tartozók között is az előbbi 3 forma van jelen, a legnagyobb földterülettel rendelkezők között található egyéni vállalkozó, illetve néhány őstermelő is. Ebből azt állapíthatjuk meg, hogy a birtok méretének növekedésével párhuzamosan csökken az őstermelők száma, és nő az egyéb gazdálkodási formáké. A mintában a jogi értelemben vett családi gazdaságok mindegyike 10 és 100 ha közötti területen gazdálkodik.

A gazdaságok közel fele bérel valamilyen nagyságú területet. A bérlet leginkább a szántó művelési ágban jellemző, előfordul azonban gyep esetén is. A bérelt terület aránya az összes szántón belül igen széles értékek között ingadozik: a csupán 4%-nyi bérleménytől egészen 92%-os arányig. Várakozással ellentétben nem az volt a jellemző, hogy minél nagyobb a művelt terület, annál nagyobb azon belül a bérelt rész.

A bérleti díjakra vonatkozó kérdésre kapott válaszok is igen változatosak. Egyesek búzában, mások pénzértékben tudták megadni a mértékét, olykor AK-ra, olykor pedig ha-ra vetítve, de a vegyes bérleti díj (egy része búzában, másik része pedig forintban kifejezve) is előfordult. Búzában kifejezve kivétel nélkül 40 kg/AK a bérleti díj mértéke, egy esetben a gazdának ezen felül még hektáronként 6000 Ft-ot kell fizetnie. Pénzértékben kifejezve igen változatos értékeket kaptam 10-20 eFt/ha-ig. Többnyire reálisnak ítélték meg ezeket a bérleti díjakat, de arra a kérdésre, hogy az EU-csatlakozást követően növekedtek-e a bérleti díjak, az érintettek csupán fele válaszolt nemmel.

A szántó átlagos AK-értéke a vizsgált gazdaságok körében 15,8, ami a megyében jellemzőnél valamivel magasabb. A gyümölcsös átlagban 29,8, a gyepterület pedig 6,3 AK-értékű.

4.3. A termelési szerkezet

A termelés szerkezetéről elmondható, hogy a mintában többségben vannak a kizárólag növénytermesztéssel foglalkozók. Összesen 78 gazda foglalkozik valamilyen mértékben

állattartással is, de kizárólag állattenyésztő gazdaság nem volt a megkérdezettek között. Az állattartók körében a sertéshizlalás a legjellemzőbb, előfordul szarvasmarhatartás – bár mindössze hét gazda foglalkozik ezzel, és közülük az egyik csupán 3 tehenet tart – illetve juhtartás. Itt jegyezném meg, hogy a falugazdászokkal történt előzetes egyeztetés során igen nehéz dolgunk volt, hogy egyáltalán találjunk olyan jelentősebb gazdaságot, ahol foglalkoznak még állattenyésztéssel, mert az országos tendenciához hasonlóan ebben a térségben is jelentősen visszaesett az állatlétszám. Egyébként korábban a kistérségben nagyon sokan foglalkoztak szarvasmarhatartással, és a megkérdezettek között is volt több olyan gazda, akik az utóbbi években hagytak fel ezen tevékenységükkel. Többek véleménye szerint a 2004. évtől kezdődően kezdett el valamelyest ismét növekedni a sertést hizlalók száma.

4.3.1. Növénytermesztés

A gazdaságok vetésszerkezetére általánosan jellemző az őszi búza, kukorica, napraforgó jelenléte, emellett gyakran előfordul tavaszi árpa, repce, tritikálé és lucerna, ritkábban cukorrépa, zab, őszi árpa, illetve egy gazda foglalkozik zöldségtermesztéssel (brokkoli, káposzta, görögdinnye), a gyümölcsösök között pedig az alma dominál, egy-egy esetben előfordult meggy és szilva is. A főbb termesztett növények 2005. évi termésátlagait és értékesítési árait tartalmazza a 13. táblázat.

13. táblázat: A vizsgált gazdák körében termesztett főbb növények termésátlagai és értékesítési árai 2005-ben

Növények	Legkisebb termésátlag (t/ha)	Legnagyobb termésátlag (t/ha)	Átlag-hozam (t/ha)	Legkisebb értékesítési ár (Ft/t)	Legnagyobb értékesítési ár (Ft/t)	Átlagos értékesítési ár (Ft/t)
Búza	3,5	6,7	5,0	18500	29000	21821
Kukorica	6,7	11,0	9,1	14000	24500	20847
Napraforgó	1,4	3,0	2,2	40000	58000	49857
Téli árpa	2,5	3,5	2,8	17000	20000	18000
Őszi árpa	2,0	3,0	2,9	17000	19000	18000
Tritikálé	3,0	6,5	4,5	13000	17000	15500
Repce	2,2	3,5	2,9	45000	55000	50200
Alma	3,3	50,0	27,2	20000	50000	31500

Forrás: Saját adatgyűjtés, 2006

A táblázat adataiból egyértelműen kiderül, hogy rendkívül ingadozóak a vizsgáltak körében mind a termésátlagok, mind pedig az értékesítési árak. Általában jellemző, hogy azok a gazdálkodók, akik nagyobb területen és jobb felszereltséggel folytatnak termelést, azok nagyobb hozamokat érnek el. Mivel ők a felvásárlást tekintve többnyire szerződéses kapcsolattal rendelkeznek, a terményeiket is nagyobb biztonsággal és magasabb áron tudják értékesíteni. Ráadásul a kisebb területen gazdálkodók esetén gyakran előfordul, hogy háztól adják el a termést, alacsonyabb áron.

A megtermelt növények saját felhasználására vonatkozóan azt állapítottam meg, hogy azok, akik kizárólag növénytermesztéssel foglalkoznak, valamennyi termésüket értékesítik, bár néhány esetben előfordul, hogy hagynak valamennyit vetőmag céljára. A vegyes gazdaságokban, vagyis akik állattartással is foglalkoznak az a jellemző, hogy a termést szinte teljes egészében fel is használják takarmányként, bár akik sertést hizlalnak, több alkalommal is megemlítették, hogy ha jó áron lehet eladni a termést, akkor inkább vásárolják a takarmányt. Akik gyümölcsöt termesztenek, természetesen hagynak a termésből saját fogyasztásra is.

4.3.2. Állattenyésztés

Mint ahogyan azt már említettem, a vizsgált mintában összesen 78 fő foglalkozik állattartással (nem sorolva ide azt a 11 termelőt, aki méhészkedéssel is foglalkozik). Az 50 db sertéstartó gazdaság közül csak kettőben van kocatartás (1, illetve 2 koca), és ők csak a saját fogyasztásra nem szükséges sertéseket értékesítik, míg ahol nincs koca, vagyis vásárolják a hizlalási alapanyagot, ott évi 30-50 db hízóértékesítés jellemző. Valamennyi esetben igaz, hogy 110 kg-os végtömeeggel adják el az állatokat 300-350 Ft/kg átlagáron.

Tizenkét gazdálkodó tart juhokat. Az anyajuhok száma 110 és 190 között szóródik. Nem tartoznak a nagy területű gazdaságok közé, többnyire csak takarmányozás céljára termesztenek növényt, vagy kizárólag gyepterülettel rendelkeznek. A bárány értékesítésre jellemző, hogy 16-24 kg-os testsúly mellett történik 11 000 - 13 000 Ft körüli áron.

A szarvasmarhatartók állatlétszáma 3 tehéntől 92 tehénig tart. Van, aki csak háztól értékesít tejet 100 Ft-os literenkénti áron, mások szerződésben állnak egy

tejfeldolgozóval, amely 2005-ben 64 Ft/l áron vásárolta fel a tejet. A mintában szereplő szarvasmarhatartók átlaghozama 6500 l/tehén/év körül mozog.

4.4. Gépellátottság, bér munkaigény

A traktor- és gépellátottságot célszerűnek tartottam birtokméret-kategóriánként vizsgálni:

10 ha alatti gazdaságok:

Az ide tartozó 42 gazdaság közül 30-nak egyáltalán nincs gépparkja, 8 gazdálkodó viszont 2 db traktorral is rendelkezik, amelyekből legalább az egyik általában 5 évnél fiatalabb, és munkagépei között is található fiatalabb gépek. Megjegyzem, hogy ezen gazdák egyike sem főfoglalkozásuként végzi a mezőgazdasági tevékenységét, átlagos birtokméretük 7,5 ha, ezért érthető, hogy többségük nem rendelkezik gépekkel. Emiatt ebben a csoportban a traktorellátottság átlagosan 0,08 db/ha.

10-50 ha méretű gazdaságok:

Ebben a csoportban egy gazdaságra átlagosan 1,3 db, 1 ha-ra pedig 0,04 db traktor jut, melyek átlagos kora 6,7 év. Egyetlen olyan gazdaság van, amely saját gépállomány nélkül folytat termelést, és egy termelő kivételével 1 db traktorral rendelkeznek. A gazdák fele 5 évnél fiatalabb traktort mondhat magáénak. A munkagépekre vonatkozóan azt állapítottam meg, hogy egy gazdaságban átlag 7,3 db munkagép található, átlagos koruk 8,6 év, és egy kivétellel valamennyi gépállománnyal rendelkező termelőnek van legalább egy viszonylag új gépe is.

50-100 ha méretű gazdaságok:

Az egy gazdaságra jutó traktorok száma itt már 1,6 db, átlagos koruk viszont több, mint az előző csoportban. Az ide tartozó gazdák közül 30 rendelkezik 5 évnél fiatalabb traktorral. Az 1 ha-ra jutó traktorok száma 0,03 db, valamivel kevesebb, mint az eddigiekben, aminek az az oka, hogy a nagyobb birtokméret ellenére nem rendelkeznek a gazdák lényegesen több traktorral. A munkagépek átlagos száma, de életkora is magasabb az előző kategóriában számított értéknél, viszont nagyobb arányban szerepelnek fiatalabb eszközök.

100-300 ha méretű gazdaságok:

Minden termelő több traktorral rendelkezik, átlagosan 2,8 db-bal, átlagos koruk pedig 10,7 év. A traktorellátottság még kisebb: 0,02 db/ha. Az egy gazdálkodóra jutó munkagépek száma és azok átlagos kora is magasabb az előző csoportoknál, viszont nagyobb arányban szerepelnek közöttük 5 évnél fiatalabb gépek.

Mindezek alapján megállapítottam, hogy a birtokméret növekedésével egyre nő azon gazdaságok száma, amelyek saját traktor- és gépállománnyal rendelkeznek, valamint az egy termelőre jutó gépszám is növekedést mutat. Itt a legmagasabb a fiatal munkagépek átlagos aránya is. Meg kell azonban jegyezni, hogy a fenti adatok esetében azt mutatják a relatív szórás értékei, hogy nagyon heterogén a minta, vagyis nem kapunk az átlagos értékek alapján pontos képet a gazdaságokról.

25 gazdaság kivételével mindenhol szükség van kisebb-nagyobb mértékben bér munka igénybevételére. A legtöbben a betakarítási munkák során szorulnak segítségre; ezt a termelők 85%-a, a termény szárítását pedig valamennyien szolgáltatásként veszik igénybe. A megkérdezettek 35%-a a vetést is kénytelen mással végeztetni vagy a vetőgép hiánya, vagy a kapacitás szűkössége miatt. A termelők negyede a növényvédelmi munkák során vesz igénybe bér munkát, de ezeken túl említésre került még néhány esetben a szállítás is. Természetesen, akik nem rendelkeznek gépparkkal, valamennyi munkát kénytelenek szolgáltatásként végeztetni.

A vizsgáltak körében összesen 44 fő végez bér munkát, elsősorban betakarítást, vetést és talajmunkákat. E gazdaságok mindegyike komolyabb gépparkkal rendelkezik, legalább 2 db traktor van a tulajdonukban. Itt kell megemlíteni, hogy 3 gazda szaktanácsadói szolgáltatást is nyújt.

4.5. Informáltság

A megkérdezett gazdálkodók mintegy háromnegyede rendszeresen, a többiek pedig alkalmanként vesznek részt különféle szakmai tájékoztatókon. A leggyakoribb szakmai program, amit a gazdák 50%-a válaszként jelölt, a különféle jellegű termékbemutatók (vetőmag, műtrágya, növényvédő szer). A gazdák jelentős része (22%) vesz részt jelenleg az Aranykalász tanfolyamon (ők korábban az ezt megelőző Ezüstkalász

tanfolyamot is elvégezték), illetve közelítőleg ugyanennyien növényvédő tanfolyamon. Ezek mellett többen említették a pályázatokkal kapcsolatos tájékoztatókon való részvételt. Az állattartással foglalkozók – érthető módon – elsősorban az állattenyésztéssel kapcsolatos programokat preferálják.

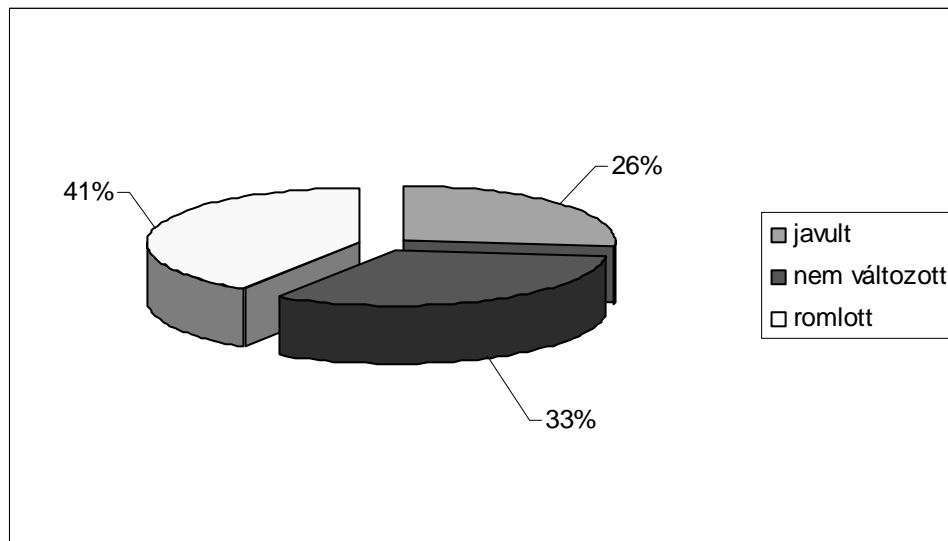
Az információigényre vonatkozó kérdésre a termelők fele válaszolta azt, hogy nagyobb szükségük lenne arra, hogy megfelelően tájékoztassák őket a pályázati lehetőségekről, támogatásokról, és nem elhanyagolható azoknak a száma sem, akik az Európai Unió mezőgazdasággal kapcsolatos követelményeiről szeretnének többet tudni, valamint a piaci lehetőségekről. Több gazda előnyösnek tartaná, ha Magyarország farmlátogatásokat szervezne az uniós országokba. Mások megemlézték, hogy szívesen vennék, ha a magyar vetőmagokról szélesebb körű tájékoztatást kapnának. Néhányan adminisztrációs segítséget is igényelnének.

Eredményeim alátámasztják KAPRONCZAI (1999) megállapítását, miszerint Magyarországon a legtöbb gond a meglévő információkhoz való hozzájutás területén tapasztalható. Meglévő és hasznos adatokhoz, információhoz nem juthatnak hozzá az önkormányzatok, az ágazati szereplők, vállalkozók. Ez magyarázható egyes területeken az ismereteket monopolizáló törekvésekkel is, de legtöbb esetben maguk a felhasználók tájékozatlanok a meglévő információk elérhetőségét illetően. A rendszerváltás után kétségtelenül megnőtt az információs igények és az információ-szolgáltatás közti rés.

Arra a kérdésre, hogy a gazdák megítélése szerint hogyan változtak a gazdálkodás körülményei, 52-en válaszolták azt, hogy javultak, 65-en, hogy nem változtak a gazdálkodás körülményei, 81 gazda szerint pedig romlottak. (10. ábra)

Láthatjuk, hogy eléggé megoszlanak a vélemények e kérdés tekintetében. Sokan voltak, akik úgy gondolták, hogy bizonyos feltételek javultak, mások pedig romlottak. Többen értékelték úgy, hogy az árviszonyok változása hátrányosan érinti őket, míg előnyként a támogatások bővülését említették.

10. ábra: A gazdálkodás körülményeinek alakulása az EU-csatlakozást követően

Forrás: saját vizsgálat, 2006

A termelők közel fele vesz részt az agrár-környezetgazdálkodásban: 46-an az alapszintű szántóföldi, 39-en pedig az integrált ültetvény célprogramban. Azok közül, akik nem vesznek részt benne, többen megkérdezték, hogy honnan kaphatnának erről több információt, mert ugyan hallottak már róla, de a pontos feltételeket nem ismerik, néhányan pedig túl szigorúnak tartják a követelményeket, és úgy gondolják, hogy ezeknek nem tudnak megfelelni.

A vizsgált termelők közül mindössze 44 azoknak a száma, akik már készítettek önállóan pályázatot, amely véleményem szerint igen kevés.

A gazdák válasza i alátámasztják KAPRONCZAI ÉS MTSAI. (2005) illetve DAJNOKI (2006) megállapítását, miszerint a szaktanácsadóknak és falugazdászoknak fontos szerepe van az információáramlásban és a pályázatok elkészítéséhez nyújtott segítségük is jelentős.

4.6. Gazdálkodói hitelek és fejlesztés

A megkérdezettek 50%-a vett fel hitelt az elmúlt 3 év folyamán. Hitelfelvétel mindegyik birtokkategóriában előfordult. Az összeg nagysága 71 esetben legfeljebb az éves árbevétel 50%-át éri el. Megfigyelhető, hogy a hitelfelvétel mértéke a gazdaság méretével arányosan növekszik, de inkább a legnagyobb birtokmértű gazdaságokra jellemző. (14. táblázat)

14. táblázat: **Hitelt felvevő gazdaságok száma és megoszlása**

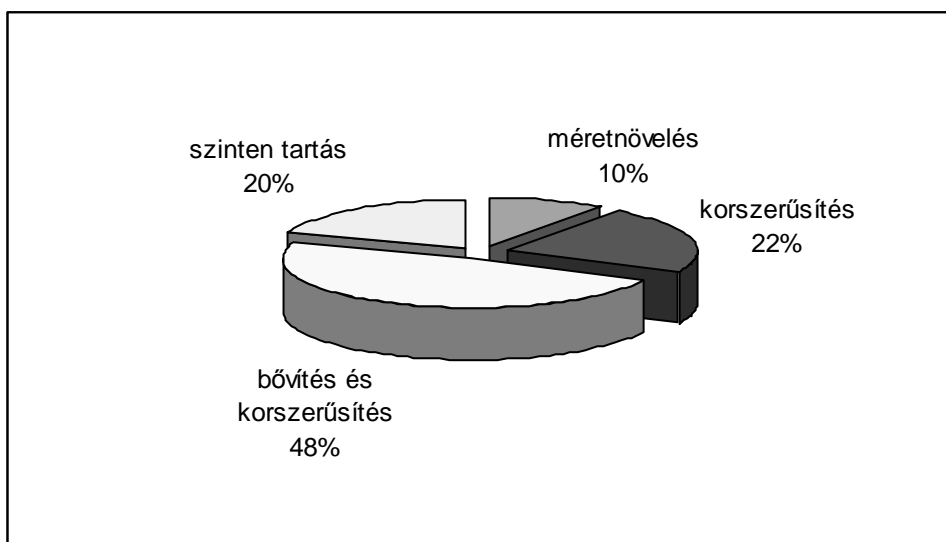
Méret	Hitelt felvevő gazdaságok száma (db)	Átlagos hitelösszeg az árbevétel százalékában (%)
10 ha alatti	2	16
10-50 ha	27	32
50-100 ha	43	40
100-300 ha	26	55
Összesen	98	41

Forrás: saját adatgyűjtés, 2006

A termelők 80%-a hajtott végre valamilyen fejlesztést a gazdaságában az elmúlt 2 évben. Ennek keretében 94 gazdálkodó vásárolt valamilyen új munkagépet vagy traktort, 55-en pedig termőföldet is vásároltak, de előfordult épület-felújítás, magtár illetve gépszín építése, valamint az állatállomány bővítése is. A fejlesztéshez mindössze 68 gazda vett igénybe saját forrásán vagy támogatáson túl hitelt, míg 83 megkérdezett pusztán önerejéből valósította meg a fejlesztést, és csak 7 olyan termelő volt, aki teljes egészében külső forrást vett igénybe a beruházáshoz.

A gazdaságok jövőre vonatkozó elképzeléseit szemlélteti a 11. ábra.

11. ábra: **A megkérdezett gazdák távlati gazdálkodási tervei**

Forrás: Saját adatgyűjtés, 2006

A válaszlehetőségek között a termelés csökkentése, valamint a gazdaság felszámolása is szerepelt, de ezeket egyetlen válaszadó sem jelölte. 96 gazda, vagyis a megkérdezettek mintegy fele a jövőben bővíteni és korszerűsíteni is szeretné gazdaságát, ahogyan az a

12. ábrán is megfigyelhető. 20-an a gazdaság méretének további növelését tervezik földvásárlással, 43 termelő pedig korszerűsíteni kívánja gazdaságát a meglévő méret mellett. A megkérdezett termelők közül 39-en csak szinten tartani akarják termelő tevékenységüket. Véleményem szerint bizakodásra ad okot, hogy a gazdálkodók 80%-a fejlesztené gazdaságát, még akkor is, ha ez az „optimizmus” a gazdák nyilatkozataiban általában nem tükröződik.

4.7. Életszínvonal, életminőség

Az utolsó nagy kérdéscsoport a kérdőívben, amely egyrészt személyes adatokról, másrészt a gazdálkodó családok jövedelmi helyzetéről és társadalmi rétegződéséről hivatott információkat nyújtani.

E fejezetben elsőként a gazdálkodók életkor és végzettség szerinti összetételét mutatom be. Az életkor vizsgálatához öt korcsoportot képeztem (15. táblázat), és ezekben soroltam be a termelőket. Az eredmények a következőképpen alakultak:

15. táblázat: A gazdálkodók életkor és nem szerinti összetétele

Korcsoport	Fő	Férfi	nő
20-29 év:	18	15	3
30-39 év:	23	18	5
40-49 év:	97	76	21
50-59 év:	48	34	14
60 év fölött:	12	6	6
Összesen:	198	149	49

Forrás: saját adatgyűjtés, 2006

Láthatjuk, hogy a kor szerinti eloszlás egyenetlen. A gazdák 79,3%-a 40 év fölötti, és majdnem minden második (49%-uk) 40 és 49 év közötti. A mintában alacsony a fiatalok aránya – csupán 18 fő 30 év alatti. A 60 éven felüliek száma is csak 12, így elmondható, hogy többnyire középkorúak szerepelnek a vizsgálatban. Az átlagéletkor 46,3 év. Azt is kijelenthetjük, hogy a gazdálkodók túlnyomó többsége férfi, bár az idősebb korosztályban a nők aránya már nem elhanyagolható. Ez az arány összességében közelít az országos átlaghoz, ami szerint 2003-ban a gazdálkodási tevékenységet irányító férfiak aránya a gazdasági szervezetekben 89%, az egyéni gazdaságokban 76 % volt. (KSH, 2004)

A megkérdezett gazdálkodók végzettség szerinti összetételét a 16. táblázatban mutatom be:

16. táblázat: A gazdák csoportosítása végzettség szerint

Végzettség	Gazdák száma (fő)	Mezőgazdasági szakirányú végzettség (fő)	Nem szakirányú végzettség (fő)
Alapfokú	11	0	11
Középfokú	158	18	140
Felsőfokú	29	12	17
Összesen	198	30	168

Forrás: saját adatgyűjtés, 2006

A gazdálkodók többsége középfokú végzettségű, de csak 12,5 %-uk mondhatja el magáról, hogy szakirányú végzettséggel rendelkezik. A vizsgáltak körében 11 alapfokú végzettségű volt, nem szakirányú végzettséggel. A 29 felsőfokú végzettségű gazda közül 12 agrármérnök (főiskola vagy egyetem), így összesen 30 fő rendelkezik mezőgazdasági szakirányú végzettséggel. Akik ezt nem mondhatják el magukról, azok többsége az idők folyamán valamilyen szakirányú képesítést szerzett, ha korábban nem is, akkor az Ezüst- illetve Aranykalász tanfolyamokon, de általában jellemző a mezőgazdasági gépkezelői vagy növényvédő-szeres képesítés megléte.

A mintában szereplők szakirányú végzettségének aránya kétszerese az országos átlagnak, hiszen 2003-ban az egyéni gazdálkodók 2%-a rendelkezett felsőfokú, 6%-a pedig középfokú mezőgazdasági végzettséggel. (KSH, 2004) Ennek okát abban látom, hogy a kistérség a megyeszékhely vonzáskörzete, ahol egyébként is a magasabb átlagos iskolai végzettség jellemző. A gazdálkodók zöme csak többéves munkatapasztalatára támaszkodhat.

Arra a kérdésre adott válaszok, hogy mióta foglalkoznak mezőgazdasággal, igen nagy szóródást mutatnak. (17. táblázat) Ez esetben is csoportokat képeztem az alábbiak szerint:

17. táblázat: A gazdák csoportosítása aszerint, hogy mióta folytatnak mezőgazdasági tevékenységet

Megnevezés	Gazdák száma (fő)	Átlagéletkor (év)
0-5 éve	37	35
6-15 éve	82	45
16-25 éve	41	44
25 évnél hosszabb ideje	38	57
Összesen	198	46,3

Forrás: saját adatgyűjtés, 2006

Az 5 évnél rövidebb ideje mezőgazdasági tevékenységet folytatók átlagéletkora 35 év, közülük ketten 30 évnél fiatalabbak. 81,5 % az aránya a több mint 5 éve gazdálkodóknak. A legtöbb gazda 6-15 éve folytat mezőgazdasági termelő tevékenységet, tehát gazdaságuk a rendszerváltást követően alakult. Átlagéletkoruk 45 év. Érdekes, hogy a következő kategóriába tartozók átlagos kora valamivel kevesebb ennél. A gazdák ötöde már 25 évnél régebben folytat termelést (ha nem is a mai formájában), közülük hatan 35 évnél is hosszabb ideje.

Annak szemléltetésére, hogy a család megélhetésének forrásai között a gazdálkodásból származó jövedelem milyen arányban játszik szerepet, 4 kategóriát hoztam létre. (18. táblázat)

18. táblázat: A gazdálkodásból származó jövedelem részesedése a család megélhetésének forrásai között

Arány	Háztartás (db)
40% alatt	39
41-60%	71
61-80%	68
81-100%	20
Összesen	198

Forrás: saját adatgyűjtés, 2006

Láthatjuk, hogy a gazdaságok 80%-ában a gazdálkodásból származó jövedelem több mint 40%-os arányban szerepel a megélhetés forrásai között, és a termelők közel felénél 60% feletti ez az arány. A vizsgált gazdaságok közül 69 háztartásban van nyugdíj, de ennek aránya az összes forráson belül csupán 5-25%. A családok 70%-a rendelkezik

munkabér jellegű jövedelemmel, ennek az összjövedelmen belüli aránya 15-70% között változik. Csak azon gazdák esetében éri el a 70%-ot, akik nem főfoglalkozásban végzik a mezőgazdasági termelést, hanem munkahelyük is van, sőt azokban a háztartásokban, ahol a fizetés aránya meghaladja az 50%-ot az összes megélhetési forráson belül, legalább két olyan családtag van, akinek off-farm bérjellegű jövedelme van (legalább ketten rendelkeznek a gazdaságon kívüli munkahellyel). Egyéb forrásból származik 30 háztartás jövedelmének 15-40%-a.

Az egyedülálló gazdák a mintában 12,7%-ot képviselnek. Legalább 1 kiskorú gyerek található a gazdaságok 75,3%-ában. A nagykorú, de a szülőkkel együtt élő gyerekeket felnőttként szerepeltetem a táblázatban. Előfordult a családdal együtt élő nagyszülő is. A minta összesen 628 – 411 felnőtt és 217 kiskorú gyerek – személy megélhetési körülményeit vizsgálja. (19. táblázat)

19. táblázat: A mintában szereplő családok összetétele

Család típusa	Száma (db)	Aránya (%)
1 felnőtt gyerek nélkül	11	5,6
1 felnőtt, 1 gyerek	14	7,1
2 felnőtt	20	10,1
2 felnőtt, 1 gyerek	57	28,8
2 felnőtt, 2 gyerek	44	22,2
2 felnőtt, 3 gyerek	12	6,1
3 felnőtt	18	9,1
3 felnőtt, 1 gyerek	22	11,1
Összesen:	198	100

Forrás: saját adatgyűjtés, 2006

Mivel a személyes, illetve gazdasági jövedelem igen érzékeny téma, így nem kérdezhettem meg konkrétan, hogy például mennyi a gazdák havi összjövedelme, illetve azon belül mennyi származik a mezőgazdasági termelésből. Többen ezt „üzleti titokként” aposztrofálták. Ehelyett olyan közvetett kérdések kaptak helyet a kérdőívben, amelyek jellemzik a családok jövedelmi helyzetét. Erről szolgáltatnak információt a lakóházra, tartós fogyasztási cikkekre, személygépkocsira és a nyaralásra vonatkozó kérdésekre adott válaszok.

A családok lakóházairól a következőket állapítottam meg. A szobák átlagos száma a vizsgáltak körében 3 db, és mindössze 17 olyan lakás volt, ahol csak 2 szoba volt, a többi legalább 2,5 szobás. A lakások átlagos kora 28 év, de ez nem tájékoztat pontosan, mert a 2 éves háztól egészen 100 évesig mindenféle előfordult. A gazdák fele 20 évnél idősebb házzal rendelkezik, míg a 10 évnél nem régebbi házak száma 30. Egy kivétellel valamennyi gazdának legalább 100 m² alapterületű háza van, a porta teljes területe átlagosan 3000 m². A lakóházak értéke átlagosan 12 millió Ft, a termelők 70%-ának 10 millió Ft feletti értékű ház van a tulajdonában, de egyik sem haladja meg a 20 millió Ft-ot.

A tartós fogyasztási cikkek esetében kevésbé differenciáltak a háztartások. Valamennyien rendelkeznek fagyasztóládával, mikrohullámú sütővel, színes televízióval, de két kivétellel automata mosógéppel, 2-3 kivétellel pedig videóval, dvd és cd lejátszóval is. Általánosan jellemző, hogy minden családtagnak van mobiltelefonja. Vezetékes telefon csak 33 háztartásban nem volt, a telefax viszont nem jellemző, összesen 15 gazdánál található.

A megkérdezett termelők 69%-a rendelkezik számítógéppel, és ezek mintegy fele internetet is használ, mely önmagában véve nagyon öröndetes, de többen megjegyzték, hogy számítógép csak a gyerek igényeit szolgálja.

Ami alapján leginkább következtetni lehet a család jövedelmi helyzetére, az a személygépkocsi típusa illetve kora, ezért mindegyikhez rendeltem egy értéket (autókereskedések ajánlatai alapján), és ennek megfelelően 3 kategóriába soroltam a családokat:

- I. csoport: 1,5 millió Ft-tól alacsonyabb értékű gépkocsival rendelkeznek. Ebbe a kategóriába 42 családot soroltam. Közülük tízen rendelkeznek 5 évnél fiatalabb autóval.
- II. csoport: személygépkocsijuk értéke 1,5-3 millió Ft. 57 termelő tartozik ide, közülük 64 az utóbbi 5 évben vásárolt járművet, és 11 háztartásban van 2db autó.
- III. csoport: 3 millió Ft feletti a tulajdonukban lévő gépkocsi(k) értéke. 92 gazda tartozik ebbe a csoportba, közülük 28-an legalább 2 db autót birtokolnak.

A gazdaságok mintegy negyede rendelkezik legalább két autóval, ezekre általában jellemző, hogy van egy 5 évnél fiatalabb, és egy 12 évnél idősebb járművük.

Megjegyzem, hogy természetesen nem lehet csupán az autó alapján megítélni egy család jövedelmi helyzetét, arról nem is beszélve, hogy van például olyan háztartás, amely a gépkocsi alapján a legelső kategóriába tartozik, de rendszeresen külföldre járnak nyaralni.

A nyaralásra vonatkozó kérdés kapcsán kiderült, hogy a családok 65%-a nem volt az utóbbi 3 évben üdülni. Az állattartók többsége említette, hogy nincs kire bízniuk az állatokat, így nem tudnak otthonról több napra elszakadni, emiatt a „nem nyaralók” fele az állattartók köréből kerül ki. Akik voltak nyaralni, azok többsége belföldön maradt, csak 18 család utazott külföldre az elmúlt 3 évben.

A kérdőívben rákérdeztünk arra, hogy a gazdák milyenek ítélik meg családjuk életszínvonalát. A legtöbbjük (110 termelő) az alsó középosztályba sorolta magát. Várakozással ellentétben csupán 20 család érezte úgy, hogy a létminimum kategóriájába tartoznak az életszínvonaluk alapján. A maradék 68 gazda úgy gondolta, hogy a középosztálynak megfelelő színvonalon él. (20. táblázat)

20. táblázat: A családok életszínvonalának megítélése

Kategória	Családok száma (db)
Létminimum alatti	0
Létminimum	20
Alsó középosztályra jellemző	110
Középosztályra jellemző	68
Felső középosztályra jellemző	0
Felső osztályra jellemző	0
Összesen:	198

Forrás: saját adatgyűjtés, 2006

A kérdőív záró kérdése a gazda által a megélhetéshez szükséges havi nettó elvart jövedelmére vonatkozott. A válaszokat célszerű aszerint vizsgálni, hogy ki milyen szintre sorolta saját életszínvonalát. (21. táblázat) A válaszokból kiderült, hogy azok, akik az életszínvonalukat jobbnak ítélték, magasabb jövedelemre tartanak igényt.

21. táblázat: A megélhetéshez szükséges havi nettó elvárt jövedelem

Család típusa	Életszínvonal	Száma (db)	Jövedelemigény átlaga kerekítve (Ft)
1 felnőtt gyerek nélkül	Létminimum	0	0
	Alsó középosztályra jellemző	3	92 000
	Középosztályra jellemző	8	110 000
1 felnőtt, 1 gyerek	Létminimum	7	107 000
	Alsó középosztályra jellemző	7	165 000
	Középosztályra jellemző	0	0
2 felnőtt	Létminimum	0	0
	Alsó középosztályra jellemző	12	168 000
	Középosztályra jellemző	8	182 000
2 felnőtt, 1 gyerek	Létminimum	3	130 000
	Alsó középosztályra jellemző	35	204 000
	Középosztályra jellemző	19	253 000
2 felnőtt, 2 gyerek	Létminimum	2	175 000
	Alsó középosztályra jellemző	30	249 000
	Középosztályra jellemző	12	297 000
2 felnőtt, 3 gyerek	Létminimum	8	244 000
	Alsó középosztályra jellemző	4	303 000
	Középosztályra jellemző	0	0
3 felnőtt	Létminimum	0	0
	Alsó középosztályra jellemző	14	243 000
	Középosztályra jellemző	4	260 000
3 felnőtt, 1 gyerek	Létminimum	0	0
	Alsó középosztályra jellemző	5	319 000
	Középosztályra jellemző	17	321 000
Összesen		198	

Forrás: saját adatgyűjtés, 2006

Az előbbieken 198 gazdaság gazdálkodási adataira és életminőségére irányuló – nem reprezentatív mintán alapuló – kérdőíves felmérés adatainak elemzésére vállalkoztam.

A vizsgáltak körében végzett felmérés eredményei szerint a gazdálkodók többsége főfoglalkozásuként folytat mezőgazdasági termelő tevékenységet, nem jellemző állandó alkalmazott foglalkoztatása, bár méretüknél fogva általában nincs is rá szükségük. A termelők által művelt birtok átlagos nagysága a mintában 54,8 ha, a szántóé 47 ha, ami többszöröse az országos átlagnak. Ez azzal magyarázható, hogy az egészen kis területen gazdálkodók nem kerültek a kiválasztottak közé. Ők nem is regisztráltatják magukat,

így a falugazdász sincs velük általában kapcsolatban, vagyis nem áll elegendő információ rendelkezésre, általában egyik oldalról sem.

Tanulmányozva a növénytermesztésre és állattenyésztésre vonatkozó adatokat azt tapasztaltam, hogy rendkívül széles intervallumban mozognak mind a termésátlagok, mind pedig az értékesítési árak. Mivel a gazdaságok mindegyike egy jól körülhatárolható földrajzi egységben található, azt gondolom, hogy az eltérések okát nem a természeti adottságok különbözőségében, hanem a termelés színvonalában kell keresni, amelyet többek között a termelőeszközökkel való ellátottság, a szakképzettség, tájékozottság, a gazdaságok fejlesztésének lehetősége határoz meg. Az értékesítési árakban tapasztalt eltérések azonban elgondolkodtatóak, mivel a gazdaságok azonos kistérségében helyezkednek el. Az eltérések leggyakoribb oka, hogy a gazdaságok jelentős része közvetlenül „háztól értékesít” – természetesen ez nem jelenik meg számlákon, vagy pénzügyi átutalásokon és általában ennek nincsen nyoma semmilyen kimutatásban - ezért az árszínvonal eltér a piaci alapú értékesítéstől. Láthattuk, hogy ezek tekintetében elég heterogén a felmért minta összetétele, és a gazdák többségének számottevő lemaradása van minden felsorolt területen.

A gazdák döntő többségének megélhetésében jelentős szerepet játszik a gazdálkodásból származó jövedelem, de ahogyan az a későbbi számítások során beigazolódott, elenyésző azon gazdaságok száma, ahol pusztán a mezőgazdaságból származó jövedelem biztosítja a család megélhetését, a legtöbbször csak kiegészítő szereppel bír, illetve az élelmiszer-kiadásokat hivatott csökkenteni. A vizsgáltak körében ez utóbbi csak részben igaz, mert általában elmondható, hogy a csak növénytermesztéssel foglalkozó gazdák teljes egészében értékesítik terményeiket (kivételesen a saját fogyasztású zöldség és gyümölcs), a vegyes profilúak meg általában csak éppen annyi termőterülettel rendelkeznek, amennyi az állataik szükségleteit kielégítik, viszont az állattartók jelentősen tudják csökkenteni élelmiszer-kiadásukat (hús, tej).

Megítélésem szerint ezeket az olykor kevésbé jól működő, szociális szempontból jelentősséggel bíró gazdaságokat át kell segíteni a nehézségeken, hosszabb távon is helyet kell biztosítani számukra a magyar mezőgazdaságban, különösen a halmozottan hátrányos helyzetű térségekben. Ezek a gazdaságok nem képesek helytállni a versenyszférában, de nem is ez az elsődleges funkciójuk. Ennek ellenére életképességről még mindig beszélhetünk, hisz nem lehetetlen, hogy egy egész család megéljen a mezőgazdasági termelő tevékenység jövedelméből, de ehhez szükség van a

szakmai elhivatottság és szakértelem mellett a támogatásukra, és a mezőgazdaságból élők méltányos jövedelmének biztosítására.

Megállapítható, hogy a jövőben koncentrálni kell a mezőgazdasági erőforrások racionális használatára, az emberek gondolkodásmódjának formálására és a vidéken élők széleskörű tájékoztatására. Meg kell teremteni a lehetőséget a vidéki emberek számára, hogy azzal foglalkozhassanak, amihez értenek, amit szeretnek, és abból meg is tudjanak élni.

5. CSALÁDI GAZDASÁGOK VERSENYKÉPESSÉGI MODELLJE

Ebben a fejezetben az általam összeállított modellt, az ahhoz kapcsolódó számítások eredményeit és az abból levonható következtetéseket ismertetem.

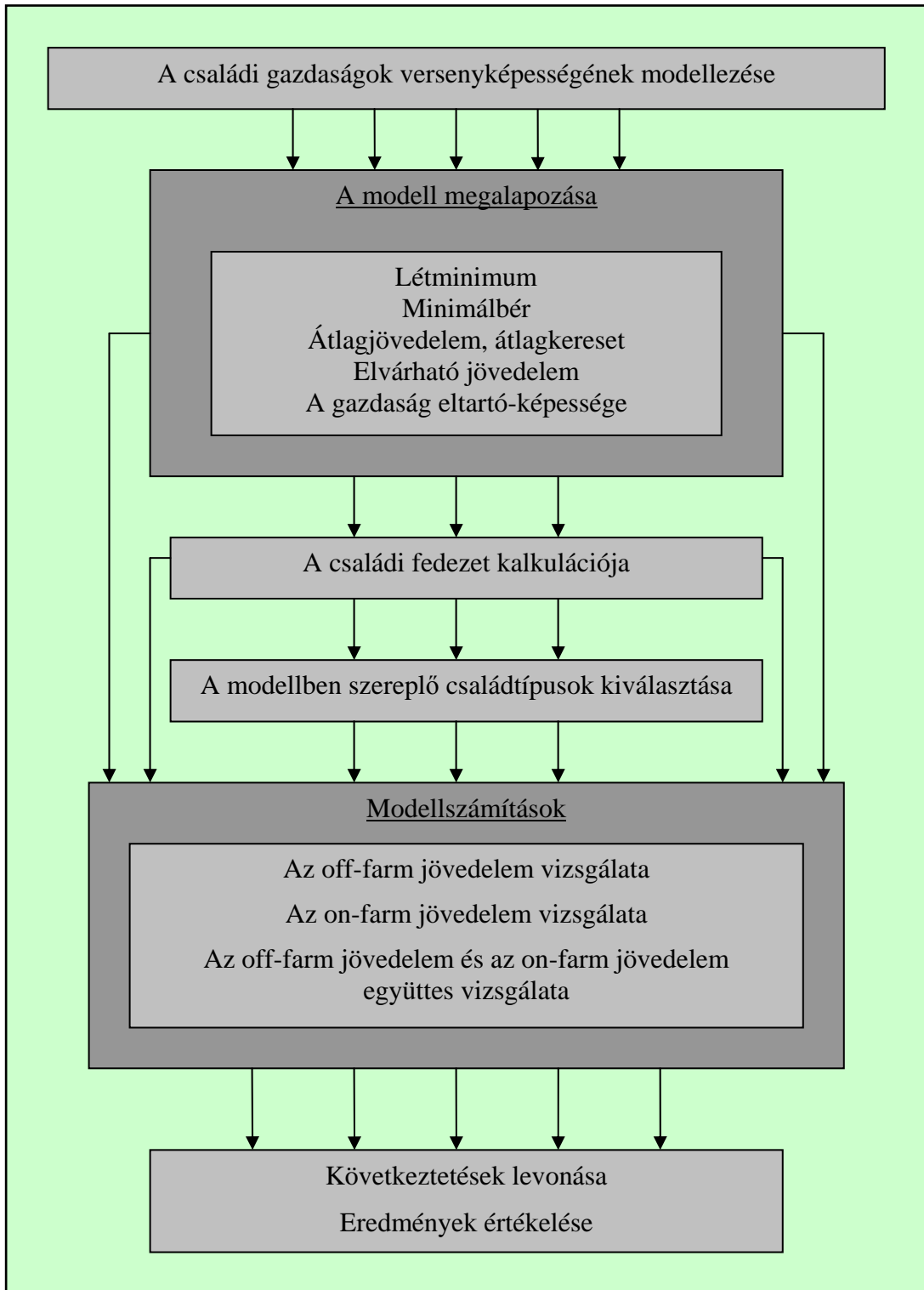
A modellszámítás célja, hogy vizsgáljam az adott méretű és összetételű, részben vagy egészben mezőgazdaságból élő család éves jövedelemigényét, és meghatározom az egyéb jövedelmek, az adótörvények és a családtámogatás figyelembevételével azt, hogy ezt a jövedelemigényt mekkora gazdaságban történő gazdálkodás mellett tudja kielégíteni. Más vetületben a modell segítségével becsülni tudjuk azt, hogy adott méretű és termelési irányú gazdaság eltartó-képessége mekkora, azaz milyen összetételű család számára tud megfelelő jövedelmet biztosítani az éves elvárható jövedelem fedezésére.

A modell segítségével vizsgálni kívánom az AVOP-ban gazdaságilag életképesnek nyilvánított, 5 EUME gazdasági méretet elérő családi gazdaságok jövedelmét különböző termelési szerkezet és jövedelemforrások mellett, a gazdálkodó család összetételének figyelembevételével.

A modellben az összevethetőség kedvéért párhuzamosan vizsgálom a 2005-ös és 2006-os évet.

A modell felépítését a 12. ábra szemlélteti.

12. ábra: A családi gazdaságok versenyképességének modellezése

Forrás: Saját szerkesztés, 2006

5.1. A modell megalapozása

5.1.1. A létminimum

A létminimum olyan értékösszeg, amely a folyamatos életvitellel kapcsolatos igen szerény – a társadalom adott fejlettségi szintjén konvencionálisan alapvetőnek minősülő – szükségletek még éppen elfogadható szintjét számszerűsíti. Két típusát különböztetjük meg, az úgynevezett *relatív*, valamint az *abszolút* létminimumot.

A *relatív minimum* számítása során a kiindulópont a vizsgált ország jövedelem-eloszlása. Az egyes emberek szegénysége itt szorosan összefügg a társadalom többi tagjának jövedelmi helyzetével, anyagi jólétével. Ez adja a mérőszám relatív jellegét. Miután a relatív jövedelmi küszöbnek nincs stabil jelentése, az arány megválasztása az egyes országokban eltérő lehet. Az EU országok szegénységi rátáinak összehasonlításánál a medián-jövedelem 60%-át tekintik hivatalos szegénységi küszöbnek.

Az *abszolút létminimum* kiindulópontja kétféle lehet. Figyelembe vehető a lakosság teljes szükséglete, azaz meghatározásra és felértékelésre kerülhetnek mindazon termékek és szolgáltatások, mely a létminimum eléréséhez a közvélekedés elengedhetetlennek tart. A másik megközelítés az úgynevezett normatív élelmiszer-mennyiségből indul ki, és az ehhez tartozó értékösszeg valahányszorosát tekintik létminimumnak. (KSH, 2005)

A KSH által 1991 óta rendszeresen végzett és publikált létminimum-számítás alapja az élelmiszer-fogyasztás normatív értéke. Néhány módosító tényező figyelembevételével a háztartási költségvetési felvételben részt vevő azon háztartások fogyasztási adatait veszi alapul, melyek élelmiszer-fogyasztásának összege e normatívához közelít. A létminimum e normatívához hasonló forintértékben élelmiszereket fogyasztó háztartások összes személyes fogyasztási kiadásainak havi átlagos értéke.

Miután az élelmiszer-normatíva rögzített érték, az élelmiszeren kívüli értékösszegre hatással van az életszínvonal alakulása. Csökkenő életszínvonal mellett a változatlan élelmiszer-fogyasztóknak kevesebb pénzük marad egyéb szükségleteik kielégítésére, ha pedig növekszik az életszínvonal, akkor a normatíva szerint fogyasztók többet tudnak

más szükségleteikre fordítani. Előbbi esetben a létminimumérték és az élelmiszer-normatíva hányados csökken, utóbbi esetben növekszik.

Az élelmiszer-fogyasztás normatív értékét az élelmiszerkosárban foglalt mennyiségeknek a konkrét időszakra jellemző árakon összegezett értéke adja. 2005-ben a kosár pénzben kifejezett értéke havi 15 092 Ft, azaz ennyi volt egy aktív korú felnőtt élelmiszer-normatívája.

A KSH és az MNB adatai alapján elvégzett számításaim szerint a létminimum 2005-ben havi 55 066 forint volt egy főre vetítve. Egy dolgozó pár havonta 96 365 forintból tudott megélni. Egy kétgyermekes család megélhetéséhez 159 691 forint szükségeltetett az igen szerény életvitel biztosításához. Ezt összevetve a 2005-ben érvényes minimálbérrel (57 000 Ft) kijelenthető, hogy a minimálbér egy kereső esetén nem volt elég a létminimum biztosításához. (22. táblázat)

Figyelemre méltó, hogy 10 családból 9-ben két kereső emberre van szükség ahhoz, hogy a minimális létfenntartásra elég legyen. (SMITH, 2006)

22. táblázat: **Létminimumértékek a különböző háztartástípusokban, 2005-ben**

Háztartástípus	Egy háztartásra		Egy főre	
	számított éves érték, Ft			
	Összesen	ebből: élelmiszer	Összesen	ebből: élelmiszer
<i>Aktív korúak háztartásai</i>				
1 felnőtt	660 794	181 106	660 794	181 106
1 felnőtt 1 gyermekkel	1 090 315	322 011	545 151	160 999
1 felnőtt 2 gyermekkel	1 420 706	462 904	473 564	154 305
2 felnőtt	1 156 386	362 211	578 199	181 106
2 felnőtt 1 gyermekkel	1 585 907	503 116	528 640	167 705
2 felnőtt 2 gyermekkel	1 916 298	644 009	479 081	160 999
2 felnőtt 3 gyermekkel	2 180 618	784 915	436 128	156 983
2 felnőtt 4 gyermekkel	2 444 937	925 808	407 494	154 305
3 felnőtt	1 651 990	543 317	550 668	181 106
3 felnőtt 1 gyermekkel	2 081 499	684 222	520 372	171 052
3 felnőtt 2 gyermekkel	2 411 902	825 115	482 378	165 028
3 felnőtt 3 gyermekkel	2 676 210	966 020	446 033	160 999
3 felnőtt 4 gyermekkel	2 940 530	1 106 913	420 076	158 136
<i>Nyugdíjas korúak háztartásai</i>				
1 személy	594 710	159 735	594 710	159 735
2 személy	1 024 232	319 470	512 116	159 735
3 személy	1 453 741	479 205	484 584	159 735

Forrás: Saját számítás KSH és MNB adatok alapján, 2006

A nyugdíjasok helyzetét vizsgálva megállapítható, hogy bár a részükre kalkulált létminimum értéke alacsonyabb az aktív korúakénál (49 559 Ft/fő, két idős embernél 85 353 Ft), a legalacsonyabb nyugdíj (24 700 Ft) messze nem fedezi a megélhetéshez szükséges összeget. Ez még akkor is aggodalomra adhat okot, ha figyelembe vesszük, hogy minimálnyugdíjban az öregségi nyugdíjasok mindössze 1,5-2 százaléka részesül.

A 2006 évre érvényes becsült létminimum értékeket az MNB által 2006 májusában publikált 3,8%-os inflációs várakozás alapján kalkuláltam. (23. táblázat)

Az adatokat összevetve a 2006-ban érvényes 62 500 forintos minimálbérrel, megállapítható, hogy a létminimum biztosítására az minden esetben fedezetet nyújt az aktív korúak számára. Gyerekes családok esetén azonban ehhez szükség van a családi pótlék figyelembevételére is.

23. táblázat: **Létminimumértékek a különböző háztartástípusokban, 2006-ban**

Háztartástípus	Egy háztartásra		Egy főre	
	számított éves érték, Ft			
	Összesen	ebből: élelmiszer	Összesen	ebből: élelmiszer
<i>Aktív korúak háztartásai</i>				
1 felnőtt	685 904	187 988	685 904	187 988
1 felnőtt 1 gyermekkel	1 131 747	334 247	565 867	167 117
1 felnőtt 2 gyermekkel	1 474 692	480 494	491 560	160 169
2 felnőtt	1 200 328	375 975	600 171	187 988
2 felnőtt 1 gyermekkel	1 646 172	522 235	548 728	174 078
2 felnőtt 2 gyermekkel	1 989 117	668 482	497 286	167 117
2 felnőtt 3 gyermekkel	2 263 481	814 741	452 701	162 948
2 felnőtt 4 gyermekkel	2 537 845	960 988	422 978	160 169
3 felnőtt	1 714 766	563 963	571 593	187 988
3 felnőtt 1 gyermekkel	2 160 596	710 222	540 146	177 552
3 felnőtt 2 gyermekkel	2 503 554	856 469	500 708	171 299
3 felnőtt 3 gyermekkel	2 777 906	1 002 729	462 982	167 117
3 felnőtt 4 gyermekkel	3 052 270	1 148 976	436 039	164 145
<i>Nyugdíjas korúak háztartásai</i>				
1 személy	617 309	165 805	617 309	165 805
2 személy	1 063 153	331 610	531 576	165 805
3 személy	1 508 983	497 414	502 999	165 805

Forrás: Saját számítás KSH és MNB adatok alapján, 2006

5.1.2. A minimálbér

A **minimálbér** a kötelezően alkalmazandó legkisebb munkabér. Összegét a kormány évente állapítja meg. Személyi alapbérként, illetve teljesítménybérként - a meghatározott feltételeknek megfelelően - legalább a minimálbér jár. A minimálbér 2006-ban havibér alkalmazáskor 62 500 forint/hó, időbér alkalmazásakor 360 forint/óra.

A minimálbér összegének alakulását mutatja a 24. táblázat:

24. táblázat: A minimálbér alakulása Magyarországon

Időszak	Összeg
1998.01.01-1998.12.31.	19.500 Ft
1999.01.01-1999.12.31.	22.500 Ft
2000.01.01-2000.12.31.	25.500 Ft
2001.01.01-2001.12.31.	40.000 Ft
2002.01.01-2003.12.31.	50.000 Ft
2004.01.01-2004.12.31.	53.000 Ft
2005.01.01-2005.12.31.	57.000 Ft
2006.01.01-től	62.500 Ft

Forrás: APEH

5.1.3. Az átlagjövedelem, átlagkereset

Átlagkeresetként az átlagszámítás alapjául szolgáló időszakra kifizetett munkabér időarányosan számított átlaga jár. Az átlagkereset-számítás alapjául az utolsó négy negyedévre kifizetett munkabérek szolgálnak. Amennyiben a munkavállaló munkaviszonya ennél rövidebb, az átlagkeresete számításakor a nála számításba vehető negyedév(ek), ennek hiányában az utolsó hónap(ok)ra kifizetett munkabért kell figyelembe venni. Amennyiben a munkavállalónak a munkáltatónál fennálló munkaviszonya egy hónapnál rövidebb, átlagkeresetként a távolléti díjával azonos összeg fizetendő. Amennyiben a munkaviszonyra vonatkozó szabály fizetési kötelezettség megállapításánál havi átlagkereset alkalmazását írja elő, akkor egyhavi átlagkereseten a munkavállaló egynapi átlagkeresetének a huszonkétszerese értendő.

Órabér esetén az egynapi átlagkereset az egy órára megállapított átlagkereset és a munkavállaló napi teljes munkaidejének a szorzata.

A **bruttó átlagkereset** a munkáltatóknál főállásban, teljes munkaidőben alkalmazásban állóknak a bérköltség terhére kifizetett összeg (alapbér, bérpótlékok, kiegészítő fizetés, prémium, jutalom, 13. és további havi fizetés) egy főre jutó havi átlaga.

A bruttó átlagkeresetből levonva a mindenkor érvényes jövedelemadó kulcsok alapján a munkavállaló által fizetett jövedelemadót, az egészségbiztosítási- és a nyugdíjjárulékot, valamint a munkavállalói járulékot a **nettó átlagkereset**et kapjuk.

A teljes munkaidőben alkalmazásban állók havi nettó átlagkeresete (2005 első félévében) a teljes nemzetgazdaságot vizsgálva 156 900 forint, míg a mezőgazdaságra vonatkozóan 97 ezer forint volt, ami közel 40%-os eltérést mutat. (KSH, 2005)

Az Ecostat lakossági konjunktúra indexe 2006 első negyedévében a várakozásokkal összhangban növekedett, értéke 47,3%. Az utolsó felmérés óta javult a háztartások pénzügyi helyzete, kedvezőbbnek ítélik meg a családok az ország gazdasági helyzetét, s pozitívrá váltott a munkanélküliség megítélése.

A háztartások havi nettó jövedelme bevallásuk szerint 2006 első negyedévében átlagosan 159 953 forint volt. Az egy főre jutó nettó jövedelem összege meghaladta a havi 61 000 forintot, ez valamivel alacsonyabb az előző negyedévi értéknél, amelyet az év végi jutalmak és egyéb juttatások növeltek.

A 2006 első negyedévi nettó jövedelem bevallott értéke 12 százalékkal magasabb, mint a KSH 2003-ra vonatkozó háztartásstatisztikai felmérésének eredménye. A háztartások közepesnek érzett anyagi helyzetére jellemző, hogy többségük nem tud megtakarítani.

A családok mintegy fele állítja azt, hogy éppen csak megél jövedelméből, minimális megtakarításra 27%-uknak van lehetősége, jelentős megtakarítási potenciál 2%-ukra jellemző. A háztartások 13%-a tartalékait éli fel, további 8% pedig fokozatosan eladósodik.

A megtakarítási lehetőségek átlagos pontszáma 51, számottevően nem tér el a megelőző másfél év eredményétől. A nagyobb kiadással járó tervek megvalósításához az érdekelt háztartások 16 százaléka szándékozik hitelt felvenni. Ez azt vetíti előre, hogy a lakosság eladósodása mérséklődi fog, tavaly novemberben 19%-uk tervezte kölcsön

igénybevételét nagyobb kiadásához. Az összes potenciális hitelfelvevő 43%-a ház- vagy lakásfelújítás céljából szeretne kölcsönhöz jutni. (MTI, 2006)

5.1.4. Az elvárható jövedelem

Az **elvárható jövedelmet** több helyen is említik a szakirodalomban és politikai nyilatkozatokban, ám annak meghatározását, kiszámításának módját senki sem részletezi.

A NEMZETKÖZI MUNKAÜGYI SZERVEZET ÁLTALÁNOS KONFERENCIÁJA (1944) ajánlást fogadott el a jövedelem biztonságáról. Ebben a jövedelem biztonságát a társadalmi biztonság lényeges elemeként említi.

A jövedelmezőségi helyzet értékelésénél hangsúlyozottan figyelembe kell venni azt is, hogy a jövedelmek valójában az **elvárható személyi jövedelem** jelentős részét is magukban foglalták, hiszen a ténylegesen elszámolt bérjellegű költség az egyéni gazdaságoknál mindössze 286 ezer Ft/év volt egy munkaerőegységre (kevesebb, mint 24 ezer Ft/hó).(AKII, 1999)

UDOVECZ (2000) megállapítja, hogy a magyar mezőgazdaságban a piac- és rendszerváltás óta eltelt közel egy évtized alatt **aránytalanul kevés jövedelem képződött**. E megállapítás érvényes a mezőgazdasági termelés minden szektorára és valamennyi ágazatára. Igazságtartalmát hitelt érdemlően alátámasztja, hogy az eltelt évtized alatt

- a mezőgazdaság által előállított GDP változatlan áron még 1998-ban sem éri el az 1990. évi 3/4 részét. A nemzetgazdasági GDP-ből való arány már 5% alá esett;
- a saját tőkére jutó adózás utáni eredmény a mezőgazdaságban 1998-ig 3,7-4,0% között ingadozott. Ezek az értékek a nemzetgazdasági átlag felét, a feldolgozóipari átlag egynegyedét, az elvárható szintnek pedig 40%-át teszik ki (az 1999. évben ez az alacsony tőkejövedelmezőség is legalább felére csökkent!);
- az összes eszközértékre vetített mezőgazdasági adósság az időszak alatt 27%-ról 44%-ra emelkedett;
- a bruttó átlagkeresetek 30%-kal maradnak el az országos átlagtól;

- a mezőgazdasági beruházások volumene pedig az 1990. évinek – a 40-50%-on való vergődés után – csak 1998-ban érte el a 73%-át.

Az ORSZÁGGYŰLÉS KÖRNYEZETVÉDELMI BIZOTTSÁGA (1999) ülésének jegyzőkönyvében a jelenlévők az elvárható jövedelem színvonalát stratégiai célkitűzésként aposztrofálják. A jövedelembiztonságot a tőkearányos jövedelmezőséggel tartják kimutathatónak.

A Közös Agrárpolitika (CAP) céljai között szerepel a piaci stabilitás megteremtése, illetve megfelelő jövedelemszint biztosítása a közösségi termelők számára. (ELEKES, 2001)

A zöldség-gyümölcs ágazat jó munkahelyteremtő, mivel kézimunka-igényes növényekről van szó, és az **elvárható jövedelem** is magasabb más mezőgazdasági ágazatokhoz viszonyítva. (FVM, 2003)

A GDP adataival összevetve a reálbérek elmaradnak a teljesítmény alapján elvárható színvonaltól. (VDSZ, 2003)

Az agrárpiaci rendtartásról szóló 2003. évi XVI. törvény vitájában elhangzott, hogy a törvény preambuluma tartalmazza a törvény főbb célkitűzéseit, ezek között azt, hogy a termelők számára a méltányos jövedelem elérésének a lehetőségét biztosítsa ez a törvény, illetve ennek alkalmazása. Nem határozza meg viszont a fogalmát, vagyis nem mondja meg, hogy mennyi is lenne az az összeg, amelyet a termelő számára biztosítani kíván. Ennek az elérése nagyon nehezen megfogható, mert egy mezőgazdasági termelésben a méltányos jövedelem nemcsak az agrárpiaci rendtartás kérdése, hanem az egyéb támogatás és a verseny feltétele is. Vagyis ha van egy jó támogatási rendszer, van egy adópolitika, egy jó agrárpiaci rendtartás és egy elfogadható versenyhelyzet, akkor ez a három-négy mozzanat, ennek a három-négy területnek az együttes hatása adhatja azt, hogy méltányos jövedelme lehet a gazdálkodónak. (GLATTFELDER, 2003; PÁSZTOHY, 2003)

A méltányos mezőgazdasági jövedelem meghatározásakor a mezőgazdaságban dolgozó népesség heterogén összetétele miatt célszerű különbséget tenni a mezőgazdasági termelők jövedelme és a mezőgazdaságban foglalkoztatottak jövedelme között.

Tekintettel arra, hogy a méltányos jövedelem fogalmát a magyar jogrend nem határozza meg, a mezőgazdaság sajátosságai miatt a mezőgazdasági termelőkre nézve a fogalom

országos átlagjövedelemhez kötése nem célszerű, mivel a mezőgazdasági termelés jelentős tőkeigénye miatt a méltányos tőkejövédelmi igénnyel is számolni kell. Azt is indokolt figyelembe venni, hogy a világgazdasági recesszió és a rendkívüli időjárás miatt az agrárágazat teljesítménye az elmúlt évek során folyamatosan csökkent. Az ágazatonként differenciáltan megjelenő csökkenést természetesen a jövedelemhelyzet romlása kísérte, ezért az évről évre növekvő összegű támogatások nagyobb részét a kiesett jövedelmek kompenzálására és az akut problémák orvoslására szolgálták.

A termelők jövedelme és a foglalkoztatottak keresete a mezőgazdasági ágazatokban, illetve még azokon belül is jelentős eltéréseket mutat, ezért a méltányos jövedelem csak az egyes konkrét tevékenységek ismeretében határozható meg. A piaci versenyben helytállni tudó gazdaságok és gazdálkodók esetében mára realizálódott a méltányos jövedelem, és várhatóan tovább javul annak mértéke. (NÉMETH, 2004)

Az adózás rendjével kapcsolatban 2006 nyarán életre hívott változások alapján az adóhatóságot kötelezi a törvény, hogy munkálja ki a szakmánként elvárható jövedelmezőségi mutatókat. Azok az adózók, melyek az így közzétett mutatószámok alatti jövedelmezőségi mutatókkal rendelkeznek, fokozott ellenőrzésekre számíthatnak.

Ma a vállalkozások egy jelentős része éveken keresztül veszteségesnek mutatja magát, s teljesen kivonja cégét a társasági adó fizetés kötelezettsége alól. A jövőben valamennyi társasági adó fizetésére kötelezett adóalanynak meg kell fizetnie egy, a fennmaradáshoz gazdaságilag minimálisan elvárható nyereség utáni társasági adót. (A MAGYAR KÖZTÁRSASÁG KORMÁNYA, 2006)

KÓSA (2006) szerint a gazdálkodás költségeinek értékelésekor gondot okozhat, ill. vita tárgya lehet: a közvetett költségek számítási módszere, az innovációs ráfordítások, a tőkeköltségek és elvárható jövedelem megítélése.

Véleményem szerint a családi gazdaság elvárható jövedelmének meghatározásakor együttesen kell kezelnünk a gazdaság és a család jövedelemigényét.

*Egy családi gazdaságtól **elvárható jövedelem** az az összeg, ami a gazdaság tárgyévi összes bevételéből minden költség fedezése, valamint a rendszeres felújítási, karbantartási igények kielégítése után a család számára megmarad arra, hogy átlagos módon biztosítani tudja szükségleteinek kielégítését, és emellett lehetőséget teremt felhalmozásra is. Ennek konkrét mértékét mindig az adott időszakra és adott térségre lehet csak meghatározni.*

A modellben – a saját felmérésem eredményeit is figyelembe véve – a nyíregyházi kistérségre vonatkoztatva az egyszerűség és az összevethetőség érdekében a 2005 és 2006 évi létminimum érték 180%-át tekintetem elvárható jövedelemnek. Ezt az arányt a megkérdezett gazdák által a családja megélhetéséhez szükséges havi összes nettó jövedelmet firtató kérdésre adott válaszainak átlagolásával, becsléssel állapítottam meg. Ezek alapján a 25. táblázatban foglaltam össze a különböző családtípusok számára elvárható jövedelmet.

25. táblázat: **Elvárható jövedelem különböző háztartástípusokban 2005 és 2006 évben**

Háztartástípus	2005	2006
<i>Aktív korúak háztartásai</i>		
1 felnőtt	1 189 429	1 234 627
1 felnőtt 1 gyermekkel	1 962 567	2 037 145
1 felnőtt 2 gyermekkel	2 557 271	2 654 446
2 felnőtt	2 081 495	2 160 590
2 felnőtt 1 gyermekkel	2 854 633	2 963 110
2 felnőtt 2 gyermekkel	3 449 336	3 580 411
2 felnőtt 3 gyermekkel	3 925 112	4 074 266
2 felnőtt 4 gyermekkel	4 400 887	4 568 121
3 felnőtt	2 973 582	3 086 579
3 felnőtt 1 gyermekkel	3 746 698	3 889 073
3 felnőtt 2 gyermekkel	4 341 424	4 506 397
3 felnőtt 3 gyermekkel	4 817 178	5 000 231
3 felnőtt 4 gyermekkel	5 292 954	5 494 086
<i>Nyugdíjas korúak háztartásai</i>		
1 személy	1 070 478	1 111 156
2 személy	1 024 232	1 913 675
3 személy	2 616 734	2 716 169

Forrás: Saját számítás, 2006

Az elvárható jövedelem biztosításának kérdése összefüggésbe hozható a versenyképességgel. Kijelenthető, hogy egy családi gazdaság akkor versenyképes, ha biztosítani tudja a család számára az elvárható jövedelmet.

5.1.5. A gazdaság eltartó-képessége

Az egymással szoros kölcsönhatásban lévő felhasználható jövedelem és az eltartó képesség mérése – a fogalmak komplexitása és a jövedelem források szerinti összetettsége, mérhetősége miatt – igen bonyolult feladat. Az eltartó-képesség jellemezhető egyrészt számszerűsíthető tényezőkkel, másrészt megközelítőleg ugyanilyen jelentőségűek a közvetett, a „közérzetet” befolyásoló hatások is. Az egyéni gazdaságok bruttó jövedelemérdekeltisége miatt gondot jelent, és csak különféle kalkulációkkal oldható meg a munkajövedelem, munkaerő csoportok (családi és idegen munkaerő) szerinti meghatározása. (HAMZA – TÓTH, 2006)

A gazdaság (a család) jövedelme két forrásból, a mezőgazdasági (on-farm) tevékenységek eredményéből, illetve a gazdaságon kívülről, nem a mezőgazdasághoz kötődő (off-farm) munkavégzésből, bevételből származik. A mezőgazdasági termelésből származó jövedelemrész, a gazdálkodás piacon realizált árbevételén túl tartalmazza az agrár-költségvetési juttatásokat (támogatásokat) és az egyéb bevételeket is. A nem mezőgazdasági eredetű jövedelemrész pedig a gazdaságon kívüli munkavégzés béréből, a tőke-jövedelmekből, a beruházások hozadékából, szociális juttatásokból, valamint egyéb jövedelmekből tevődik össze.

Egy családi gazdaság (háztartás) jövedelemtermelő képességét befolyásoló tényezőket a 26. táblázatban rendszerezem.

Ezen tényezők minősége, rendelkezésre állása és változása eltérő mértékben van hatással egy családi gazdaság jövedelemtermelő- illetve eltartó-képességére.

26. táblázat: **Családi gazdaság (háztartás) jövedelemtermelő képességét befolyásoló tényezők**

On-farm jövedelmet befolyásoló tényezők	Off-farm jövedelmet befolyásoló tényezők
Gazdaság mérete	A családtagok száma
Saját és bérelt területek aránya	Aktív korúak és inaktívak aránya
A termőföld aranykorona értéke	A munkahellyel rendelkezők száma
Termelési irány	A munkavállalók végzettsége
Földrajzi elhelyezkedés	Bérek nagysága
Rendelkezésre álló tőke nagysága, likviditása	Tőkejövedelmek nagysága
A gazda szaktudása, tapasztaltsága	Kockázatvállalási hajlandóság
Munkaerő mennyisége, minősége	Beruházások hozadéka
Inputok ára	Szociális juttatások
Piaci árak, értékesítési csatornák	Adótörvények
Adótörvények	Egyéb tényezők
Agrártámogatások	
Egyéb tényezők	

Forrás: Saját szerkesztés, 2006

5.2. A családi fedezet kalkulációja

Családi fedezet alatt az adott évben a családnak összességében rendelkezésre álló, elkölthető, szabad pénzeszközeit értem, a korábbi évek megtakarításai és a felvet hitelek nélkül.

Ennek kimutatására szolgál a családi fedezet kalkulációs modell. Ez egy Microsoft Excel alatt futó program, aminek segítségével az ismert és megadott adatok alapján kiszámíthatjuk, hogy mennyi 2005-ben és 2006-ban az adójogszabályok figyelembevételével, és a törvények szerint járó családtámogatási ellátással korrigált, nettó jövedelme egy családnak. A tisztább összkép kialakításához az adórendszer változásaiból eredő különbségeket is megjelenítem. A kalkulátort a modellben a családi gazdaságok off-farm jövedelem számításához használom, de segítségével bármilyen család éves nettó jövedelem kiszámítható.

5.2.1. A családi fedezet kalkuláció paramétere

Az alábbiakban részletesen is bemutatom a kalkuláció során figyelembe vett paramétereiket:

Családi pótlék

Családi pótlékra jogosultak köre:

- magyar állampolgárok,
- bevándorlási vagy letelepedési engedéllyel rendelkező, továbbá a magyar hatóság által menekültként elismert személyek,
- az Európai Gazdasági Térséghez tartozó ország állampolgára (munkavállaló, egyéni vállalkozó, diák, stb.) és családtagja, amennyiben az ellátás igénylésének időpontjában érvényes tartózkodási engedéllyel rendelkezik.

A családi pótlékra a saját háztartásában nevelt gyermekekre tekintettel jogosult:

- a vér szerinti szülő,
- az örökbe fogadó szülő,
- a szülővel együtt élő házastárs,
- a nevelőszülő,
- a hivatásos nevelőszülő,
- a gyám.

A fenti személyeknek azon gyerekek után jár a családi pótlék, aki:

- még nem tanköteles, vagy
- tankötelezettsége még nem szűnt meg, vagy
- általános iskolai, középiskolai, szakiskolai tanulmányokat folytat, annak a tanévnek a végéig, amelynek időtartama alatt betölti a 23. életévét.

A családi pótlék megállapítása során saját háztartásban nevelt gyermeknek kell tekinteni azt a gyermeket is

- aki átmeneti jelleggel tartózkodik a háztartáson kívül kül- és belföldi tanulmányai folytatása vagy gyógykezelése miatt;
- akit 30 napot meg nem haladóan szociális intézményben helyeztek el;
- aki a szülő kérelmére átmeneti gondozásban részesül, vagy szülőjével együtt családok átmeneti otthonában tartózkodik.

A családi pótlék lehetséges összegét a 27. táblázatban rendszereztem.

27. táblázat: A családi pótlék összege 2005 és 2006 évben

Gyerekek száma	2005		2006	
	2 szülő	egyedülálló	2 szülő	egyedülálló
1	5 100 Ft	6 000 Ft	11 000 Ft	12 000 Ft
2	12 400 Ft (2x6 200)	14 400 Ft (2x7 200)	24 000 Ft (2x12 000)	26 000 Ft (2x13 000)
3	23 400 Ft (3x7 800)	25 200 Ft (3x8 400)	42 000 Ft (3x14 000)	45 000 Ft (3x15 000)

Forrás: APEH

Háromnál több gyerek esetén gyerekenként a 3 gyerek után járó összeg az irányadó. Tartósan beteg gyerek esetén 2005-ben 13 900 Ft és 15 700 Ft, 2006-ban 21 000 Ft és 23 000 Ft a családi pótlék 2 szülő vagy egyedülálló szülő részére.

Tartósan betegnek, illetve súlyosan fogyatékosnak minősül az: (aki után emelt összegű családi pótlék jár)

- a gyerek, aki 18 évesnél fiatalabb, és aki a külön jogszabályban (5/2003. (II.19) EszCsM rendelet) meghatározott betegsége, illetve fogyatékosága miatt állandó vagy fokozott felügyeletre, gondozásra szorul,
- az a 18 évesnél idősebb személy, aki tizennyolcadik életévének betöltése előtt munkaképességét legalább 67%-ban elvesztette, és ez az állapot egy éve tart, vagy előreláthatólag egy évig fennáll.

Rendszeres gyermekvédelmi támogatás

A támogatás akkor állapítható meg, ha a családban az egy főre jutó havi nettó átlag jövedelem nem haladja meg az öregségi nyugdíjminimum összegét, mely a 2005. évben 24 700 Ft, valamint

- akinek törvényes képviselője egyedülálló, vagy aki három, vagy több gyermeket nevel, a családban az egy főre jutó havi nettó átlagjövedelem nem haladja meg az öregségi nyugdíjminimum 10 %-kal megemelt összegét, amely 2005. évben 27 170 Ft.
- aki tartósan beteg, testi vagy értelmi fogyatékos gyermeket nevel és akinek a családjában az egy főre jutó havi nettó átlagjövedelem nem haladja meg az öregségi nyugdíjminimum összegének kétszeresét, mely 2005.évben 49.400 Ft.

A rendszeres gyermekvédelmi támogatás havi összege gyermekenként az öregségi nyugdíjminimum 22%-a, 2005-ben 5 434 Ft.

A feltételek fennállása esetén a támogatás a gyermek nagykorúvá válása után is megállapítható, ill. tovább folyósítható, ha a jogosult felsőfokú iskola nappali tagozatán tanul és a 25. életévét még nem töltötte be. Ha a jogosult nagykorúvá válik, részére a rendszeres támogatást saját jogán kell folyósítani.

A 2006-ra kialakított családtámogatási rendszerben a rendszeres gyermekvédelmi támogatás beépül a családi pótlék összegébe.

Új ellátásként jelenik meg 2006-ban a rendszeres gyermekvédelmi kedvezmény. Bár a rendszeres gyermekvédelmi kedvezmény természetbeni ellátásnak minősül, a települési önkormányzat jegyzője annak a jogosult gyermeknek és fiatal felnőttnek, akinek jogosultságát megállapította, minden év július hónapjában egyszeri támogatást folyósít. Ennek összege 2006-ban 5 000 Ft.

Családi kedvezmény

Az 1995. évi CXVII. Törvény szabályozza a személyi és családi kedvezményeket, miszerint a családi kedvezmény az eltartottak létszámától függően kedvezményezett eltartottanként és jogosultsági hónaponként vehető igénybe.

Jogosultsági hónap az a hónap, amelyre tekintettel családi pótlékot, illetőleg rokkantsági járadékot folyósítanak, magzat esetén a várandósság időszakában azon hónap, amelyben a várandósság orvosi igazolás alapján a jogosultság legalább egy napig fennáll, kivéve azt a hónapot, amikor a megszületett gyermek után a családi pótlékra való jogosultság megnyílik.

A kedvezmény összegének meghatározása szempontjából az eltartottak létszámába be kell számítani a kedvezményezett eltartottakon kívül azokat is, akiket rajtuk kívül a családok támogatásáról szóló törvény a családi pótlék összegének megállapítása szempontjából figyelembe vesznek. Feltétele: hogy a családban történjen a családi pótlék kifizetése, de nem feltétele, hogy az kapja, aki az adókedvezményt igénybe vette. A családi kedvezmény összegének alakulása a 28. táblázaton követhető nyomon.

28. táblázat: A családi kedvezmény összege 2005 és 2006 évben

	2005	2006
egygyermekes család	3 000 Ft	0 Ft
kétgyermekes család	4 000 Ft	0 Ft
három vagy több gyermekes család	10 000 Ft	4 000 Ft

Forrás: APEH

Az egy- és kétgyermekes családoknál 2006-ban megszűnt a családi adókedvezmény, a három- és többgyermekes családok adókedvezménye korlátozott mértékben megmaradt. A kedvezmény mértéke gyermekeként havi 4000 forint azoknál, kiknek az éves jövedelme nem haladja meg a 6 millió forintot. A 4 és többgyermekes családok esetében e jövedelemhatár gyermekeként 500 ezer forinttal emelkedik, de a 8 millió forintot nem haladhatja meg.

Személyi jövedelemadó

A fizetendő személyi jövedelemadó megállapítására kétkulcsos rendszer hivatott. Az alsó kulcsot 2005-ben 1 500 000 Ft jövedelemig alkalmazták. 2006-ra ennek a sávnak a mértékét 50 000 Ft-tal megemelték. A sávonkénti személyi jövedelemadó kulcsokat a 29. táblázat tartalmazza.

29. táblázat: A személyi jövedelemadó kulcsai és sávjai 2005 és 2006 évben

2005		2006	
1 500 000 Ft jövedelemig	18%	1 550 000 Ft jövedelemig	18%
1 500 000 Ft jövedelemtől	38%	1 550 000 Ft jövedelemtől	36%

Forrás: APEH

Járulékok

A jövedelmet terhelő járulékokat az adott évben hatályos szabályok alapján szintén levontam a bruttó keresetekből.

5.2.2. A családi fedezet kalkuláció leírása

A modell matematikai leírását az alábbiakban adom meg 2005-re és 2006-ra vonatkoztatva:

Az alkalmazott jelölések 2005-re vonatkozóan

I_{B1} : Az egyik szülő éves bruttó jövedelme

I_{N1} : Az egyik szülő éves nettó jövedelme

I_{B2} : Az másik szülő éves bruttó jövedelme

I_{N2} : Az másik szülő éves nettó jövedelme

T_{szj} : Személyi jövedelemadó

J_{ny} : Nyugdíj járulék összesen (magán nyugdíjpénztárnak utalandó járulékkal együtt) (8,5%)

J_{eb} : Egészségbiztosítási járulék (4%)

J_{mv} : Munkavállalói járulék (1%)

C : Gyerekek száma

O : Egyéb beszámítható személyek száma, aki után családi pótlék nem adható

P_i : Egy gyermek után kapható családi pótlék összege i fő eltartott gyermek esetén

I_{csp} : Családi pótlék összesen

A_i : Családi adókedvezmény összege egy gyermekre i fő eltartott gyermek esetén

I_{csak} : Családi adókedvezmény összesen

I : A teljes családi jövedelem csak a keresetükből élőknel

A számítás menete 2005-ös adatok alapján:

Nettó jövedelem számítása:

$$I_N = I_B - T_{szj} - J_{ny} - J_{eb} - J_{mv}$$

Ebből:

$$T_{szj} = I_{B(0-15000000)} \cdot 18\% + I_{B(1500000-)} \cdot 38\%$$

$$J_{ny} = I_B \cdot (0,5\% + 8,0\%)$$

$$J_{eb} = I_B \cdot 4\%$$

$$J_{mv} = I_B \cdot 1\%$$

Így visszahelyettesítve:

$$I_N = I_B - I_{B(0-15000000)} \cdot 18\% + I_{B(1500000-)} \cdot 38\% - I_B \cdot (0,5\% + 8,0\%) - I_B \cdot 4\% - I_B \cdot 1\%$$

$$I_N = I_B - I_{B(0-15000000)} \cdot 18\% + I_{B(1500000-)} \cdot 38\% - I_B \cdot 13,5\%$$

$$I_N = I_B - I_{B(0-15000000)} \cdot 31,5\% + I_{B(1500000-)} \cdot 51,5\%$$

Családi pótlékból származó jövedelem:

$$I_{csp} = C \cdot P_{c+o}$$

$$P_{i, \text{egyedülállószülő}} = 12 \cdot [5200 Ft + \min(i; 3) \cdot 1300 Ft]$$

$$P_{i, \text{egyedülállószülő}} = \begin{cases} i = 0 \rightarrow 0 Ft \\ i = 1 \rightarrow 6500 Ft \\ i = 2 \rightarrow 7800 Ft \\ i > 2 \rightarrow 9100 Ft \end{cases}; P_i = \begin{cases} i = 0 \rightarrow 0 Ft \\ i = 1 \rightarrow 5525 Ft \\ i = 2 \rightarrow 6716,5 Ft \\ i > 2 \rightarrow 8450 Ft \end{cases}$$

Családi adókedvezmény számítása:

$$I_{csak} = \max[\min[(1600000 Ft + 12 \cdot C \cdot A_C - I_B / 5); (12 \cdot C \cdot A_C)]; 0]$$

$$A_C = \begin{cases} C = 0 \rightarrow 0 Ft \\ C = 1 \rightarrow 3000 Ft \\ C = 2 \rightarrow 4000 Ft \\ C > 2 \rightarrow 10000 Ft \end{cases}$$

Az összes jövedelem:

$$I = I_N + I_{csp} + I_{csak}$$

Az alkalmazott jelölések 2006-ra vonatkozóan

I_{B1} : Az egyik szülő éves bruttó jövedelme

I_{N1} : Az egyik szülő éves nettó jövedelme

I_{B2} : Az másik szülő éves bruttó jövedelme

I_{N2} : Az másik szülő éves nettó jövedelme

T_{szj} : Személyi jövedelemadó

J_{ny} : Nyugdíj járulék összesen (magán nyugdíjpénztárnak utalandó járulékkal együtt) (8,5%)

J_{eb} : Egészségbiztosítási járulék (4%)

J_{mv} : Munkavállalói járulék (1%)

C : Gyerekek száma

O : Egyéb beszámítható személyek száma, aki után családi pótlék nem adható

P_i : Egy gyermek után kapható családi pótlék összege i fő eltartott gyermek esetén

I_{csp} : Családi pótlék összesen

A_i : Családi adókedvezmény összege egy gyermekre i fő eltartott gyermek esetén

I_{csak} : Családi adókedvezmény összesen

I : A teljes családi jövedelem csak a keresetükből élőknel

A számítás menete 2006-os adatok alapján:

Nettó jövedelem számítása:

$$I_N = I_B - T_{szj} - J_{ny} - J_{eb} - J_{mv}$$

Ebből:

$$T_{szj} = I_{B(0-1550000)} \cdot 18\% + I_{B(1550000-)} \cdot 36\%$$

$$J_{ny} = I_B \cdot (0,5\% + 8,0\%)$$

$$J_{eb} = I_B \cdot 4\%$$

$$J_{mv} = I_B \cdot 1\%$$

Így visszahelyettesítve:

$$I_N = I_B - I_{B(0-1550000)} \cdot 18\% + I_{B(1550000-)} \cdot 36\% - I_B \cdot (0,5\% + 8,0\%) - I_B \cdot 4\% - I_B \cdot 1\%$$

$$I_N = I_B - I_{B(0-1550000)} \cdot 18\% + I_{B(1550000-)} \cdot 36\% - I_B \cdot 13,5\%$$

$$I_N = I_B - I_{B(0-1550000)} \cdot 31,5\% + I_{B(1550000-)} \cdot 49,5\%$$

Családi pótlékból származó jövedelem:

$$I_{csp} = C \cdot P_{c+o}$$

$$P_{i, \text{egyedülállószülő}} = \begin{cases} i = 0 \rightarrow 0Ft \\ i = 1 \rightarrow 12000Ft \\ i = 2 \rightarrow 13000Ft \\ i > 2 \rightarrow 15000Ft \end{cases}; P_i = \begin{cases} i = 0 \rightarrow 0Ft \\ i = 1 \rightarrow 11000Ft \\ i = 2 \rightarrow 12000Ft \\ i > 2 \rightarrow 14000Ft \end{cases}$$

Családi adókedvezmény számítása:

$\sigma = 1$, ha több, mint 3 gyerek van, egyébként 0.

$$I_{csak} = \max[\min[(1200000Ft + \sigma \cdot 400000Ft + 12 \cdot 4000Ft \cdot C - I_B / 5); (12 \cdot 4000Ft \cdot C)]; 0]$$

Az összes jövedelem:

$$I = I_N + I_{csp} + I_{csak}$$

5.3. A modell leírása

5.3.1. A modellben szereplő családtípusok kiválasztása

A modell segítségével kilenc családtípusban vizsgáltam a jövedelemigényt a különböző megélhetési szinteken. (30. táblázat)

A modellben a hagyományos értékrendnek megfelelő és a kistérségben nagy százalékban előforduló családtípusokat szerepeltettem. Jelen vizsgálatomban nem térek ki a csonka családokra és a 3 vagy attól több gyerekes családokra sem. Továbbá nem képezik a vizsgálat tárgyát a nyugdíjasok, illetve azok a családok sem, ahol nyugdíjassal élnek egy háztartásban. *A saját kérdőíves felmérésemben a válaszadók 61%-a a modellben vizsgált három családtípusba sorolható.*

30. táblázat: A modellben vizsgált családtípusok

Kód	Családtípus	Jövedelem forrása
AAA	2 felnőtt gyerekek nélkül	jövedelem csak mezőgazdaságból
AAB	2 felnőtt gyerekek nélkül	egy kereső egyéb munkahelyen
AAC	2 felnőtt gyerekek nélkül	két kereső egyéb munkahelyen
ABA	2 felnőtt 1 gyerekekkel	jövedelem csak mezőgazdaságból
ABB	2 felnőtt 1 gyerekekkel	egy kereső egyéb munkahelyen
ABC	2 felnőtt 1 gyerekekkel	két kereső egyéb munkahelyen
ACA	2 felnőtt 2 gyerekekkel	jövedelem csak mezőgazdaságból
ACB	2 felnőtt 2 gyerekekkel	egy kereső egyéb munkahelyen
ACC	2 felnőtt 2 gyerekekkel	két kereső egyéb munkahelyen

Forrás: Saját összeállítás, 2006

A kiválasztott családtípusokat jövedelemforrásuk alapján további 3-3 kategóriára osztottam. Családtípusonként külön vizsgáltam azokat, akiknek csak a mezőgazdaságból (on-farm) származik jövedelme, illetve azokat, ahol egy vagy két

kereső mezőgazdaságon kívüli (off-farm) jövedelemmel is rendelkezik. Így a modellben egyaránt szerepelnek a fő- és mellékfoglalkozású családi gazdaságok is.

5.3.2. Az off-farm jövedelem, az elvárható jövedelem és a létminimum viszonya

A 31. táblázatban a kiválasztott családtípusok off-farm jövedelmének alakulását szemléltetem különböző bérjövedelmek mellett. A bruttó bér nagyságát éves összegben szerepeltetem a táblázatban, hogy kiküszöböljem az esetleges 13. havi bér, jutalom, vagy egyéb alkalmi jövedelem torzító hatását. Vizsgálom a minimálbérnek megfelelő éves jövedelmet, illetve az egyéb járandóságoktól mentes, havi 100 eFt-, 150 eFt-, 200 eFt- és 250 eFt-nak megfelelő éves bér esetét. Az egyszerűség kedvéért feltételezem, hogy a kétkeresős családokban a munkabér nagysága megegyezik.

Az AAA típusú családban kizárólag a mezőgazdaságból származik jövedelem, és gyerekek sincsenek, ezért ott az off-farm jövedelem nulla. Az ABA és ACA típusok esetében is csak a mezőgazdaságból származik jövedelem, amit kizárólag a gyerek(ek) után járó családi pótlék összege egészít ki.

31. táblázat: Az off-farm jövedelem alakulása különböző bérjövödelmek mellett

Év	2005	2006	2005	2006	2005	2006	2005	2006	2005	2006
Éves bruttó bérjövödelem	684 eFt	750 eFt	1 200 eFt	1 200 eFt	1 800 eFt	1 800 eFt	2 400 eFt	2 400 eFt	3 000 eFt	3 000 eFt
AAA	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
AAB	591 660	648 750	935 120	948 080	1 200 000	1 242 000	1 464 000	1 491 000	1 755 000	1 794 000
AAC	1 183 320	1 297 500	1 870 240	1 896 160	2 400 000	2 484 000	2 928 000	2 982 000	3 510 000	3 588 000
ABA	66 300	132 000	66 300	132 000	66 300	132 000	66 300	132 000	66 300	132 000
ABB	657 960	780 750	1 037 420	1 080 080	1 302 300	1 374 000	1 566 300	1 623 000	1 857 300	1 926 000
ABC	1 249 620	1 429 500	1 972 540	2 028 160	2 502 300	2 616 000	3 030 300	3 114 000	3 612 300	3 720 000
ACA	161 200	288 000	161 200	288 000	161 200	288 000	161 200	288 000	161 200	288 000
ACB	752 860	936 750	1 192 320	1 236 080	1 457 200	1 530 000	1 721 200	1 779 000	2 012 200	2 082 000
ACC	1 344 520	1 585 500	2 127 440	2 184 160	2 657 200	2 772 000	3 185 200	3 270 000	3 767 200	3 876 000

Forrás: Saját számítás, 2006

Az elvárható jövedelem biztosításához szükséges bruttó éves bér nagyságát a 32. táblázatban családtípusonként láthatjuk. Az AAA, ABA és ACA típusú családokra ez nem értelmezhető, hiszen nekik nincs off-farm jövedelmük, vagy az csak a gyerekek után járó családi pótlékkal azonos. A többi családtípusban meghatározott értékek on-farm jövedelem nélkül igazak, tehát általánosan jellemzik az elvárható jövedelemhez szükséges bruttó bér nagyságát. Két kereső esetén itt is egyenlő bérrel számoltam. A bérek összegét célérték keresésének módszerével állapítottam meg a családi fedezet kalkulációs táblák segítségével.

32. táblázat: Az elvárható jövedelem biztosításához szükséges bruttó bér Ft-ban

	2005	2006
AAB	3 672 000	3 727 000
AAC	3 054 000	3 009 000
ABB	5 057 000	5 053 000
ABC	4 439 000	4 501 000
ACB	5 962 000	5 966 000
ACC	5 344 000	5 414 000

Forrás: Saját számítás, 2006

A 2005. és 2006. évi elvárható jövedelem biztosításához szükséges bruttó bérek összevetésé alapján kijelenthető, hogy azok 2006-ra nem az inflációnak megfelelően változtak. Az eltérés okai adósávok és a családi kedvezmény mértékének változásában, illetve a családi pótlék összegének növekedésében keresendők.

Látható, hogy az 1 gyerekes háztartásoknak az elvárható jövedelemszint biztosításához egy kereső esetén 35-38%-kal, két kereső esetén pedig 45-50%-kal magasabb bruttó bérjövedelemre van szüksége, mint a gyermektelen pároknak. A második gyerek vállalása pedig további 18%-os, illetve 20%-os bértöbbletet igényel. Ezeket az arányokat a családtámogatások összegének figyelembevételével kaptam. Megállapítható, hogy a második gyerek vállalásának többletterhe mintegy fele az elsőének. Az, hogy ennek ellenére mégis egyre kevesebben vállalnak 2 gyereket, – egyéb tényezőket is megengedve – az átlagbér színvonalára vezethető vissza, hiszen a jelenleg mintegy 2 000 000 Ft-ra becsülhető éves átlagbér még az 1 gyerekes családok elvárható jövedelemigényét sem fedezi.

A létminimum biztosításához szükséges bruttó éves bér nagyságának alakulását a 33. táblázaton láthatjuk, családtípusonként vizsgálva.

33. táblázat: A létminimum biztosításához szükséges bruttó bér Ft-ban

	2005	2006
AAB	1 765 744	1 824 412
AAC	1 688 154	1 752 304
ABB	2 440 427	2 445 885
ABC	2 165 850	2 210 470
ACB	2 802 272	2 816 073
ACC	2 422 046	2 483 383

Forrás: Saját számítás, 2006

Természetesen csak a legkritkább esetben fordul elő az, hogy két kereső esetén a jövedelem nagysága megegyezik. A modell alkalmas arra, hogy konkrét esetekben vizsgáljuk az off-farm jövedelem alakulását, viszont ezen esetek általánosítására – a közel végtelen számú kombinációs lehetőség miatt – jelen értekezés keretei között nem vállalkozok.

A adott családtípusra kalkulált elvárható jövedelemből kivonva az off-farm jövedelmet megkapjuk, hogy mekkora on-farm jövedelmet kell a mezőgazdasági tevékenységből a családnak produkálni. Ennek alakulását a 34. táblázatban követhetjük nyomon.

Ahol az érték negatívba fordul, azt a bérjövedelmet jelöli ki, ami az adott család elvárható jövedelmét már önmagában is fedezi, tehát nincs szükség mezőgazdaságból származó jövedelem kiegészítésre.

34. táblázat: Az elvárható jövedelmi szinthez szükséges on-farm jövedelem bizonyos off-farm jövedelmek mellett

Év	2005	2006	2005	2006	2005	2006	2005	2006	2005	2006
Éves bruttó bérjövdelem	684 eFt	750 eFt	1 200 eFt	1 200 eFt	1 800 eFt	1 800 eFt	2 400 eFt	2 400 eFt	3 000 eFt	3 000 eFt
AAA	2 081 000	2 161 000	2 081 000	2 161 000	2 081 000	2 161 000	2 081 000	2 161 000	2 081 000	2 161 000
AAB	1 489 340	1 512 250	1 145 880	1 212 920	881 000	919 000	617 000	670 000	326 000	367 000
AAC	897 680	863 500	210 760	264 840	-319 000	-323 000	-847 000	-821 000	-1 429 000	-1 427 000
ABA	2 788 700	2 831 000	2 788 700	2 831 000	2 788 700	2 831 000	2 788 700	2 831 000	2 788 700	2 831 000
ABB	2 197 040	2 182 250	1 817 580	1 882 920	1 552 700	1 589 000	1 288 700	1 340 000	997 700	1 037 000
ABC	1 605 380	1 533 500	882 460	934 840	352 700	347 000	-175 300	-151 000	-757 300	-757 000
ACA	3 287 800	3 292 000	3 287 800	3 292 000	3 287 800	3 292 000	3 287 800	3 292 000	3 287 800	3 292 000
ACB	2 696 140	2 643 250	2 256 680	2 343 920	1 991 800	2 050 000	1 727 800	1 801 000	1 436 800	1 498 000
ACC	2 104 480	1 994 500	1 321 560	1 395 840	791 800	808 000	263 800	310 000	-318 200	-296 000

Forrás: Saját számítás, 2006

5.3.3. Az on-farm jövedelem, az elvárható jövedelem és a létminimum viszonya

Ezt követően az általam vizsgált gazdaságokban leggyakrabban előforduló hat ágazat SFH értékének jövedelemtartalmát állapítottam meg. Az ágazatok jövedelemtermelő képességét az AKI által a tesztüzemi rendszer adatai szerint kalkulált SFH értékek alapján határoztam meg. (2. melléklet) A fedezeti hozzájárulás az árbevétel és a közvetlen változó költségek különbsége. Ez azt mutatja meg, hogy mennyi fedezet van a közvetett változó-, az állandó költségekre, illetve a nyereséigényre. Ebből kiindulva általánosan a tesztüzemi adatokból számított SFH-értékek 40%-ában határoztam meg annak jövedelemtartalmát valamennyi vizsgált ágazat esetében. Ez az arány egyedi esetekben határozható meg pontosan, és ágazatonként függ az általános költségek felosztásának módjától is.

Ezek alapján a következő ágazatokra végeztem el a számításokat: őszi búza, kukorica, napraforgó, gyümölcshéj, tejelő tehén, hízósertés. (35. táblázat)

35. táblázat: SFH értékek és kalkulált jövedelemtartalmuk különböző ágazatokban

Megnevezés		M.e.	SFH	SFH 40%-a
D01	őszi búza	Ft/ha	64 590	25 836
D06	Szemeskukorica	Ft/ha	83 720	33 488
D27	Napraforgó	Ft/ha	58 263	23 305
G01	gyümölcshéj	Ft/ha	397 735	159 094
J07	tejhasznú tehén	Ft/állat	194 732	77 893
J13	Hízósertés	Ft/állat	15 956	6 382

Forrás: 146/2004. (IX. 30.) FVM rendelet alapján saját számítás, 2006

A 36. táblázat bemutatja, hogy a különböző ágazatok esetén mekkora üzemméretre van szükség az elvárható jövedelmi szintek megfelelő jövedelemigény biztosítására.

36. táblázat: Ágazatonként szükséges üzemméret az elvárható jövedelem biztosításához

Kód	2005	2006	2005	2006	2005	2006	2005	2006	2005	2006	2005	2006	2005	2006
	elvárható jövedelem (eFt)		őszi búza (ha)		szemes kukorica (ha)		napraforgó (ha)		gyümölcs ültetvény (ha)		tejelő tehén (egyed)		hízósértés (egyed)	
AAA	2 081	2 161	80,5	83,6	62,1	64,5	89,3	92,7	13,1	13,6	26,7	27,7	326,1	338,6
ABA	2 855	2 963	110,5	114,7	85,3	88,5	122,5	127,1	17,9	18,6	36,7	38,0	447,3	464,2
ACA	3 449	3 580	133,5	138,6	103,0	106,9	148,0	153,6	21,7	22,5	44,3	46,0	540,4	560,9

Forrás: Saját számítás, 2006

37. táblázat: Különböző gazdaságok üzemi SFH értéke Ft-ban

Kód	2005	2006	2005	2006	2005	2006
	őszi búza		szemes kukorica		napraforgó	
AAA	5 202 500	5 402 500	5 202 500	5 402 500	5 202 500	5 402 500
ABA	7 137 500	7 407 500	7 137 500	7 407 500	7 137 500	7 407 500
ACA	8 622 500	8 950 000	8 622 500	8 950 000	8 622 500	8 950 000
Kód	Gyümölcsültetvény		tejelő tehén		hízósértés	
	2005	2006	2005	2006	2005	2006
AAA	5 202 500	5 402 500	5 202 500	5 402 500	5 202 500	5 402 500
ABA	7 137 500	7 407 500	7 137 500	7 407 500	7 137 500	7 407 500
ACA	8 622 500	8 950 000	8 622 500	8 950 000	8 622 500	8 950 000

Forrás: Saját számítás, 2006

38. táblázat: Különböző gazdaságok üzemméretének kifejezése EUME-ben

Kód	2005	2006	2005	2006	2005	2006	2005	2006	2005	2006	2005	2006
	őszi búza (ha)		szemes kukorica (ha)		napraforgó (ha)		gyümölcs ültetvény (ha)		tejelő tehén (egyed)		hízósertés (egyed)	
AAA	16,7	17,3	16,7	17,3	16,7	17,3	16,7	17,3	16,7	17,3	16,7	17,3
ABA	22,9	23,7	22,9	23,7	22,9	23,7	22,9	23,7	22,9	23,7	22,9	23,7
ACA	27,6	28,7	27,6	28,7	27,6	28,7	27,6	28,7	27,6	28,7	27,6	28,7

Forrás: Saját számítás, 2006

A különböző gazdaságok üzemi SFH értéke (37. táblázat) és a gazdaságok EUME értéke (38. táblázat) alapján látható, hogy adott elvárható jövedelem mellett az értékek messze meghaladják az életképesség kritériumaként meghatározott 5 EUME méretküszöböt. (AAA családtípus esetén több mint háromszorosan, ABA családtípus esetén több mint négyszeresen, ACA családtípus esetén több mint ötszörösen)

Mivel az általam 40%-ban meghatározott érték nem általánosítható fenntartások nélkül, ezért megvizsgáltam azt a szélsőséges esetet is, ha az SFH 100%-át tekintenénk a család számára felhasználható jövedelemnek. A pontos arány megállapíthatósága egyedi mérlegelést igényel, de az könnyen belátható, hogy az a 100%-ot soha nem éri el.

Az elvárható jövedelmi szint biztosításához szükséges üzemméretet a 39. táblázatban követhetőek nyomon.

39. táblázat: Az elvárható jövedelmi szint biztosításához szükséges üzemméretet EUME-ben, családtípusonként, 2006-ban

családtípus	Elvárható Jövedelem	Jövedelem az üzemi SFH érték százalékában				
		100%	80%	60%	40%	20%
<i>Aktív korúak háztartásai</i>						
1 felnőtt	1 234 627	4,0	4,9	6,6	9,9	19,8
1 felnőtt 1 gyermekkel	2 037 145	6,5	8,2	10,9	16,3	32,6
1 felnőtt 2 gyermekkel	2 654 446	8,5	10,6	14,2	21,3	42,5
2 felnőtt	2 160 590	6,9	8,7	11,5	17,3	34,6
2 felnőtt 1 gyermekkel	2 963 110	9,5	11,9	15,8	23,7	47,5
2 felnőtt 2 gyermekkel	3 580 411	11,5	14,3	19,1	28,7	57,4
2 felnőtt 3 gyermekkel	4 074 266	13,1	16,3	21,8	32,6	65,3
2 felnőtt 4 gyermekkel	4 568 121	14,6	18,3	24,4	36,6	73,2
3 felnőtt	3 086 579	9,9	12,4	16,5	24,7	49,5
3 felnőtt 1 gyermekkel	3 889 073	12,5	15,6	20,8	31,2	62,3
3 felnőtt 2 gyermekkel	4 506 397	14,4	18,1	24,1	36,1	72,2
3 felnőtt 3 gyermekkel	5 000 231	16,0	20,0	26,7	40,1	80,1
3 felnőtt 4 gyermekkel	5 494 086	17,6	22,0	29,3	44,0	88,0
<i>Nyugdíjas korúak háztartásai</i>						
1 nyugdíjas	1 111 156	3,6	4,5	5,9	8,9	17,8
2 nyugdíjas	1 913 675	6,1	7,7	10,2	15,3	30,7
3 nyugdíjas	2 716 169	8,7	10,9	14,5	21,8	43,5

Forrás: Saját számítás, 2006

Ezek alapján megállapítható, hogy az elvárható jövedelemszintet egy tetszőleges ágazatban, vagy ágazatokban érdekelt, 5 EUME méretű gazdaság a legalább két tagú családok számára **biztosan nem** tudja megteremteni, ha a családnak kizárólag a mezőgazdaságból van jövedelme. Egy felnőtt részére akkor biztosítja, ha az SFH értéknek legalább 79%-a, egy nyugdíjas számára pedig akkor, ha 71%-a a jövedelemtartalom.

Megítélésem szerint viszont az SFH érték 50%-nál magasabb jövedelemtartalma irreális. Így az is kijelenthető, hogy az elvárható jövedelemszintet egy tetszőleges ágazatban, vagy ágazatokban érdekelt, 5 EUME méretű gazdaság **nagy valószínűséggel nem** tudja biztosítani.

Egy felnőtt vagy egy nyugdíjas esetén csak az SFH érték bizonyos jövedelemtartalma mellett fedezhető az elvárható jövedelem kizárólag on-farm jövedelemből.

Ezek után indokolt megvizsgálni azt is, hogy biztosítja-e legalább a létminimumnak megfelelő jövedelmet az 5 EUME méretű gazdaság. (40. táblázat)

A 39. táblázat alapján látható, hogy az 5 EUME méretű gazdaság csak az egy vagy két felnőttből, 1 felnőttből és gyerekekből álló családok, illetve a nyugdíjas(ok) háztartásai részére feltételesen biztosíthatja a létminimumot. Ennek a teljesüléséhez szükséges az a feltétel, hogy az SFH érték legalább a 41. táblázatban látható jövedelemtartalommal bírjon.

40. táblázat: **Létminimum biztosításához szükséges üzemméreték EUME-ben, különböző családtípusokra 2006-ban**

Családtípus	Létminimum	Jövedelem az üzemi SFH érték százalékában				
		100%	80%	60%	40%	20%
<i>Aktív korúak háztartásai</i>						
1 felnőtt	685 904	2,2	2,7	3,7	5,5	11,0
1 felnőtt 1 gyermekkel	1 131 747	3,6	4,5	6,0	9,1	18,1
1 felnőtt 2 gyermekkel	1 474 692	4,7	5,9	7,9	11,8	23,6
2 felnőtt	1 200 328	3,8	4,8	6,4	9,6	19,2
2 felnőtt 1 gyermekkel	1 646 172	5,3	6,6	8,8	13,2	26,4
2 felnőtt 2 gyermekkel	1 989 117	6,4	8,0	10,6	15,9	31,9
2 felnőtt 3 gyermekkel	2 263 481	7,3	9,1	12,1	18,1	36,3
2 felnőtt 4 gyermekkel	2 537 845	8,1	10,2	13,6	20,3	40,7
3 felnőtt	1 714 766	5,5	6,9	9,2	13,7	27,5
3 felnőtt 1 gyermekkel	2 160 596	6,9	8,7	11,5	17,3	34,6
3 felnőtt 2 gyermekkel	2 503 554	8,0	10,0	13,4	20,1	40,1
3 felnőtt 3 gyermekkel	2 777 906	8,9	11,1	14,8	22,3	44,5
3 felnőtt 4 gyermekkel	3 052 270	9,8	12,2	16,3	24,5	48,9
<i>Nyugdíjas korúak háztartásai</i>						
1 nyugdíjas	617 309	2,0	2,5	3,3	4,9	9,9
2 nyugdíjas	1 063 153	3,4	4,3	5,7	8,5	17,0
3 nyugdíjas	1 508 983	4,8	6,0	8,1	12,1	24,2

Forrás: Saját számítás, 2006

41. táblázat: **5 EUME méretű gazdaságok SFH értékének minimális jövedelemtartalma a létminimum biztosításához**

Családtípus	Az SFH minimális jövedelemtartalma
1 felnőtt	44%
1 felnőtt 1 gyermekkel	72%
1 felnőtt 2 gyermekkel	95%
2 felnőtt	77%
1 nyugdíjas	39%
2 nyugdíjas	68%
3 nyugdíjas	96%

Forrás: Saját számítás, 2006

Kijelenthető tehát, hogy egy tetszőleges ágazatban, vagy ágazatokban érdekelt, 5 EUME méretű gazdaság a legalább két felnőttből álló és legalább három tagú családok számára **biztosan nem** tudja megteremteni még a létminimumon való megélhetési szintet sem, ha a családnak kizárólag a mezőgazdaságból van jövedelme.

Elfogadva azt, hogy az SFH érték 50%-nál magasabb jövedelemtartalma irreális, **nagy valószínűséggel** kijelenthető, hogy a létminimumot egy tetszőleges ágazatban, vagy ágazatokban érdekelt, 5 EUME méretű gazdaság legfeljebb 1 felnőtt vagy 1 nyugdíjas számára képes biztosítani kizárólag on-farm jövedelemből.

5.3.4. Az off-farm és on-farm jövedelem együttes vizsgálata

Megvizsgáltam egy négytagú család (2 felnőtt, 2 gyerek) példáján keresztül azt az esetet, ha az egyik családtag rendelkezik mezőgazdaságon kívüli (off-farm) jövedelemmel. (ACB családtípus) A kereső családtag munkabérét havi 130 ezer Ft/hó értékkel vettem figyelembe. Az így kapott eredményeket a 42. táblázat tartalmazza.

42. táblázat: **Az elvárható jövedelem biztosításához szükséges üzemméretek ACB családtípus esetén**

Megnevezés	Me	csak on-farm jövedelem	off farm és on-farm jövedelem
Búza	ha	139	107
Kukorica	ha	107	83
Napraforgó	ha	154	119
Gyümölcsültetvény	ha	22	17
Tejelő tehén	db	46	36
Hízósertés	db	561	435

Forrás: saját számítás, 2006

Könnyen belátható, hogy amennyiben legalább 1 családtag munkabérrel rendelkezik, nagyságrendekkel kisebb az a gazdasági méret – 130 000 Ft-os havi bér mellett átlagosan mintegy 18%-kal –, amely képes biztosítani a család elvárható jövedelmét.

5.3.5. A mintában szereplő néhány gazdaság adatainak elemzése a modell alapján

Az eddigiekben feltételeztem, hogy a gazdaságok csupán egy ágazat keretei között gazdálkodnak, de ez a valóságban ritkán fordul elő. Emiatt a következőkben három általam felmért családi gazdaság példáján keresztül bemutatom, hogy az ágazatok milyen kombinációjával érik el az elvárható jövedelmet. Olyan négy személyből álló háztartásokat választottam ki, amelyek kizárólag mezőgazdasági tevékenységből élnek, és nincs egyéb jövedelemforrásuk (ACA családtípus). A 43. táblázatban tekinthetjük meg e gazdaságok vetésszerkezetét és az egyes ágazatok összesített SFH-értékét.

Érzékelhető a 42. táblázat adatai alapján, hogy mennyire befolyásolja a mezőgazdasági tevékenység jövedelemtermelő-képességét a termesztett növények köre. Az 1. gazda által művelt terület nagysága 45 ha, amit ha teljes egészében napraforgóval vetne be, akkor csupán a létminimum szintjén tudna megélni, de búzatermesztéssel sem tudná elérni a megfelelőnek ítélt megélhetési szintet. Ha például a 3. gazda ugyanekkora területen folytatna termelést úgy, hogy néhány hektár zöldséget vagy gyümölcsöt is szerepeltetne a vetésszerkezetben, akkor könnyedén elérné a szükséges jövedelmet.

43. táblázat: Különböző méretű gazdaságok vetésszerkezete és SFH értéke

Megnevezés	Méret (ha)	Ágazati SFH (eFt)
1. gazdaság		
Őszi búza	10	645,9
Kukorica	10	837,2
Napraforgó	10	582,6
Őszi árpa	1	56,6
Tritikálé	7	342,0
Brokkoli	2	748,4
Káposzta	3	1122,5
Görögdinnye	2	748,4
Összesen	45	5083,7
2. gazdaság		
Őszi búza	13	839,7
Kukorica	15	1255,8
Napraforgó	20	1165,3
Gyep	4,7	81,9
Összesen	52,7	3342,6
3. gazdaság		
Őszi búza	10	645,9
Kukorica	5	418,6
Napraforgó	6	349,6
Tavaszi árpa	1	56,6
Repce	3,5	194,5
Alma	0,3	119,3
Összesen	25,8	1784,6

Forrás: saját számítás, 2006

A 44. táblázat a támogatással kalkulált jövedelmet mutatja a fenti 3 gazdaság esetében.

44. táblázat: A gazdaságok összes jövedelme

Megnevezés	SFH jövedelem- tartalma (eFt)	Összes on-farm jövedelem (eFt)	Családi pótlék (eFt)	Összes jövedelem (eFt)
1. gazdaság	2033,5	2033,5	288,0	2 321,5
2. gazdaság	1337,1	1337,1	288,0	1 625,1
3. gazdaság	713,8	713,8	288,0	1 001,8

Forrás: saját számítás, 2006

Megállapítható, hogy a 3 580 411 Ft-ban meghatározott elvárható jövedelmet a 3 gazdaság közül kizárólag a mezőgazdasági termelés jövedelméből egyik sem tudná biztosítani. A második és harmadik gazdaság jövedelme még az 1 989 117 Ft-os létminimumot sem éri el, ha nincs off-farm jövedelme.

5.4. A modellszámítások alapján levonható következtetések

A modellszámítások során külön-külön és együttesen vizsgáltam az elvárható jövedelem és a létminimum viszonyát a gazdaság off-farm és on-farm jövedelmével.

Az off-farm jövedelem vizsgálata során megállapítottam a vizsgált családtípusokra a létminimum, illetve az elvárható jövedelem biztosításához szükséges bruttó bért.

Vizsgáltam az elvárható jövedelmi szinthez szükséges on-farm jövedelem nagyságát különböző bruttó bérek mellett.

Az on-farm jövedelem vizsgálata során először a kérdőíves felmérésben vizsgált gazdaságokban leggyakrabban előforduló hat ágazat SFH értékének jövedelemtartalmát állapítottam meg, feltételezve, hogy annak aránya 40%. Az ágazatok jövedelemtermelő képességét az AKI által a tesztüzemi rendszer adatai szerint kalkulált SFH értékek alapján határoztam meg. Majd kiszámítottam az elvárható jövedelem eléréséhez szükséges üzemméretet különböző családtípusok esetén, amiket EUME-ben is megadtam.

Az elvárható jövedelmi szint biztosításához szükséges üzemméreteket az SFH érték különböző feltételezett jövedelemtartalmak szerinti bontásában is megállapítottam.

Az EUME-ben meghatározott üzemméreteket összevettem az életképesség kritériumaként megadott 5 EUME mérettel. Az összevetés alapján megállapítottam, hogy az elvárható jövedelemszintet egy tetszőleges ágazatban, vagy ágazatokban érintett, 5 EUME méretű gazdaság a legalább két tagú családok számára **biztosan nem** tudja megteremteni, ha a családnak kizárólag a mezőgazdaságból van jövedelme. Egy felnőtt részére akkor biztosítja, ha az SFH értéknek legalább 79%-a, egy nyugdíjas számára pedig akkor, ha 71%-a a jövedelemtartalom.

Feltételezve, hogy az SFH érték 50%-át nem haladja meg annak jövedelemtartalma kijelentettem, hogy az elvárható jövedelemszintet egy tetszőleges ágazatban, vagy ágazatokban érintett, 5 EUME méretű gazdaság **nagy valószínűséggel nem** tudja biztosítani.

Meghatároztam a létminimum biztosításához szükséges üzemméreteket is az SFH érték különböző feltételezett jövedelemtartalmak szerinti bontásában.

Ez alapján kijelentettem, hogy az 5 EUME méretű gazdaság csak az egy vagy két felnőttből, 1 felnőttből és gyerekekből álló családok, illetve a nyugdíjas(ok) háztartásai részére feltételesen biztosíthatja a létminimumot.

Ebből következően egy tetszőleges ágazatban, vagy ágazatokban érdekelt, 5 EUME méretű gazdaság a legalább két felnőttből álló és legalább három tagú családok számára **biztosan nem** tudja megteremteni még a létminimumon való megélhetési szintet sem, ha a családnak kizárólag a mezőgazdaságból van jövedelme.

Elfogadva azt, hogy az SFH érték 50%-nál magasabb jövedelemtartalma irreális, **nagy valószínűséggel** kijelenthető, hogy a létminimumot egy tetszőleges ágazatban, vagy ágazatokban érdekelt, 5 EUME méretű gazdaság legfeljebb 1 felnőtt vagy 1 nyugdíjas számára képes biztosítani.

Az off-farm és on-farm jövedelem együttes vizsgálata során egy négytagú család (2 felnőtt, 2 gyerek) példáján keresztül elemeztem azt az esetet, ha az egyik családtag rendelkezik mezőgazdaságon kívüli (off-farm) jövedelemmel. A kereső családtag munkabérét havi 130 ezer Ft/hó értékkel vettem figyelembe. Ezzel igazoltam azt, hogy amennyiben legalább 1 családtag munkabérrel rendelkezik, nagyságrendekkel kisebb az a gazdasági méret – 130eFt-os havi bér mellett átlagosan mintegy 18%-kal –, amely képes biztosítani a család elvárható jövedelmét.

Végezetül három gazdaság adatai alapján különböző vetésszerkezetek mentén mutattam be a családok jövedelmének alakulását és viszonyát a létminimumhoz és az elvárható jövedelemhez.

Meg kell jegyezni, hogy a modellszámítások során nem vettem figyelembe a családi gazdaságok illetve őstermelők adókötelezettségét. Ennek figyelembevételével a téma tovább árnyalható.

A modellszámításokkal megpróbáltam szemléltetni, hogy milyen ágazati méretekkel biztosítható a gazdálkodó család számára az elvárható jövedelem és a létminimum. Az eredményeket összehasonlítva az általam vizsgált gazdaságokkal, azt állapítottam meg, hogy a gazdák többsége külső jövedelemforrás nélkül esetleg a létminimum szintjén tudna megélni. Ezek között a gazdák között található meg azok az ún. „kényszergazdaságok”, akik egyéb lehetőség hiányában folytatnak termelést.

A modellszámításokkal igazoltam azt a hipotézist, miszerint az AVOP keretében a gazdasági életképesség kritériumaként meghatározott 5 EUME gazdasági méret kizárólag a gazdálkodásból származó jövedelem esetén nem fedezi egy családi gazdaság elvárható jövedelmét, elfogadva azt, hogy az egyedül élők háztartása nem tekinthető családnak.

Modellszámításaimmal alátámasztva kijelentem, hogy az életképesség kritériumának általánosítása nem helyénvaló a gazdálkodó családok különböző mérete és összetétele miatt. Javaslom az életképesség kritériumának differenciálását különböző méretű és összetételű családtípusok esetére.

Összegezve azt állapíthatjuk meg, hogy az életképes, vagy megfelelő megélhetést biztosító gazdaság méretének meghatározása rendkívül problematikus, és nem hagyható figyelmen kívül a háztartás összetétele, és a mezőgazdaságon kívüli jövedelem sem.

6. ÚJ ÉS ÚJSZERŰ TUDOMÁNYOS EREDMÉNYEK

1. Szakirodalmi forrásokra támaszkodva áttekintettem Magyarország agrártársadalmának fejlődését a XIX. század közepétől napjainkig, a családi gazdálkodás kialakulásának szemszögéből. Megállapítottam, hogy *a családi gazdaságoknak a mai napig létjogosultsága van a mezőgazdaság szervezetében.*
2. Szakirodalmi forrásokra és saját kutatásaimra alapozva megalkottam a családi gazdaság és a családi gazdálkodás új fogalmát. Eszerint saját megfogalmazásomban *a **családi gazdaság** olyan mezőgazdasági termelésre szakosodott vállalkozás, amelyben a családi tőke, tulajdon, irányítás és a munkaerő-felhasználás dominál. Ideális esetben a gazdaság generációról generációra öröklődik és megteremti a család elvárható jövedelmét. Keveredik benne az árutermelés és a megtermelt javak saját fogyasztása. **Családi gazdálkodás** alatt családi gazdasági kereteken belül végzett mezőgazdasági vállalkozási tevékenység értendő.*
3. **Családi fedezet kalkulációs modellt** konstruáltam, amelynek segítségével különböző paraméterek alapján becsülhető a családok által adott évben rendelkezésre álló nettó jövedelem mennyisége 2005. és 2006. évekre vonatkozóan.
4. Rámutattam arra, hogy a szakirodalomban nem lelhető fel az elvárható jövedelem fogalmi meghatározása és számításának módja. *Megalkottam az elvárható jövedelem definícióját.* Eszerint egy családi gazdaságtól **elvárható jövedelem** az az összeg, ami a gazdaság tárgyévi összes bevételből minden költség fedezése, valamint a rendszeres felújítási, karbantartási igények kielégítése után a család számára megmarad arra, hogy átlagos módon biztosítani tudja szükségleteinek kielégítését, és emellett lehetőséget teremt felhalmozásra is. Ennek konkrét mértékét mindig az adott időszakra és adott térségre lehet csak meghatározni. A vizsgált nyíregyházi kistérségre vonatkozóan ennek mértékét a különböző családtípusokra a létminimum 180%-ában határoztam meg.
5. *Modellszámításokkal igazoltam azt a hipotézist, miszerint az AVOP keretében a gazdasági életképesség kritériumaként meghatározott 5 EUME gazdasági méret*

kizárólag a gazdálkodásból származó jövedelem esetén nem fedezi egy családi gazdaság elvárható jövedelmét, elfogadva azt, hogy az egyedül élők háztartása nem tekinthető családnak.

6. Modellszámításaimmal alátámasztva kijelentettem, hogy *az életképesség kritériumának általánosítása nem helyénvaló a gazdálkodó családok különböző mérete és összetétele miatt. Javasoltam az életképesség kritériumának differenciálását különböző méretű és összetételű családtípusok esetére.*

7. ÖSSZEFOGLALÁS

Dolgozatom elkészítésével egy összetett gazdasági-társadalmi probléma, a családi gazdaságok versenyképességének ökonómiai elemzésére vállalkoztam.

A világ túlnyomó részén hosszú ideje elterjedt gazdálkodási forma a családi gazdaság, amely minden országban különböző jelentőséggel bír a mezőgazdasági termelésben betöltött szerepe és a gazdasági súlya alapján. Ez a különbség elsősorban az eltérő birtokstruktúrával magyarázható, aminek következtében megítélésük is más és más.

Magyarországon hosszú ideje vitatott téma a családi működtetésű gazdaságok versenyképessége, elsősorban azok méretbeli problémái miatt, amelyek felvetik a hatékony termelés lehetőségének kérdését. Figyelemre méltó az a tény, hogy ezen gazdaságok jó része ún. „kényszergazdaság”, amelyek jó esetben is legfeljebb jövedelem-kiegészítést biztosítanak, többnyire csupán a család saját termelésű élelmiszerrel való ellátását teszik lehetővé. Ez a kérdés azonban nem ilyen egyszerű, hiszen ne felejtjük el azt sem, hogy a szóban forgó gazdálkodók jó része egyéb lehetőség hiányában foglalkozik mezőgazdasági termeléssel, és ha ezzel felhagynának, megélhetésük kerülne veszélybe.

Az elmúlt ötven év a mezőgazdaságban nagyobb változásokat hozott, mint korábban sok évszázad (HORN, 2003), valamint az ezredfordulóra a család intézménye is válságba jutott. A mai felgyorsult és bonyolult világban különös aktualitása van foglalkozni a családi gazdaságokkal. A világ mezőgazdasági termék-előállításában betöltött meghatározó szerepük, gazdasági súlyuk és szociális funkciójuk miatt a politika sem közömbös irántuk. A családi gazdaságok életképessége, versenyképessége nem csak számukra fontos kérdés, az hatással van az egész „agribusiness”-re.

Dolgozatomban szakirodalmi források alapján áttekintettem Magyarországról agrártársadalmának fejlődését a XIX. század közepétől napjainkig, a családi gazdálkodás kialakulásának szemszögéből. Megállapítottam, hogy a családi gazdaságoknak a mai napig létjogosultsága van a mezőgazdaság szervezetében.

Vizsgáltam a családnak, mint a társadalom alapegységének fogalmkörét. Arra a következtetésre jutottam, hogy a családi gazdálkodás hosszú távon nem tartható fenn a család intézménye nélkül. Ha házasságkötések száma a jelenlegi ütemben csökken, a válások száma pedig tovább nő és figyelembe vesszük a gyerekvállalási hajlandóság

alacsony voltát is, akkor az így kialakuló, előregedő és kevésbé családban, inkább egyedül vagy élettársi kapcsolatban élő társadalom nem lesz alkalmas a családi gazdaságok átörökítésére.

Kísérletet tettem arra, hogy tisztázzam a családi gazdálkodás definícióját. Szakirodalmi forrásokra és saját kutatásaimra alapozva megalkottam a családi gazdaság és a családi gazdálkodás új fogalmát. Eszerint saját megfogalmazásomban *a családi gazdaság olyan mezőgazdasági termelésre szakosodott vállalkozás, amelyben a családi tőke, tulajdon, irányítás és munkaerő felhasználás dominál. Ideális esetben a gazdaság generációról generációra öröklődik és megteremti a család elvárható jövedelmét. Keveredik benne az árutermelés és a megtermelt javak saját fogyasztása. Családi gazdálkodás alatt családi gazdasági kereteken belül végzett mezőgazdasági vállalkozási tevékenység értendő.*

Ezzel együtt is azt gondolom, hogy a családi gazdaság definiálása még sokáig vita tárgyát fogja képezni a szakemberek körében. Ennek oka a téma összetettségében és a körülmények korszakokon és országokon átívelő változatosságában keresendő.

Dolgozatom keretei között 198 családi gazdaság gazdálkodási adataira és életminőségére irányuló – nem reprezentatív mintán alapuló – kérdőíves felmérés adatainak elemzésére is vállalkoztam. A vizsgáltak körében végzett felmérés eredményei szerint a gazdálkodók többsége főfoglalkozásúként folytat mezőgazdasági termelő tevékenységet, nem jellemző állandó alkalmazott foglalkoztatása, bár méretüknél fogva általában nincs is rá szükségük. Tanulmányozva a növénytermesztésre és állattenyésztésre vonatkozó adatokat azt tapasztaltam, hogy rendkívül széles intervallumban mozognak mind a termésátlagok, mind pedig az értékesítési árak. Mivel a gazdaságok mindegyike egy jól körülhatárolható földrajzi egységben található, azt gondolom, hogy az eltérések okát nem a természeti adottságok különbözőségében, hanem a termelés színvonalában kell keresni, amelyet többek között a termelőeszközökkel való ellátottság, a szakképzettség, tájékozottság, a gazdaságok fejlesztésének lehetősége határoz meg. Az értékesítési árakban tapasztalt eltérések azonban elgondolkodtatóak, mivel a gazdaságok azonos kistérségében helyezkednek el. Az eltérések leggyakoribb oka, hogy a gazdaságok jelentős része közvetlenül „háztól értékesít” – természetesen ez nem jelenik meg számlákon, vagy pénzügyi átutalásokon és általában ennek nincsen nyoma semmilyen kimutatásban - melynek az árszínvonala eltér a piaci alapú értékesítéstől. Láthattuk, hogy ezek tekintetében elég heterogén a

felmért minta összetétele, és a gazdák többségének számottevő lemaradása van minden felsorolt területen.

Megérthetjük azt is, hogy a gazdák döntő többségének megélhetésében jelentős szerepet játszik a gazdálkodásból származó jövedelem, de ahogyan az a későbbi számítások során beigazolódott, elenyésző azon gazdaságok száma, ahol pusztán a mezőgazdaságból származó jövedelem biztosítja a család megélhetését, a legtöbbször csak kiegészítő szereppel bír, illetve az élelmiszer-kiadásokat hivatott csökkenteni. A vizsgáltak körében ez utóbbi csak részben igaz, mert általában elmondható, hogy a csak növénytermesztéssel foglalkozó gazdák teljes egészében értékesítik terményeiket (kivétel a saját fogyasztású zöldség és gyümölcs), a vegyes profilúak meg általában csak éppen annyi termőterülettel rendelkeznek, amennyi az állataik szükségleteit kielégítik, viszont az állattartók jelentősen tudják csökkenteni élelmiszer-kiadásukat (hús, tej).

Megítélésem szerint ezeket az olykor kevésbé jól működő, szociális szempontból jelentősséggel bíró gazdaságokat át kell segíteni a nehézségeken, hosszabb távon is helyet kell biztosítani számukra a magyar mezőgazdaságban, különösen a halmozottan hátrányos helyzetű térségekben. Be kell azonban azt is látni, hogy e gazdaságok nem képesek helytállni a versenyszférában, de nem is ez az elsődleges funkciójuk. Ennek ellenére életképességről még mindig beszélhetünk, hisz nem lehetetlen, hogy egy egész család megéljen a mezőgazdasági termelő tevékenység jövedelméből, de ehhez szükség van a szakmai elhivatottság és szakértelem mellett a támogatásukra, és a mezőgazdaságból élők méltányos jövedelmének biztosítására.

Megállapítható, hogy a jövőben koncentrálni kell a mezőgazdasági erőforrások racionális használatára, az emberek gondolkodásmódjának formálására és a vidéken élők széleskörű tájékoztatására. Meg kell teremteni a lehetőséget a vidéki emberek számára, hogy azzal foglalkozhassanak, amihez értenek, amit szeretnek, és abból meg is tudjanak élni.

A családi gazdaságok eltartó-képességét modellszámítások segítségével vizsgáltam. Célul tűztem ki, hogy meghatározzam adott méretű és összetételű, részben vagy egészben mezőgazdaságból élő család éves elvárható jövedelmének nagyságát, illetve azt, hogy ezen jövedelemigényt mekkora gazdaságban történő gazdálkodás mellett tudja kielégíteni. Egy családi gazdaságtól elvárható jövedelem alatt azt az összeget értem, ami a gazdaság tárgyevi összes bevételből minden költség fedezése, valamint a rendszeres

felújítási, karbantartási igények kielégítése után a család számára megmarad arra, hogy átlagos módon biztosítani tudja szükségleteinek kielégítését, és emellett lehetőséget teremt felhalmozásra is. Ennek konkrét mértékét mindig az adott időszakra és adott térségre lehet csak meghatározni. A vizsgált nyíregyházi kistérségre vonatkozóan ennek mértékét a különböző családtípusokra a létminimum 180%-ában határoztam meg.

A modell segítségével vizsgáltam az AVOP-ban gazdaságilag életképesnek nyilvánított, 5 EUME gazdasági méretet elérő családi gazdaságok jövedelmét különböző termelési szerkezet és jövedelemforrások mellett, a gazdálkodó család összetételének figyelembevételével. A modellszámítások során külön-külön és együttesen vizsgáltam az elvárható jövedelem és a létminimum viszonyát a gazdaság off-farm és on-farm jövedelmével.

A modellszámításokkal megpróbáltam szemléltetni, hogy milyen ágazati méretekkel biztosítható a gazdálkodó család számára az elvárható jövedelem és a létminimum. Az eredményeket összehasonlítva az általam vizsgált gazdaságokkal, azt állapítottam meg, hogy a gazdák többsége külső jövedelemforrás nélkül esetleg a létminimum szintjén tudna megélni. Ezek között a gazdák között található meg azok az ún. „kényszergazdaságok”, akik egyéb lehetőség hiányában folytatnak termelést.

A modellszámításokkal igazoltam azt a hipotézist, miszerint az AVOP keretében a gazdasági életképesség kritériumaként meghatározott 5 EUME gazdasági méret kizárólag a gazdálkodásból származó jövedelem esetén nem fedezi egy családi gazdaság elvárható jövedelmét, elfogadva azt, hogy az egyedül élők háztartása nem tekinthető családnak.

Modellszámításaimmal alátámasztva kijelentem, hogy az életképesség kritériumának általánosítása nem helyénvaló a gazdálkodó családok különböző mérete és összetétele miatt. Javaslom az életképesség kritériumának differenciálását különböző méretű és összetételű családtípusok esetére.

Összegezve megállapítottam azt, hogy az életképes, vagy megfelelő megélhetést biztosító gazdaság méretének meghatározása rendkívül problematikus, és nem hagyható figyelmen kívül a háztartás összetétele, és a mezőgazdaságon kívüli jövedelem sem.

SUMMARY

By making my dissertation, I undertook the analysis a complex economic and social problem, the economic analysis of family farms.

Family farms are wide-spread farming forms in the majority of the world, which have different significance in every country on the basis of their roles in agricultural production and their economic importance. This difference is thanked to the altering farm structure, thus their judgment is even different.

The competitiveness of farms operated by families have been a debated issue for a long time in Hungary, because of their problems in size, which raise the question of the opportunity to produce effectively. It is a notable fact, that the majority of these farms are so-called forced farms, which ensure only income supplement and provide the family with own produced food. This question is not so simple, as we must not forget that most of the concerned farmers deal with agriculture because there is not any other opportunity, and if they gave up their job, they would be in danger of losing their existence.

The past 50 years brought more radical changes in agriculture than the previous many centuries (HORN, 2003), and even the institute of family faced a crisis at the turn of the millennium. Investigating family farms is a special and actual issue in today's accelerated and complex world. Because of their dominant role in the world's agricultural production, their economic significance and social functions, even policy is not indifference to them. The viability and competitiveness of family farms are not only important question to them, but they have an effect to the whole agribusiness.

I looked through the development of the agricultural society in Hungary from the middle of the 19th century till today on the basis of the relevant literature, from the point of view of the evolving family farming. I concluded that family farms have had reasons for existence in the organization of the agriculture.

I investigated the definition of the family as the basic unit of the society. I drew the conclusion that family farming cannot be maintained without the institution of the family. If the number of marriages decreases in the present rate, and the number of divorces further increases, and even the low rate of willingness to have children is

considered, the newly evolving, aging society living alone or in partnership will not be able to hand family farms down to younger generations.

I tried to clarify the definition of family farming. On the basis of literature and my research, I created new definitions for family farms and family farming. In my own words, family farms are ventures specialized for agricultural production, where family capital, ownership, direction and labour dominate. In ideal case, the farm is handed down to further generations and establishes the profit of the family that can be expected. It consists of both production for sale and production for own purposes. Family farming is an agricultural enterprise activity done within family economic frame.

In my view, defining family farming will be debating for a long time among experts. The reasons are the complexity of the subject and the variability of the circumstances through ages and countries.

I analyzed data of a survey based on a non-representative sample done among 198 ventures operating by families. The survey aimed at revealing the farming data and living standards of these farms.

According to the results of the survey done among the farmers, the majority of the farmers carry out agricultural activity as full-time workers, employing permanent employees is not typical, though they do not need them due to their size. Studying data relating to crop production and animal husbandry, both yields and market prices range in an extremely wide interval. As all of the farms are situated in a well-determined geographical unit, I think that the reason of the difference is not caused by the altering natural conditions but the production standard, which is determined by capital supplement, qualification, knowledge, and opportunities to develop farms. The differences between market prices are thought-provoking as the examined farms situate in the same sub-region. The most frequent reason of the deviations is that majority of farms sale directly “from house”, which does not appear on bills or financial transfers or on any statements; their prices differ from market based sale. The structure of the sample is rather heterogenic in this point of view, and majority of the farmers have significance lagging behind in every listed field.

Profit from farming plays an important role in the existence of farmers and their families, and the number of farms is very little, which was proved by the further calculations, where only profit from agriculture ensures the existence of the family, it

has only a supplementary function in most of the cases, as well as it decreases the expenses of food. This last one is partly true among the examined farmers, as in general farmers dealing with only crop production market their whole products (except for vegetable and fruit for own consumption), farms of mixed profile have as many cropping area as the need of the animal stock is required. On the other hand, animal keeper can significantly reduce their food expenses (e.g. meat, milk).

To my mind, these farms operating less well and having social importance should be supported through the difficulties; opportunities should be ensured in the Hungarian agriculture for them, especially in the accumulated less-favoured areas. These farms are not able to cope with the competitive sphere, but their primary function is not that. In spite of this, viability can still be considered as it is not impossible that a whole family could live on profit from agricultural producing activity, which requires subsidies, and ensuring reasonable profit for those who live on agriculture besides vocation and expertise.

It can be concluded that the rational use of agricultural resources, forming the way of thinking of people and informing rural population in a wide-spread way should be concentrated in the future. Opportunities should be created for rural population for carrying out activities that they like, in which they are competent and on which they can live.

I investigated the ability of family farms to maintain by model calculations. I set the objective to determine the annual expectable profit of a family of a given size and structure living on wholly or partly agriculture and the fact that how big farm can meet this profit requirement. The expectable profit of a family farm is the sum which is left for the family from the annual revenue after covering all of the expenses as well as meeting the requirements of the regular maintenance work to ensure meeting its needs in an average way and besides create opportunities for accumulating. Its given rate can be determined to the given period and to the given region. I considered expectable profit as the 180% of the subsistence level relating to the sub-region of Nyíregyháza for different family types.

By the help of the model, I investigated profit of family farms reaching the economic size of 5 ESU as the criteria of economic viability on the basis of the Agrarian Rural

Development Operative Program in case of different production structure and profit sources regarding the structure of the farming family.

During model calculation I examined the relation of the expectable profit and subsistence level with the off-farm and on-farm profit both separately and jointly.

By making model calculations I tried to reflect that what enterprise sizes ensure the expectable profit and the subsistence level for the farming family. Comparing the results with the examined farms I concluded that majority of the farmers could live on without external profit source possibly at the level of subsistence. Among these farms one can find the so-called forced farms, which carry out production activities with the lack of other possibilities.

By making model calculation I justified the hypothesis that the 5 ESU farm size set in the Agrarian and Rural Development Operative Program as the criteria of viability does not cover the expectable profit of a family farm in case of on-farm profit, accepted the fact that households of those who live alone cannot be considered as family.

On the basis of my model calculations, I state that generalizing the criteria of viability is not correct due to the different size and structure of the farming families. I recommend the differentiating the criteria of viability in case of families of different sizes and structures.

To sum up, I can conclude that the determining the farm size ensuring viability or proper existence is extremely controversial and the structure of the household and off-farm profit cannot be neglected.

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Köszönetemet fejezem ki szüleimnek és nagyszüleimnek, akik már kisgyermek koromban megszerettették velem a gazdálkodást, és példát mutattak a mezőgazdaság iránti elhivatottságból. Köszönöm belém vetett hitüket, és azt, hogy lehetővé tették számomra tanulmányaim folytatását. Dolgozatomat elsősorban nekik ajánlom.

Mérhetetlenül hálás vagyok Feleségemnek és családomnak a türelemért, a megértő támogatásért és biztatásért, valamint a sok lemondásért, ami nélkül ez a dolgozat nem készülhetett volna el.

Külön köszönettel és nagyrabecsüléssel tartozom konzulensemnek, Dr. Nábrádi András Professzor Úrnak a szakmai és emberi segítségért, a folyamatos biztatásért és támogatásért. Kreatív gondolatai, szakmai tudása, kritikus szemlélete és empátiája elengedhetetlen volt munkám során.

Köszönet illeti Dr. Szabó Gábor Professzor Urat, a doktori iskola vezetőjét segítségért és támogatásáért, pozitív hozzáállásáért.

Tanáraimnak köszönetet mondok az átadott tudásért, és kollégáimnak, barátaimnak a véleményeikért, valamint a kritikus együttműködésért. Önzetlen segítségük, inspiráló tanácsaik, ötleteik, javaslataik nagyban hozzájárultak dolgozatom elkészüléséhez. Külön köszönet Dr. Szűcs Istvánnak a kritikus pillanatokban nyújtott lendületért és szakmai kritikáért.

Opponenseimnek, Dr. Fehér Istvánnak, Dr. Kapronczai Istvánnak és Dr. Nagy Frigyesnek köszönöm az elvégzett munkát, a jobbító szándékú kritikát és a szakmai iránymutatást.

Végezetül köszönöm a segítséget mindazoknak a gazdálkodóknak, akik időt áldoztak a kutatásomhoz szükséges kérdőív kérdéseinek megválaszolására.

SZAKIRODALMI JEGYZÉK

1. A MAGYAR KÖZTÁRSASÁG KORMÁNYA (2006): Az Új Egyensúly programja 2006-2008. 2006. június 10.
2. ACKERMANN, H-H. (1987): Das Einkommen der landwirtschaftlichen Familie, Herkunft und Verwendung. vom Auswertungs- und Informationsdienst für Ernährung, Landwirtschaft und Forsten, Bonn
3. AKII (1999): Tesztüzemi hálózatban résztvevő gazdaságok 1999. évi eredményei, AKII, Budapest
4. ALVINCZ J. – GUBA M. (2003): Beruházás és jövedelemtermelés az ezredfordulón. Gazdálkodás, 2003/1. 40-52. p.
5. ALVINCZ J. – VARGA T. (2000): A családi gazdaságok helyzete és versenyképességük javításának lehetőségei. Agrárgazdasági Tanulmányok 15., AKII, Budapest
6. ANDORKA R. (2003): Bevezetés a szociológiába. (szerk.: GYURGYÁK J.), Osiris Kiadó, Budapest
7. ÁNGYÁN J. (2001): Az európai agrármodell, a magyar útkeresés és a környezetgazdálkodás. Budapest, Agroinform Kiadóház, 308. p.
8. ÁNGYÁN J. (2002): A környezetgazdálkodási programokban való részvétel nagy előnnyel kecsegtet. Gazda-fórum. 2002. március 24-25.
9. BABBIE, E. (2003): A társadalomtudományi kutatás gyakorlata. Hatodik, átdolgozott kiadás, Balassi Kiadó, Budapest
10. BAINÉ SZ. B. (2003): Alternatív jövedelemszerzési lehetőségek a Hortobágy menti települések mezőgazdaságában, In.: Debreceni Egyetem Agrártudományi Közlemények - Acta Agraria Debreceniensis, Különszám, 2003/10.
11. BARANYI A.(2003): Az egyéni és a családi gazdaságok helyzete Magyarországon. Gazdálkodás, XLVII. 7. különkiadás, 68-73. p.
12. BHAGAT, S. P. (1985): The family farm: can it be saved? Brethren Press, Elgin
13. BMELF (Bundesministerium für Ernährung, Landwirtschaft und Forsten, Deutschland) (1998): Agrarbericht der Bundesregierung, Bonn
14. BODOSI GY. (2001): Családi gazdaságok – múlt, jelen, jövő. In.: Magyar Szemle, Új Folyam X. 11-12. szám, Budapest
15. BORSI B. (2005): A vállalkozási környezet és a hazai versenyképesség. Európai Tükör, 2005/11.
16. BOURDIEU, P.(1998): Gazdasági tőke, kulturális tőke, társadalmi tőke. In Lengyel György – Szántó Zoltán (szerk.): Tőkefajták: A társadalmi és kulturális erőforrások szociológiája, Aula Kiadó, Budapest
17. BRÓDY A. (2002): Útkeresés. In.: Élet és Irodalom 46. évfolyam, 37. szám
18. BUDAY-SÁNTHA A. (2001): Agrárpolitika – vidékpolitika. A magyar agrár-gazdaság és az Európai Unió. Dialóg Campus Kiadó

19. BUDAY-SÁNTHA A. (2004): Az agrár- és vidékfejlesztés lehetőségei, tennivalói. *Gazdálkodás* XLVIII. 1. 60-68.p.
20. BURGERNÉ GIMES A. (1992): A világ mezőgazdasága. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest
21. BURGERNÉ GIMES A. (2003): Földhasználati és földbirtok-politika az Európai Unióban és néhány csatlakozó országban. *Közgazdasági Szemle*, 2003. 9.
22. BUSSE VON COLBE, W. (1964): Die Planung der Betriebsgrösse. Betriebswirtschaftl. Verlag Gabler, Wiesbaden
23. BUZÁS GY. – NEMESSÁLYI ZS. – SZÉKELY CS. (2000): Mezőgazdasági üzemtan I., Mezőgazdasági Szaktudás Kiadó, Budapest
24. CARTER, J. (2001): Strategies for the family farm, in. *Farm Management*, vol. 11.No. 1.
25. CASTLE, E. N.-BECKER, M. H.-NELSON, A.G. (1992): Farm gazdálkodás/Farm Business Management. Budapest. Mezőgazda Kiadó
26. CHAYANOV, A.V. (1966): Ont he Theory of Peasant Economy. Richard D. Irwin Inc., Homewood, Illionis
27. COLEMAN, J. S. (2000): Foundatons of Social Theory, The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, Masachussetts, and London, England
28. COUGHLER, P.(2005): Balancing business and family on the farm. *Better Farming*, 2005. március. <http://www.betterfarming.com/2005/bf-mar05/biz.htm>
29. CSEH-SZOMBATHY L. (1985): A házastársi konfliktusok szociológiája. Gondolat, Budapest, 187 p.
30. CSERÉSNÉ K. ZS. (1991): Megjegyzések a családi gazdaság, családi gazdálkodás, kistermelés, részmunkaidős gazdálkodás fogalmához. *Gazdálkodás*, 1991/12. 55-58. p.
31. CSETE L. – GÖNCZI I. – KÁDÁR B. – VADÁSZ L. (1974): Mezőgazdasági vállalatok és üzemek gazdaságtana. Közgazdaságtani és Jogi Kiadó, Budapest
32. CSETE L. (1995): Gondolatok a magyarországi agrárgazdaság fejlesztési stratégiájának tudományos megalapozásához. *AGRO-21 Füzetek*, 1995/9. 5-137. p.
33. CSIKY O. (1990): A házasság felbontása. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 244 p.
34. CSILLAG P. – ELEK S. – NÉMETH Á. (2001): A családi gazdasággal rendelkező háztartások jövedelmi helyzete. *Gazdálkodás* XLV. 3. 16-24. p.
35. DAJNOKI K. (2006): Szakmai, szervezeti és vezetői kommunikáció vizsgálata a mezőgazdaságban. PhD értekezés, DE ATC, Debrecen
36. DÁVID CS. (2001): A francia mezőgazdaság és érdekképviselője. *Európai Tükör Műhelytanulmányok* 78. szám, A Miniszterelnöki Hivatal Integrációs Stratégiai Munkacsoportjának Kiadványa, Budapest

37. DIMÉNY I. (2006): A magyar mezőgazdaság aranykora – mai szemmel In.: Az agrárinnovációtól a társadalmi aszimmetriáig (szerk.: JÁVOR A. – BORSOS J.) Debreceni Egyetem, Agrártudományi Centrum, Debrecen, 259-264 p.
38. DJURFELDT, G. (1996): Defining and Operationalizing Family Farm from Sociological Perspective. *Sociologia Rulals*, 36/3, 340-355. p.
39. DOBOS K. (2000): Családi gazdaságok. Bp. Mezőgazdasági Szaktudás Kiadó, Budapest
40. DONÁTH F. (1979): Bevezetés a magyar mezőgazdaság nagyüzemi átalakulásának tanulmányozásához. In.: Mezőgazdaság, Agrártudomány, Agrártörténet. (szerk.: GUNST P.), Akadémiai Kiadó, Budapest, 79-102. p.
41. DORGAI L. – KESZTHELYI SZ. – MISKÓ K. (2003): Gazdaságilag életképes üzemek az Európai Unió modernizációs támogatásainak alkalmazása szempontjából. *Agrárgazdasági Tanulmányok*, 2. 5-52. p.
42. DORGAI L. (2002): A földhasználati és birtokstruktúra alakulása a különböző térségtípusokban a területi folyamatok értékeléséhez. Mezőgazdaságra vonatkozó indikátorok meghatározása. VÁTI, <http://www.terport.hu/doctar/kutatas/birtok.pdf>
43. DORGAI L. (2004): Nemzeti Birtokrendezési Stratégia, AKII, Budapest
44. DUSEK T. (2006): Területi statisztika, valószínűségszámítás és statisztikai következtetéselemélet. In.: *Területi Statisztika*. 2006. 3. 223-239. p.
45. EGYESÜLT NEMZETEK SZERVEZETE (1948): Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata, Párizs
46. ELEKES A. (2001): Agrárgazdasági versenyképesség és a CAP belsőpiaci szabályozásának átvétele. Gödöllői Európa Tanulmányok, SZIE GTK ETK, Gödöllő. 45. p.
47. ERDEI F. (1938): *Parasztok*. Akadémiai Kiadó, Budapest
48. ERDEI F. (1941): *A magyar paraszttársadalom*. Akadémiai Kiadó, Budapest
49. EUROSTAT (2003): Number and area of holdings and holding managers, EUROSTAT
50. EWLES L. – SIMONETT I. (1999): *Egészségfejlesztés*. Medicina Könyvkiadó, Budapest
51. BBJ-UNTERNEHMENSGRUPPE (2004): *Fakten und Trends 2004. Zur Situation der Landwirtschaft., Pfarrkirchen*
52. FEHÉR A. – BÁLINT D. (1991): A családi gazdálkodás kialakulása Észak-Magyarországon. *Gazdálkodás*, 1991/7-8. 53-63. p.
53. FEHÉR A. – DORGAI L. – SZEPESY E. (1992): *Vállalkozó gazda*. Regiocon Kft. Miskolc
54. FEHÉR A.-PETŐ K. (2003): A regionális gazdaság versenyképessége az Észak-Alföldi kistérségben. *Gazdálkodás XLVII*. 5., 16.23. p.
55. FEHÉR I. – VARGA GY. (1991): Agrárgazdaságunk dilemmái és teendői. *Gazdálkodás*, 1991/5. 65-70. p.

56. FEHÉR I.-PETE N. (2001): Az agrárgazdaság EU harmonizációja. *Gazdálkodás XLV. 2., 1-9.p.*
57. FERTŐ I. (1997): Vita a földtulajdonról. *Beszélő, III. Folyam, II. Évfolyam, 11. szám*
58. FERTŐ I. (2000): Családi gazdaságok vagy ipari farmok? In.: *Beszélő, III. folyam, V. évfolyam, 7-8. szám*
59. FODOR F. (2002): A Duna-Tisza közti homokhátság paraszti gazdálkodásának változása a második világháború után In.: *Utak és útvesztők a kisüzemi agrárgazdaságban 1990-1999. MTA Néprajzi Kutatóintézete, MTA Társadalomkutató Központ, Budapest, 143-152 p.*
60. FORGÁCS CS. (2001): A Magyar Agrárközgazdasági Egyesület tanácskozásának fontosabb megállapításai és javaslati. *Gazdálkodás XLV. évf. 6. szám, 69-72 p.*
61. FRANCIS, D. G.(1994): *Family agriculture: tradition and transformation. Earthscan, London*
62. FÜR L. (1996): *Földtulajdon és agrártermelés, Magyarország agrártörténete. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest*
63. FVM (2003): *A zöldség és gyümölcs piacszabályozása az Európai Unióban. (EU tájékoztató kiadvány), Budapest*
64. GALESKI, B. – WILKENING, E. (1987): *Family Farming in Europe and America. Westview Press, Colorado*
65. GASSON, R.-ERRINGTON, A. (1999): *Családi farmgazdaság. Mezőgazdasági Szaktudás Kiadó, Budapest*
66. GÉVAY J. (1990): *Mezőgazdasági szakcsoportok, kisvállalkozások kézikönyve. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest, 1-176. p.*
67. GLATTFELDER B. (2003): *Országgyűlési felszólalás, 2003. 02. 24.*
68. GOREHAM G. A. – WATT, D. L. – JACOBSEN, R. M. (1992): *The socioeconomics of sustainable agriculture: an annotated bibliography, Garland, New York*
69. GUNST P. (1998): *A magyar agrártársadalom 1850-1914 között In.: A magyar agrártársadalom a jobbágyság felszabadításától napjainkig (szerk.: GUNST P.) Napvilág Kiadó, Budapest, 163-207 p.*
70. GYÁNI G. (2004): *Magyarország társadalomtörténete a Horthy-korban. In: GYÁNI G. – KÖVÉR GY.: Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig. Osiris, Budapest*
71. HAMP G. – KELEMEN G. (szerk.) (2000): *A család. Balassi Kiadó – Magyar Pax Romana, Budapest, 214 p.*
72. HAMZA E. ÉS MTSAI. (2002): *Az agrárgazdaság átalakuló szerepe a vidéki foglalkoztatásban, különös tekintettel az EU-csatlakozásra. Agrárgazdasági Tanulmányok, 4. 15-75.p.*
73. HAMZA E. – TÓTH E. (2006): *Az egyéni gazdaságok eltartó-képessége, megélhetésben betöltött szerepe. Agrárgazdasági tanulmányok, 2006/2., AKII, Budapest*

74. HANTÓ ZS. (1995.): Birtokpolitika alulnézetből, *Gazdálkodás* XXXIX. évf. 1.szám.43-51. p.
75. HARCZA I. (1994): Polgárosodás a mezőgazdasági vállalkozók körében. In.: *Agrártörténeti Szemle* 1-45 szám 57-64. p.
76. HEKLINÉ H. K. (2002): A mezőgazdasági erőforrások többirányú hasznosítása a vidékfejlesztésben. (Ph.D. értekezés), Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetem, Budapest
77. HENEGAR, W. (1999): Demythologizing the Family Farm, http://classwebs.spea.indiana.edu/bakerr/v600/demythologizing_the_family_farm.htm
78. HERNÁDI M. (2003): Családbomlás az ezredfordulón. Angolszász adatok és álláspontok kritikai értékelése. Akadémiai Kiadó, Budapest
79. HINDER A. (1979): Modelle, In.: JÖHR, W. A.: Einführung in die Wissenschaftstheorie für Nationalökonomien, Wilhelm Surbir, St. Gallen.
80. HORN P. (2003): Agrárgazdaság – EU kitekintéssel. Előadás, Mindentudás Egyeteme, 2003. február 24.
81. HORN P. (2005): CÍM. előadás, Személyiségek a magyar agráriumban című előadássorozat keretében a Tormay Béla Szakkollégium szervezésében, Debrecen
82. HORVÁTH J. (2002): A korszerű családi gazdaság. *Magyar Szemle*, Budapest, Új Folyam XI. 11-12. szám
83. HUBAI L. (2000): A politikai irányzatok választási eredményeinek kontinuitása 1920-1947. In.: *Politika, gazdaság és társadalom a XX. századi magyar történelemben II.* (szerk.: PÜSKI L. –TÍMÁR L. – VALUCH T.) KLTE Történelmi Intézet új- és legújabb kori Magyar Történelmi Tanszéke, Debrecen, 41-62. p.
84. HUNYADI L. – MUNDRUCZÓ GY. – VITA L. (2001): *Statisztika*. Aula Kiadó, Budapest
85. INTERNET 1: www.szabolcsinfo.hu
86. INTERNET 2: www.szszbkir.hu
87. INTERNET 3.: www.nyirkir.hu
88. JONOVIC, D. J. – MESSICK, W. D. (1997): *Passing Down the Farm: The Other Farm Crisis*. Jamieson Press, Cleveland
89. JUHÁSZ L. (2003): A közgazdasági feltételek és az agrárvállalkozások beruházási lehetőségei. Akadémiai Kiadó, Budapest
90. JUHÁSZ P. (1998): Leckéink a mezőgazdaság új rendje érdekében. (elektronikus változat) Magyar Elektronikus Könyvtár, <http://www.mek.iif.hu/porta/szint/tarsad/kozgazd/agrar/juhasz/juhszpl.htm>
91. KAPOSZ Z. (2001): *A XX. Század története II. (1945-1990)*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs
92. KAPRONCZAI I. – UDOVECZ. G. (1997): Mezőgazdasági beruházások és az agrárpolitika. *Gazdálkodás*, 1997/5. 9-24. p.

93. KAPRONCZAI I. – VARGA. GY. (1994): Ábrándokkal nem lehet szántani. Figyelő, XI. 24. 25-27. p.
94. KAPRONCZAI I. (1999): Az agrárinformációs rendszer fejlesztése az EU csatlakozás tükrében. Európai Tükör műhelytanulmányok, 56. ISN, Budapest
95. KAPRONCZAI I. (2003): A magyar agrárgazdaság a rendszerváltástól az Európai Unióig. Budapest. Szaktudás Kiadó Ház
96. KAPRONCZAI I. – KORONDINÉ D. E. – KOVÁCS H. – KÜRTI A. – VARGA E. – VÁGÓ SZ. (2005): A mezőgazdasági termelők alkalmazkodóképességének jellemzői (Gazdálkodói válaszok időszerű kérdésekre). (szerk.: KAPRONCZAI I.) Agrárgazdasági tanulmányok, 2005/6. AKI, Budapest
97. KARALYOS ZS. (2000): Az integráció első „nemzedéke”. In: Agrárius, Regionális Agrárinformációs Havilap, 2000/3
98. KECSKÉS CS.(1991): A föld tulajdoni és használati viszonyai Magyarországon. Gazdaság és Statisztika 1991/6. szám, 3-13. p.
99. KELLERMANN M. (1954): Mezőgazdasági alapismeretek, Mezőgazdasági Kiadó, Budapest
100. KERÉKGYÁRTÓ GY-NÉ – MUNDRUCZÓ GY. (1995): Statisztikai módszerek a gazdasági elemzésben. Aula Kiadó, Budapest
101. KESERŰ J. (1993.): Rendszerváltás az agrárágazatban. Társadalmi szemle 3. szám 14-25. p.
102. KESZTHELYI SZ. – KOVÁCS G. (2004): A tesztüzemek 2003. évi gazdálkodásának eredményei. Agrárgazdasági információk, 2004/2. AKI, Budapest
103. KIRZNER, I. M. (1985): Discovery and the Capitalist Process. The University of Chicago Press, Chicago-London
104. KLAUS, G. – BUHR, M. (1975): Philosophisches Wörterbuch, 2 Bde., 11. Aufl., Bln. (zuerst Lpz. 1964)
105. KOPASZ M. (2005): Történeti-kulturális és társadalmi tényezők szerepe a vállalkozói potenciál területi különbségeinek alakulásában Magyarországon. (Ph.D. értekezés), Budapesti Corvinus Egyetem, Budapest
106. KÓSA ZS. M. (2006): Szabályozási stratégia a magyar hírközlési szektorban. Ph.D. értekezés, Budapesti Corvinus Egyetem, Budapest
107. KOVÁCS G. – UDOVECZ G. (2003): Agrárjövendelmek Magyarországon és az Európai Unióban. Statisztikai Szemle, 81. évfolyam, 2003/8.
108. KOVÁCS T. (2001): A mezőgazdaság üzemi szerkezete 10 évvel a rendszerváltás után. In.: Gazdálkodás XLV. 6. 41-53 p.
109. KOZMA A. (1993): Az üzemméret, a hatékonyság és az érdekelttség összefüggései a mezőgazdaságban. Gazdálkodás, 1993/11. 35-36. p.
110. KÖKÉNYESI L. (2002): A családi gazdaságokról, In.: Gazdálkodás 2002.3.
111. KSH (1972): Mezőgazdasági adattár I-II. KSH, Budapest
112. KSH (2001a): Általános mezőgazdasági összeírás (ÁMÖ), 2000. KSH, Budapest

113. KSH (2001b): Népszámlálás 2001. KSH, Budapest
114. KSH (2004): Magyarország mezőgazdasága 2003. Gazdaságszerkezeti összeírás. KSH, Budapest
115. KSH (2005a): A KSH jelenti. Gazdaság és társadalom. 2005/6, (szerk.: NÉMETH E.), KSH, Budapest
116. KSH (2005b): Létminimum, 2004. KSH, Budapest
117. KSH (2005c): Statisztikai évkönyv 2004. KSH, Budapest
118. KSH (2006): A munkavégzés és a családi kötöttségek összeegyeztetése 2005. KSH, Budapest
119. KSH (2006): Statisztikai évkönyv 2005. KSH, Budapest
120. KSH (2006): Magyarország mezőgazdasága 2005. (Gazdaságszerkezeti összeírás, Előzetes adatok). KSH, Budapest
121. KURCZI I. (1998): Vállalkozói kultúra – az életutak finalitása. Replika 29. 157-170. p.
122. KUSEMANN, M. (2000): Sozioökonomische Beratung landwirtschaftlicher Familienbetriebe: eine Untersuchung der Situation in Westfalen-Lippe und Brandenburg. Margraf, Weikersheim
123. KVANCZ J. (2003): A mezőgazdasági kistermelők, őstermelők adózási, nyilvántartási, támogatási rendszerének elemzése és fejlesztésének lehetőségei. PhD értekezés, DE ATC, Debrecen
124. LABAY A. (1997): Gazdálkodás a kárpótlás után. Mezőgazdasági Szaktudás Kiadó, Budapest
125. LAKI L (1997): A magyar fejlődés sajátosságainak néhány vonása. Szociológiai Szemle, 1997/3.
126. LANNERT J. (2004): Pályaválasztási aspirációk (A 13 és 17 évesek továbbtanulási aspirációi mögött munkáló tényezők három kistérségben). (Ph.D. értekezés), Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem, Budapest
127. LEHOTA J. (2001): Marketingkutató az agrárgazdaságban. Budapest. Mezőgazda Kiadó
128. LŐKÖS L. (1984): Agrárgazdaságtan. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest, 1-466 p.
129. LŐKÖS L. (1998): Egyetemes agrártörténet. Budapest. Mezőgazda Kiadó
130. MADAI H. (2006): A magyar juhágazat versenyképességének és kockázatainak vizsgálata. Ph.D. értekezés, DE ATC AVK, Debrecen
131. MAGDA S. (2000): A régiók mezőgazdaság- és vidékfejlesztése. Gazdálkodás XLIV. 2., 60-67. p.
132. MAGDA S. (2003): A mezőgazdasági vállalkozások gazdálkodásának alapjai. Mezőgazdasági vállalkozások szervezése és ökonómiája. Szaktudás Kiadó Ház, Budapest
133. MAGYAR ÉRTELMEZŐ KÉZISZÓTÁR (2001) (szerk.: JUHÁSZ J. ÉS MTSAI.) Kilencedik, változatlan kiadás, Akadémiai Kiadó, Budapest, 2001

134. MAGYAR NÉPRAJZI LEXIKON (1977-1982) Akadémiai Kiadó, Budapest
135. MAJTIS, E. – VRANKEN, L. (2000): FARM Restructuring and Efficiency in Transition: Evidence from Bulgaria to Hungary, Selected paper, American Aricultural Association Annual Meeting, Tampa, Florida
136. MALHOTRA, N. K. (2001): Marketingkutató. Bp. Műszaki Könyvkiadó
137. MÉREI F. (1965): Házasság, család, nevelés. In: Nők enciklopédiája II., Minerva, Budapest, 17-26 p.
138. MÉSZÁROS S. – SPITÁLSZKY M. (2002): Mezőgazdaságunk jövedelme nemzetközi kitekintésben. Gazdálkodás, 2002/2. 1-7. p.
139. MNB (2006): Jelentés az infláció alakulásáról. Időközi felülvizsgálat. 2006. február, Budapest
140. MOLNÁR J. (2000): A földtulajdon és földhasználat. Gazdálkodás XLIV. 4. 30-36. p.
141. MTI (2006): MTI-Eco Gazdasági hírszolgálat, www.mtieco.hu
142. NÁBRÁDI A. (1995): Vállalkozási formák a mezőgazdaságban. Ökonómiai füzetek 3. Egyetemi jegyzet, Debreceni Agrártudományi Egyetem, Debrecen
143. NÁBRÁDI A. (2004): A vállalkozás. In.: PFAU E. – NÁBRÁDI A.: A mezőgazdasági vállalkozások termelési tényezői, erőforrásai. (Egyetemi jegyzet) Debrecen
144. NAGY F.(2000): Az Európai Unió agrárgazdasága. Agrárszakoktatási Intézet, Mosonmagyaróvár, 73. p.
145. NAGY Z. (2002): Sokasodó családi gazdaságok. Mezőhír, VI. évfolyam, 3. szám, 2002. március
146. NÉMETH I. (2004): Válasz a „Mi tekinthető ma a mezőgazdaságban méltányos jövedelemnek? S megteremtődött-e ez akár csak részben is az elmúlt két évben?” című írásbeli kérdésére, Magyar Országgyűlés, 2004. augusztus 2.
147. NÉMETHI L. (2006): A magyar agrárgazdaság 45 éves történetének néhány összefüggése In.: Az agrárinnovációtól a társadalmi aszimmetriáig (szerk.: JÁVOR A. – BORSOS J.) Debreceni Egyetem, Agrártudományi Centrum, Debrecen, 265-271 p.
148. NEMZETKÖZI MUNKAÜGYI SZERVEZET ÁLTALÁNOS KONFERENCIÁJA (1944): A jövedelem biztonságáról. 67. sz. ajánlás. Philadelphia, 1944. április 20.
149. OROS I. (2002): A birtokszerkezet Magyarországon. Statisztikai Szemle, 80. évfolyam, 2002/7.
150. ORSZÁGGYŰLÉS KÖRNYEZETVÉDELMI BIZOTTSÁGA (1999): Jegyzőkönyv az 1999. november 1-i ülésről, Budapest, 1999. november 1.
151. PAPÓCSI L. (1999): A magyar agrártudomány és a vidékfejlesztés In.: A falu- és vidékfejlesztés stratégiai kérdései (szerk.: KOVÁCS F. – KOVÁCS J.) Stratégiai kutatások a Magyar Tudományos Akadémián, MTA Agrártudományok Osztálya, Budapest, 100. p.
152. PÁSZTOHY A. (2003): Országgyűlési felszólalás, 2003. 02. 24.

153. PFAU E. – POSTA L. (1996): Termelési érték, termelési költség, jövedelem. Ökonómiai Füzetek 6., DATE, Debrecen, 1-48. p.
154. PFAU E. (1998): A mezőgazdasági vállalkozások termelési tényezői, erőforrásai. DATE, Debrecen
155. PITLIK L. – BUNKÓCZI L. – PETŐ I. (2005): Környezeti-ökológiai konzisztenciák bevonása a modellalkotás automatizálásába. VII. Magyar Biometriai és Biomatematikai Konferencia, Budapest 2005. 07. 05-06.
156. POPP J. (2002): Az USA agrárpolitikájának gyakorlata napjainkig. Agrárgazdasági Tanulmányok 8., Budapest, 16-23. p.
157. POTORI N.-UDOVECZ G.(2004): Az EU-csatlakozás várható hatásai a magyar mezőgazdaságban 2006-ig. Agrárgazdasági Tanulmányok 7. 56. 69. p.
158. REISCH, E.-KNECHT, G. (1995): Unternehmensformen in der Landwirtschaft, In.: Betriebslehre, Verlag Eugen Ulmer GmbH, Stuttgart. 23-26 p.
159. SAUERBIER, T (1999): Theorie und Praxis von Simulationssystemen. Vieweg Verlag, Wiesbaden
160. SCHINDELE M (1991): A mezőgazdasági kistermelés a '80-as évek-ben, a vállalkozói mezőgazdaság kialakulása a kistermelésen belül. Gazdaság és Statisztika, 1991/6. szám, 17-21. p.
161. SCHUMPETER, J. A. (1980): A gazdasági fejlődés elmélete. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest
162. SCIPIONE, P.A. (1994): A piackutatás gyakorlata. Bp. Springer Hungarica Kiadó Kft.
163. SIGEL, A. – STEINLEITNER, K. (2001): Die EU und die deutsche Landwirtschaft. In.: Zeit-Fragen, Wochenzeitung für freie Meinungsbildung, Ethik und Verantwortung, *Artikel 9. 76b, 12.2.2001.*
164. SMITH, R. (2006): A passzív jövedelem hatalma. Lifewave Hungary Team, e-book
165. SOLOMON, G. T. (1991): Emotional Armor of the American Entrepreneur. The George Washington University
166. SOMOGYI GY. (2002): A mezőgazdaság ellentmondásos helyzete. In.: A szocialista gazdálkodás fekete könyve (szerk.: BAJÁK L. – SOMOGYI GY.) Budapest Business Klub, Budapest, 9-173. p.
167. SOÓS K. – BRAZSIL J. (1993.): A magángazdálkodás várható irányai és feltételei. Gazdálkodás XXXVII. évf. 9. sz. 48-50. p.
168. STACHOWIAK, H (1973): Allgemeine Modelltheorie, Springer Verlag, Wien
169. SULYOK F. (2006): A német mezőgazdaság helyzete – DVB értékelés. Berlin, 2005. december 23. In.: FVM Külhoni Hírlevél, 2006. március, <http://www.fvm.hu/main.php?folderID=1905&articleID=8096&ctag=articlist&iid=1>
170. SZABÓ G. (2001a): Élelmiszer-Gazdaságtan. Kaposvár-Debrecen, 2001.

171. SZABÓ G. (2001b): Az Európai Unió agrárpolitikája. (Egyetemi jegyzet) Debrecen-Kaposvár
172. SZABÓ G. (2005): Milyen messzire esett Newton almája? - A fizikai gondolkodás és a természettudományok. Mindentudás Egyeteme televíziós előadás internetes összefoglalója, <http://www.mindentudas.hu/szabog/20050124szabo1.html?pIdx=7>
173. SZABÓ G. G. (1995): A holland mezőgazdasági szövetkezés legújabb kihívásai. Szövetkezés, XVI. évf. 1. sz.
174. SZABÓ G. G. (1996): A szövetkezés gazdasági lényege Ihring Károly elméletében, valamint a dán és holland élelmiszer-gazdaságban. Kandidátusi értekezés, Budapest-Kaposvár
175. SZABÓ G. G. (2000): Marketing szövetkezetek a piacgazdaságban. I. Élelmiszermarketing-tudomány I. évf. 1. sz. 3-11. p.
176. SZABÓ I. (1965): Jobbágyság – parasztság. Terminológia, fogalom, társadalomszerkezet. Budapest ,Ethn. LXXVI. 10–31.
177. SZAKÁL F. (1993): Családi gazdaságok szerepe a mezőgazdaság szerkezetében. Gazdálkodás. 1993/7. 1-9. p.
178. SZALAINÉ H. A. (2003): Esélyek és segélyek (Munkaerő-piaci helyzet az Észak-Magyarországi régióban), Területi Statisztika, 2003 január
179. SZIEBERTH D. (2002): Talajművelés, növénytermesztés, fajták. Növényvédelmi tanácsok, 2002/április, 29-30. p.
180. SZUHAY M. (1998): A magyar mezőgazdaság a két világháború között 1919-1945 In.: A magyar agrártársadalom a jobbágyság felszabadításától napjainkig (szerk.: GUNST P.) Napvilág Kiadó, Budapest, 231-284 p.
181. SZŰCS I – CSENDES B. (2002): A földárak néhány elméleti kérdése napjaink hazai mezőgazdaságában. Gazdálkodás, 2002/1. 31-37. p.
182. SZŰCS I. – FARKASNÉ F. M. – MOLNÁR J. (2003): A birtok- és üzemi struktúra mozgásának prognosztizálható irányai. Gazdálkodás XLVII. 5. különkiadás, 26-30. p.
183. SZŰCS I. (2002): Alkalmazott statisztika. AGROINFORM Kiadó, Budapest
184. TAKÁCS J. (2003): A magyar parasztság sorsfordulói, 1848-2000 I. In: Gazdaság és Statisztika 15/1. 14-29. p.
185. TAKÁCSNÉ GY. K. (1995): A családi gazdaságok méretére ható tényezők vizsgálata, különös tekintettel a növénytermesztés gépesítésére. Kandidátusi értekezés, Gödöllő
186. TAMÁS G. (2001): A sérelmi tulajdonpolitika vége? NSZ. Piac-gazdaság, 22. p.
187. TAMÁSI M. (1993): A falusi civilizálódás és polgárosodás. Gazdálkodás, 1993/5. 38-49. p.
188. TANKA E. (1997): A magyar földtulajdoni és földhasználati viszonyok alakulása. INFO Társadalomtudomány 1997/41. 15-21. p.
189. TENK A. (1999): A magyar mezőgazdaság fejlesztésének finanszírozása. Gazdálkodás, 1999/4. 39-48. p.

190. TOMCSÁNYI P. (2000): Általános kutatómódszertan. Szent István Egyetem, Gödöllő, OMMI, Budapest, 1-473. p.
191. TÓTH A. E. (1988): Mezőgazdasági kistermelés, családi termelés, Mezőgazdasági Kiadó, Budapest, 269 p.
192. TÖRZSÖK É. (2002): Ausztria agrárgazdasága az Európai Unióban, Egy integráció pillanatképei. Második, javított kiadás, Mezőgazda Kiadó, Budapest
193. TUNYOGI A. (2000): Családi gazdaságok, Magyar Mezőgazdaság, LV. 23 p.
194. UDOVECZ G. (szerk.) (2000): Jövedelemhiány és versenyképesség a magyar mezőgazdaságban. Agrárgazdasági Tanulmányok, AKII, Budapest
195. ÚJ MAGYAR LEXIKON (1962) 5. kötet 342. p.
196. ÚRFI P. (1997): A szaknyelv színeváltozásai. kézirat, 1997/04 (elektronikus kiadás), Magyar Elektronikus Könyvtár, <http://www.mek.iif.hu/porta/szint/tarsad/kozgazd/agraar/urfip.hun>
197. VAN DIJK, G. – VAN BEKKUM, O-F. (1997): Agricultural Co-operatives in the European Union. Van Gorcum, Assen
198. VARGA GY. (2005): EU-Tanulmányok V. Budapest, Nemzeti Fejlesztési Hivatal
199. VASA L. (2004): A háztartások gazdasági szerepének funkcionális változása. PhD értekezés, SZIE, Gödöllő
200. VÁGI F. (1993): A farmstruktúra és hazai megvalósításának esélye. Gazdálkodás XXXVII. évf. 7. szám 1993. 10-17.p.
201. VDSZ (MAGYAR VEGYIPARI ENERGIAIPARI ÉS ROKON SZAKMÁKBAN DOLGOZÓK SZAKSZERVEZETI SZÖVETSÉGE) (2003): VÉLEMÉNY a Kormány "Átfogó gazdaságpolitikai megállapodás (2003. 04. 23.)" tervezetéről.
202. VISZT E. (2003): Keresetek és vállalati versenyképesség. Munkaügyi Szemle, 2003/11.
203. VOGEL, S. – WIESINGER, G. (2003): Der Familienbetrieb in der agrarsoziologischen Debatte. Institut für Wirtschaft, Politik und Recht, BOKU, Wien
204. WHATMORE, S. (1991): Life cycle or patriarchy? Gender divisions in family farming, Journal of Rural Studies 7
205. WILLIAMS, W. M. (1973): The social Study of family farming. In: Mills, D. R. (ed.) English Rural Communities, London: Macmillan
206. WOLF E. R. (1973): Parasztok. In Service, E. R. – Sahlins, M. D. – Wolf, E. R.: Vadászok, törzsek, parasztok. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 317–454.

Hivatkozott jogszabályok:

1. 1952. ÉVI IV. TÖRVÉNY a házasságról, a családról és a gyámságról
2. 1994. ÉVI LV. TÖRVÉNY a termőföldről
3. 1995. ÉVI CXVII. TÖRVÉNY a személyi jövedelemadóról
4. 236/1998 KORMÁNYRENDELET a mezőgazdasági termelők agrártámogatás igénybevételével összefüggő adatszolgáltatásáról és nyilvántartásba vételéről
5. 169/2000. (IX. 29.) KORMÁNYRENDELET az egyes tudományterületekhez tartozó tudományágak, valamint a művészeti ágak felsorolásáról
6. 2001. ÉVI CXVI. TÖRVÉNY a Nemzeti Földalapról
7. 102/2001 (XII.16) FVM RENDELET az agrárgazdasági célok 2002. évi költségvetési támogatásáról
8. 317/2001 (XII.29) KORMÁNYRENDELET a családi gazdálkodók és más mezőgazdasági kis- és középüzemek kedvezményes hitelezéséhez kapcsolódó kamattámogatásáról és állami kezességvállalásról
9. 326/2001 (XII.30) KORMÁNYRENDELET a családi gazdaságok létrehozásáról, nyilvántartásba vételéről, működtetéséről, valamint kiemelt támogatásukról
10. 2003. ÉVI XVI. TÖRVÉNY az Agrárpiaci rendtartásról
11. 146/2004. (IX. 30.) FVM rendelet az Európai Mezőgazdasági Orientációs és Garancia Alapból nyújtandó vidékfejlesztési támogatásokkal összefüggésben a tesztüzemi rendszer keretében kialakított standard fedezeti hozzájárulás értékek alkalmazásáról
12. 207/2004. (VII. 6.) KORMÁNYRENDELET A családi gazdaságok létrehozásáról, nyilvántartásba vételéről, működtetéséről, valamint kiemelt támogatásukról szóló 326/2001. (XII. 30.) KORMÁNYRENDELET módosításáról

ÁBRÁK JEGYZÉKE

1. <i>ábra:</i> A kutatási program egymásra épülő lépései	14
2. <i>ábra:</i> A földterület megoszlása a megyében művelési ágak szerint.....	21
3. <i>ábra:</i> Szabolcs-Szatmár-Bereg megye kistérségei	24
4. <i>ábra:</i> Emléktábla szövege a Földművelésügyi és Vidékfejlesztési Minisztérium épületének falán	27
5. <i>ábra:</i> Az egyéni gazdaságok számának változása 1957 és 1962 között.....	31
6. <i>ábra:</i> A mezőgazdaság üzemi struktúrája	49
7. <i>ábra:</i> A családi gazdaság rétegek sorozataként.....	55
8. <i>ábra:</i> Az egyéni gazdálkodók rendszerezése.....	62
9. <i>ábra:</i> Egyéni gazdaságok átlagos földterülete.....	70
10. <i>ábra:</i> A gazdálkodás körülményeinek alakulása az EU-csatlakozást követően.....	98
11. <i>ábra:</i> A megkérdezett gazdák távlati gazdálkodási tervei.....	99
12. <i>ábra:</i> A családi gazdaságok versenyképességének modellezése.....	110

TÁBLÁZATOK JEGYZÉKE

1. táblázat: A családi gazdaságok vizsgálatában érintett tudományágak és tudományterületek	11
2. táblázat: A népesség gazdasági aktivitás szerinti megoszlása 2001-ben	22
3. táblázat: A házasságkötések és válások számának alakulása Magyarországon.....	46
4. táblázat: A gazdasági szervezetek és az egyéni gazdaságok száma, és az általuk használt terület nagysága 2005-ben	73
5. táblázat: Az egyéni gazdaságok számának, általuk művelt terület nagyságának változása 1986-2005 között	74
6. táblázat: Az egyéni gazdaságok méret szerinti megoszlása 2004-ben.....	74
7. táblázat: Az egyéni gazdaságok gazdálkodási cél szerinti megoszlása 2000-ben	76
8. táblázat: Az őstermelők által választható adózási módok.....	80
9. táblázat: Az egyes őstermelői adózási formák előnyei és hátrányai	81
10. táblázat: Az EU-ban jelenleg használt üzemméret-kategóriák	85
11. táblázat: A mintában szereplő gazdaságok jogállása	90
12. táblázat: A gazdaságok birtokméret szerinti száma és megoszlása	91
13. táblázat: A vizsgált gazdák körében termesztett főbb növények termésátlagai és értékesítési árai 2005-ben	93
14. táblázat: Hitelt felvevő gazdaságok száma és megoszlása.....	99
15. táblázat: A gazdálkodók életkor és nem szerinti összetétele	100
16. táblázat: A gazdák csoportosítása végzettség szerint.....	101
17. táblázat: A gazdák csoportosítása aszerint, hogy mióta folytatnak mezőgazdasági tevékenységet.....	102
18. táblázat: A gazdálkodásból származó jövedelem részesedése a család megélhetésének forrásai között.....	102
19. táblázat: A mintában szereplő családok összetétele.....	103
20. táblázat: A családok életszínvonalának megítélése.....	105
21. táblázat: A megélhetéshez szükséges havi nettó elvárt jövedelem	106
22. táblázat: Létminimumértékek a különböző háztartástípusokban, 2005-ben	112
23. táblázat: Létminimumértékek a különböző háztartástípusokban, 2006-ban	113
24. táblázat: A minimálbér alakulása Magyarországon	114
25. táblázat: Elvárható jövedelem különböző háztartástípusokban 2005 és 2006 évben	119

26. táblázat: Családi gazdaság (háztartás) jövedelemtermelő képességét befolyásoló tényezők	121
27. táblázat: A családi pótlék összege 2005 és 2006 évben.....	123
28. táblázat: A családi kedvezmény összege 2005 és 2006 évben.....	125
29. táblázat: A személyi jövedelemadó kulcsai és sávjai 2005 és 2006 évben.....	125
30. táblázat: A modellben vizsgált családtípusok	129
31. táblázat: Az off-farm jövedelem alakulása különböző bérjövadelmek mellett.....	131
32. táblázat: Az elvárható jövedelem biztosításához szükséges bruttó bér Ft-ban	132
33. táblázat: A létminimum biztosításához szükséges bruttó bér Ft-ban	133
34. táblázat: Az elvárható jövedelmi szinthez szükséges on-farm jövedelem bizonyos off-farm jövedelmek mellett	134
35. táblázat: SFH értékek és kalkulált jövedelemtartalmuk különböző ágazatokban..	135
36. táblázat: Ágazatonként szükséges üzemméret az elvárható jövedelem biztosításához	136
37. táblázat: Különböző gazdaságok üzemi SFH értéke Ft-ban	136
38. táblázat: Különböző gazdaságok üzemméretének kifejezése EUME-ben	137
39. táblázat: Az elvárható jövedelmi szint biztosításához szükséges üzemméreték EUME-ben, családtípusonként, 2006-ban	138
40. táblázat: Létminimum biztosításához szükséges üzemméreték EUME-ben, különböző családtípusokra 2006-ban.....	140
41. táblázat: 5 EUME méretű gazdaságok SFH értékének minimális jövedelemtartalma a létminimum biztosításához	140
42. táblázat: Az elvárható jövedelem biztosításához szükséges üzemméreték ACB családtípus esetén.....	141
43. táblázat: Különböző méretű gazdaságok vetésszerkezete és SFH értéke	143
44. táblázat: A gazdaságok összes jövedelme.....	143

MELLÉKLETEK JEGYZÉKE

1. *melléklet*: Kérdőív a Nyíregyházi kistérségben lévő családi gazdaságok ökonómiai elemzéséhez
2. *melléklet*: Üzemi SFH számítási segédlet a gazdasági életképesség meghatározásához

MELLÉKLETEK

1. melléklet

Sorszám:.....

KÉRDŐÍV

a Nyíregyházi kistérségben lévő családi gazdaságok ökonómiai elemzéséhez

A kérdőív kizárólag tudományos kutatás céljából készült, az abból származó adatok egyéb célra nem kerülnek felhasználásra. A válaszadás önkéntes.

1. A gazdaság jogállása:

a) Családi gazdálkodó	☐	b) Östermelő	☐
c) Egyéni vállalkozó	☐	d) Kft	☐
e) Bt	☐		

2/a. Regisztráltatva van-e a gazdasága?

- a) Igen
- b) Nem

2/b. Ha nem, annak mi az oka?

- a) Nem akarta
- b) Nem ismeri a vonatkozó szabályokat
- c) Az árbevétele nem éri el az előírt határt
- d) Árbevételének több mint 50%-a nem mezőgazdasági tevékenységből származik
- e) Egyéb ok

3. A családi gazdaság tevékenységét

- a) főfoglalkozásban végzi
- b) melléktevékenységként végzi ennek aránya: .....%

4/a. A gazdálkodásban résztvevők és munkájuk aránya:

- a) a gazdálkodó ..... %
- b) családtagok ..... %
- c) állandó alkalmazottak ..... %
- d) kisegítők, napszámosok ..... %

4/b. Átlagosan mennyi napszámos munkára van szüksége évente?

..... fő ..... nap

4/c. Átlagosan mennyit fizet a napszámos munkáért?

..... Ft/fő/nap

4/d. Számon tarja-e a saját és családtagjai munkája után járó „bért”?

a) Igen b) Nem

5/a. A földhasználat adatai:

2005.	Saját	Bérelt	Összesen	Me.: ha - AK - kg/búza/AK	
				Átlagos AK	Átlagos bérleti díj
Szántó					
Kert					
Szőlő					
Gyümölcsös					
Gyep					
Erdő					
Egyéb					
Összesen					

5/b. A térségben jellemző átlagos bérleti díjakhoz képest milyennek ítéli meg ezeket a bérleti díjakat?

a) magas
b) reális
c) alacsony

5/c. Az EU csatlakozást követően növekedtek-e a bérleti díjak?

a) igen
.....ágazatban
b) nem

5/d. Ad-e bérbe földet?

a) igen .....hektárt
b) nem

6. A növénytermesztés adatai:

2005.	Átlagos hozam (t/ha)	Termelt mennyiség (t)	Értékesített mennyiség (t)	Saját felhasználás (t)	Átlagár (Ft/t)
Búza					
Kukorica					
Napraforgó					
Árpa					
Rozs					
Zöldség					
.....					
.....					
Gyümölcs					
.....					
.....					
Egyéb					
.....					
.....					

7/a. Az állattartás adatai:

2005.	Átlaglétszám (db)	Átlaghozam
Sertés		kg/hízó (ért.)
koca		db hízó/koca/év
Szarvasmarha		borjú/év
tehén		l /tehén/év
Juh		kg/bárány (ért.)
anya		bárány/év
		gyapjú kg/anya
Egyéb:		
Egyéb:		

7/b. Az állattartás adatai:

2005.	Értékesített mennyiség		Saját felhasználás		Átlagár (Ft/kg v. Ft/db)
	db	tömeg	db	tömeg	
Hízósertés					
Tenyézsüldő					
Üsző					
Hízómarha					
Tej					
Hízóbárány					
Egyéb:.....					
Egyéb:.....					

8. Hogyan alakul az árbevétel megoszlása az egyes ágazatok között?

Növénytermesztés .....%   Állattenyésztés .....%   Kertészet .....%   Szolgáltatás .....%   Egyéb .....%

9/a. A gazdaság gépellátottsága:

	Típus	db	Életkor
Traktor			
Tehergépkocsi			
Egyéb erőgép			
Munkagépek			

9/b. Igénybe vesz-e bérmunkát vagy szolgáltatást?

a) Igen   b) Nem

9/c. Ha igen, melyek ezek?

.....
 .....

9/d. Végez-e bérmunkát vagy szolgáltatást?

a) Igen   b) Nem

9/e. Ha igen, melyek ezek?

.....
 .....

10/a. Részt vett-e valaki a gazdaságból az elmúlt évben szakmai továbbképzéseken, tájékoztatókon?

- a) Igen, rendszeresen
- b) Igen, alkalmanként
- c) Nem

10/b. Ha nem, miért nem?

- a) Nem érdekli
- b) Nem tud róla
- c) Nem ér rá
- d) Egyéb .....

10/c. Ha igen, akkor milyen témájú továbbképzésen, programon vett részt?

.....
.....
.....

10/d. Miről szeretne hallani a szakmai képzéseken, tájékoztatókon, tanácsadáson, miben igényelne segítséget?

.....
.....
.....

11. Megítélése szerint javultak-e gazdálkodásának körülményei az EU csatlakozást követően?

- a) Javult
- b) Nem változott
- c) Romlott

12/a. Részt vesz-e az AKG-ban?

- a) Igen
- b) Nem

12/b. Ha igen, akkor melyik programban?

.....
.....

13. Készített-e már önállóan pályázatot?

a) Igen b) Nem

14. Vett-e fel hitelt az elmúlt 3 évben?

a) Igen az éves árbevétele .....%-ának megfelelő összegben
b) Nem

15/a. Hajtott-e végre valamilyen fejlesztést a gazdaságában az elmúlt 2 évben, ha igen, akkor mit fejlesztett?

a) Igen .....
b) Nem

15/b. A fejlesztéshez milyen forrást vett igénybe?

a) saját forrás
b) támogatás
c) hitel
d) egyéb

16. Hogyan képzelel el a következő 3 évben a gazdaság jövőjét?

Növelni szeretné a gazdaság méretét
Adott méret mellett korszerűsíteni szeretne
Bővíteni és korszerűsíteni szeretne
Szinten kívánja tartani a gazdaságát
Csökkenteni szándékozik a termelést
Fel kívánja számolni a gazdaságot

17/a. Családi állapota:

Nős/férjezett
Nőtlen/hajadon
Elvált
Özvegy

17/b. Az Önnel egy háztartásban élők adatai:

Megnevezés	Kor	Végzettség	Foglalkozás	Besegít-e a gazdaságba
Gazda				

18. A család megélhetésének forrásai:

Gazdálkodás: .....%

Nyugdíj: .....%

Fizetés: .....%

Egyéb: .....%

Összesen: 100%

19. A lakóház adatai:

Szobák száma: .....db

Lakóház kora: .....év

Összes alapterület: .....m²Porta teljes területe: .....m²

Lakóház kb. értéke: .....millió Ft

20. Az Ön háztartása rendelkezik-e az alábbiakkal:

Automata mosógép	Igen ☐	Nem ☐
Fagyasztóláda	Igen ☐	Nem ☐
Mikrohullámú sütő	Igen ☐	Nem ☐
Színes TV	Igen ☐	Nem ☐
Videó	Igen ☐	Nem ☐
Mobiltelefon	Igen ☐ (...db)	Nem ☐
Telefon	Igen ☐	Nem ☐
Fax	Igen ☐	Nem ☐
Számítógép	Igen ☐	Nem ☐
Internet	Igen ☐	Nem ☐
DVD, CD lejátszó	Igen ☐	Nem ☐

21. Személygépkocsi, terepjáró (típus, db, kor)

.....
.....
.....

22. Vezet-e ön folyószámlát?

- a) Igen
b) Nem

23. Hol voltak az utóbbi három évben nyaralni, illetve téli üdülésen?

Hely	Időtartam	Utazás módja	Szállás típusa

24. Milyennek ítéli családja életszínvonalát?

- a) Létminimum alatti
b) Létminimum
c) Alsó középosztályra jellemző
d) Középosztályra jellemző
e) Felső középosztályra jellemző
f) Felső osztályra jellemző

25. Mekkora összegben határozná meg a családja megélhetéséhez szükséges havi nettó jövedelmet? .....

2. melléklet

Egyes ágazatok Standard Fedezeti Hozzájárulás (SFH) mértéke

D01	Közönséges búza és tönköly	Ft/ha	64 590
D02	Durum búza	Ft/ha	60 466
D03	Rozs	Ft/ha	36 930
D04	Árpa	Ft/ha	56 640
D05	Zab	Ft/ha	41 647
D06	Szemeskukorica	Ft/ha	83 720
D07	Rizs	Ft/ha	120 359
D08	Egyéb gabonafélék	Ft/ha	48 862
D09	Száraz hüvelyesek, összesen	Ft/ha	48 138
D09E	Száraz hüvelyesek: borsó, száraz bab, csillagfürt	Ft/ha	49 162
D09F	Száraz hüvelyesek: lencse, csicséri borsó, bükkönyfélék	Ft/ha	60 913
D09G	Száraz hüvelyesek, egyéb	Ft/ha	76 085
D10	Burgonya	Ft/ha	430 716
D11	Cukorrépa	Ft/ha	186 626
D12	Takarmánygyökerek és -káposzták	Ft/ha	50 556
D23-D35	Ipari növények	Ft/ha	65 139
D23	Dohány	Ft/ha	222 202
D26	Káposztarepce és réparepce	Ft/ha	55 578
D27	Napraforgó	Ft/ha	58 263
D28	Szója	Ft/ha	54 669
D29	Olajlen	Ft/ha	49 622
D30	Egyéb olajosmagvú növények	Ft/ha	53 560
D31	Rostlen	Ft/ha	44 692
D32	Rostkender	Ft/ha	95 620
D34	Illóolaj-, gyógy- és fűszernövények	Ft/ha	345 459
D35	Egyéb ipari növények, egyéb	Ft/ha	61 110
D14	Friss zöldségfélék, dinnye, szamóca - szabadföldi és alacsony takarás (síkfólia, fóliaalagút, hollandi ágy) alatt	Ft/ha	374 181
D14A	Friss zöldségfélék, dinnye, szamóca - szabadföldi és alacsony takarás alatt, szántóföldi vetésforgóban	Ft/ha	292 955
D14B	Friss zöldségfélék, dinnye, szamóca - szabadföldi és alacsony takarás alatt, kertészeti vetésforgóban	Ft/ha	401 406
D15	Friss zöldségfélék, dinnye, szamóca - járható takarás (üvegház, fóliasátor) alatt	Ft/ha	5 965 891
D16	Virágok, dísznövények - szabadföldi és alacsony takarás (síkfólia, fóliaalagút, hollandiágy)	Ft/ha	5 631 457
D17	Virágok, dísznövények - járható takarás (üvegház, fóliasátor) alatt	Ft/ha	18 771 522
D18	Takarmánynövények, összesen	Ft/ha	52 669
D18A	Takarmánynövények - időszaki gyepek	Ft/ha	17 290
D18B	Takarmánynövények - egyéb zöldtakarmányok, összesen	Ft/ha	61 588
D18B1	Takarmánynövények - egyéb zöldtakarmányok, silókukorica	Ft/ha	65 832
D18B3	Takarmánynövények - egyéb zöldtakarmányok, egyéb	Ft/ha	51 899
D19	Szántóföldi szaporítóanyag (magvak és palánták)	Ft/ha	52 720
D20	Egyéb szántóföldi növények	Ft/ha	51 749
E	Konyhakert	Ft/ha	423 893
F	Állandó rét és legelő, összesen	Ft/ha	17 423
F01	Belterjes (intenzív) gyepek (rét és legelő)	Ft/ha	16 979

F02	Külterjes (extenzív) gyp (rét és legelő)	Ft/ha	17 576
G01	Gyümölcsültetvények, összesen	Ft/ha	397 735
G01A	Gyümölcsültetvények, mérsékelt égövi friss	Ft/ha	397 735
G01C	Gyümölcsültetvények, héjasok	Ft/ha	118 847
G04	Szőlőültetvények, összesen	Ft/ha	312 282
G04A	Minőségi borszőlő ültetvények	Ft/ha	335 226
G04B	Egyéb borszőlő ültetvények	Ft/ha	289 185
G04C	Csemegezőlő ültetvények	Ft/ha	312 492
G05	Faiskolák	Ft/ha	504 506
G07	Járható takarás (üvegház, fóliasátor) alatti ültetvények	Ft/ha	6 200 376
I01	Másodvetésű növények összesen	Ft/ha	187 812
I02	Gomba	Ft/100m ²	406 167
J01	Lófélék	Ft/ml	26 607
J02	Egy évesnél fiatalabb szarvasmarha, összesen	Ft/állat	14 704
J02A	Egy évesnél fiatalabb szarvasmarhafélék hímivarú	Ft/állat	15 230
J02B	Egy évesnél fiatalabb szarvasmarhafélék nőivarú	Ft/állat	14 179
J03	Egy és két év közötti szarvasmarha, hímivarú	Ft/állat	19 790
J04	Egy és két év közötti szarvasmarha, nőivarú	Ft/állat	19 056
J05	Kétéves és idősebb szarvasmarha, hímivarú	Ft/állat	22 843
J06	Kétéves és idősebb szarvasmarha, üsző	Ft/állat	20 798
J07	Kétéves és idősebb szarvasmarha, tejhasznú tehén	Ft/állat	194 732
J08	Kétéves és idősebb szarvasmarha, egyéb tehén	Ft/állat	10 194
J09	Juh, összesen	Ft/állat	3 663
J09A	Juh, tenyész nőivarú (anyajuh)	Ft/állat	3 622
J09B	Juh, egyéb	Ft/állat	3 719
J10	Kecske, összesen	Ft/állat	20 740
J10A	Kecske, tenyész nőivarú (anyakecske)	Ft/állat	24 539
J10B	Kecske, egyéb	Ft/állat	16 857
J11	Sertés, malacok 20 kg alatt	Ft/állat	3 244
J12	Sertés, tenyészkoca 50 kg felett	Ft/állat	35 778
J13	Sertés, egyéb	Ft/állat	15 956
J14	Pecsenyecsirke	Ft/100 db állat	38 857
J15	Tojóttyúk	Ft/100 db állat	113 560
J16	Egyéb baromfi	Ft/100 db állat	129 927
J16A	Pulyka	Ft/100 db állat	133 760
J16B	Kacsa	Ft/100 db állat	121 882
J16C	Liba	Ft/100 db állat	130 882
J16D	Egyéb baromfi	Ft/100 db állat	127 278
J17	Nyúl (tenyész és hízóállat együtt)	Ft/állat	411
J18	Méhcsaládok száma	Ft/kaptár	5 111

Forrás: 146/2004. (IX. 30.) FVM rendelet